

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

**ÖNCEKİ ŞERİATLARIN İSLÂM HUKUKUNA
YANSIMALARI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

UĞUR APAYDIN

BURSA-2022

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

**ÖNCEKİ ŞERİATLARIN İSLÂM HUKUKUNA
YANSIMALARI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

UĞUR APAYDIN

Danışman:

Prof. Dr. HALİL İBRAHİM ACAR

BURSA – 2022

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, İslâm Hukuku Bilim Dalı'nda 702023004 numaralı Uğur APAYDIN'ın hazırladığı “Önceki Şeriatların İslâm Hukukuna Yansımaları” başlıklı yüksek lisans tezi ile ilgili savunma sınavı, 12/08/2022 Cuma günü - saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın (başarılı / başarısız) olduğuna (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve
Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Halil İbrahim Acar

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

Üye

Doç. Dr. M. Salih Kumaş

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

Üye

Doç. Dr. Abdurrahim Kozalı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

12/08/ 2022

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU**

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tez Başlığı / Konusu: Önceki Şeriatların İslâm Hukukuna Yansımaları
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 154 sayfalık kısmına ilişkin, 29/07/2022 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %18'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

Kaynakça hariç

1- Alıntılar hariç/dahil

2- 5 kelimeden daha öz örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

29/07/2022

Adı Soyadı: Uğur Apaydın

Öğrenci No: 702023004

Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri

Programı: İslâm Hukuku

Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman

Prof. Dr. H. İbrahim ACAR

29/07/2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Önceki Şeriatların İslâm Hukukuna Yansımaları” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

12/08/2022

Adı Soyadı: Uğur Apaydın
Öğrenci No: 702023004
Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri
Programı: İslâm Hukuku
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Yazar adı soyadı	Uğur Apaydın
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim dalı	Temel İslâm Bilimleri
Bilim dalı	İslâm Hukuku
Tezin niteliği	Yüksek Lisans
Mezuniyet tarihi/...../2022
Tez danışmanı	Prof. Dr. Halil İbrahim Acar

ÖNCEKİ ŞERİATLARIN İSLÂM HUKUKU'NA YANSIMALARI

ÖZET

İslâm, semavi dinlerin sonuncusudur. Bütün semavi dinler, kaynağını Allah'tan aldığına göre İslâm hukuku ile önceki şeriatlar arasında birçok benzerliğin bulunması tabiidir. Bununla beraber önceki şeriatlarda bulunup da İslâm'da bulunmayan bazı hükümler de bulunmaktadır. Bu tez hem benzerliklere hem de farklılıkları dikkate alarak önceki şeriatların İslâm hukukuna olan yansımalarını ele almayı hedeflemiştir.

Bu tezde, şeriat kavramı ayrıntılı bir şekilde incelenerek tarifi ve fihhi analizi yapılmıştır. Daha sonra önceki şeriatlar hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Önceki şeriatlar tabiriyle her ne kadar Yahudilik ve Hıristiyanlık anlaşılrsa da bu kavramın her ikisinden daha geniş olduğu açıktır ve bu husus tezde izah edilmiştir. Ayrıca, önceki şeriatların İslâm hukuku açısından delil kabul edilip edilemeyeceği sorgulanmış ve Hz. Peygamber'in bisetten önce ve sonraki tutumuna göre fukahanın sözleri ifade edilmeye çalışılmıştır. Öte yandan, önceki şeriatlardan neshedilen ve neshedilmeyen hükümler araştırılarak bunun İslâm hukukuna olan yansımaları ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: (İslâm hukuku, önceki şeriatlar, şer'u men kablena, eş-şerâiu's-sâlîfe)

Name & surname	Uğur Apaydın
University	Bursa Uludağ University
Institute	Institute of Social Sciences
Field	Basic Islamic Sciences
Subfield	Islamic Law
Degree awarded	Master
Date of degree awarded/...../2022
Supervisor	Prof. Dr. Halil İbrahim Acar

REFLECTIONS OF THE LAWS OF PREVIOUS RELIGIONS ON ISLAMIC LAW

ABSTRACT

Islam is the last of the monotheistic religions. Since all monotheistic religions derive their origin from Allah, it is natural to find many similarities between Islamic law and previous sharia. However, there are some provisions that were found in previous shariahs but not in Islam. This thesis aims to deal with the reflections of previous sharia on Islamic law by considering both similarities and differences.

In this thesis, the concept of sharia was examined in detail and its definition and fiqh analysis were made. Then, detailed information about the previous sharia was given. Although Judaism and Christianity are understood in terms of previous sharia, it is clear that this concept is broader than both, and this issue has been explained in the thesis. In addition, it was questioned whether the previous shariahs could be accepted as evidence in terms of Islamic law and the words of the fuqaha were tried to be expressed according to the attitude of the Prophet Muhammad before and after the prophethood. On the other hand, the abrogated and non-abrogated provisions of the previous sharia were investigated and its reflections on Islamic law were revealed.

Keywords: *(Islamic law, previous sharias, laws of previous religions, divine religions)*

ÖNSÖZ

Hukuk, insanlık tarihi kadar eski bir müessesedir. Bu kadar eski bir müessesenin diğerlerinden etkilenmemesi mümkün değildir. Çünkü hukuka konu olan temel amil insandır ve o, yüzyıllar geçse de hemen hemen aynı ihtiyaçlara sahiptir. İslâm hukuku da insanların ihtiyaçlarına cevap vermesi, aralarını sulh etmesi ve onların birbirleriyle olan ilişkileri düzenlemesi bakımından diğerleriyle benzerlikler gösterir. Bununla beraber beşer menşeli hukuk sistemleriyle, semavî olanlar arasında birtakım farklılıklar bulunur. Zira beşer menşeli hukuklar dünya hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik iken; semavî kaynaklı olanlar hem dünyevî hem de uhrevî maksadları gerçekleştirmeye yöneliktir. Bu yüzden bu ikisi arasında belli bir gaye farklılığı bulunmaktadır. Ayrıca ilahî hukuk sistemlerinin (şeriatların) dayanağı Tanrı iken; diğerlerinin beşerdir ki bu da istinad bakımından bu iki sistemin birbirinden ayrıştığını göstermektedir.

Bilindiği üzere -İslâm inancına göre- Hz. Adem'den Hz. Muammed'e kadar birçok peygamber gelmiş, gelen bu peygamberler de ümmetlerine Allah'ın buyruklarını tebliğ etmişlerdir. Ancak bunların hepsi müstakil bir şeriat ile gelmemiş olup, bazıları önceki peygamberlerin şeriatı üzere amel etmeye memur edilmişlerdir. Hz. Peygamber'den önce gelen şeriatlar, belli bir zümreye veya bölgeye hasredilmiş iken İslâm, bütün insanlığa gönderilmiştir. Dolayısıyla onun ahkâmı da bütün insanlığa şamil olmaktadır. Onun ahkâmının bütün insanlığa şamil oluşu, önceki dinlerden/şeriatlardan hiç etkilenmediği anlamına gelmez. Zira semavî dinlerin kaynağı birdir ve bunlar insanları aynı ortak paydaya çağırılmaktadır. Öyleyse bunların birbirinden tamamen farklı olması düşünülemez.

Bu tez, beşer menşeli hukuk sistemleri ile semavî olanlar arasındaki farklılıkları incelemekten öte, semavî olanlarının birbirleri arasındaki ilişkiyi, hatta daha doğru bir ifadeyle diğer semavî hukuk sistemlerinin, İslâm hukukuna olan tesirlerini incelemektedir. Kısaca bu çalışma, önceki şeriatlar ile İslâm hukuku arasındaki benzerlik ve farklılıklara temas ederek bunların birbirleriyle etkileşimlerini ele almaktadır.

Konunun geniş bir yelpazeye yayılması nedeniyle gerek Kitab-ı Mukaddes'ten gerekse de Kur'ân ve sünnetten yararlanılmış, ayrıca usûl-i fıkıh literatürü başta olmak üzere diğer İslâmî literatürden de istifade edilmiştir.

Gerek ders aşamasında ve gerekse de bu çalışmayı hazırlarken yardımlarını esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. H. İbrahim Acar ile Prof. Dr. Ali Kaya ve Doç. Dr. M. Salih Kumaş hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

BURSA-2022

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	i
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	viii
ÖNSÖZ	ix
KISALTMALAR	xvi
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI	2
II. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE SINIRLIKLARI.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞERİAT KAVRAMININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE ÖNCEKİ ŞERİATLAR HAKKINDA GENEL BİLGİLER

I. ŞERİAT KAVRAMININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	6
A. Lügavî ve Istılâhî Manası	6
B. Din, Millet ve Şeriat Münasebeti	9
C. Şeriatın Neshi Meselesi	10
II. ÖNCEKİ ŞERİATLAR HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	12
A. Günümüze Sistemli Bir Şekilde Ulaşmayanlar	13
1. Hanîflik	13
2. Sâbîlik.....	15
3. Sâmirîlik.....	17
B. Günümüze Sistemli Bir Şekilde Ulaşanlar	22

1. Yahudilik	22
2. Hıristiyanlık	28

İKİNCİ BÖLÜM

USÛL-İ FIKİH AÇISINDAN ÖNCEKİ ŞERİATLARIN KAYNAK DEĞERİ

I. ÖNCEKİ ŞERİATLARIN HÜCCET VASFI TAŞIDIĞINA DAİR NAZİL OLAN ÂYETLER	36
II. ÖNCEKİ ŞERİATLARIN HÜCCET VASFI TAŞIDIĞINA DAİR VARİD OLAN HADİSLER.....	39
III. FUKAHANIN ÖNCEKİ ŞERİATLAR HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ.....	41
A. Fukaha'nın Hz. Peygamber'in Bi'setten Önceki Tutumu Hakkındaki Görüşleri 41	
1. Hz. Peygamber Bi'setten Önce Önceki Şeriatların Hükümleriyle Amel Etmiştir.....	41
2. Hz. Peygamber Bi'setten Önce Önceki Şeriatların Hükümleriyle Amel Etmemiştir.....	44
3. Hz. Peygamber'in Bi'setten Önceki Tutumu Hakkında Tevakkuf Edilmelidir 44	
B. Fukaha'nın Hz. Peygamber'in Bi'setten Sonraki Tutumu Hakkındaki Görüşleri 45	
1. Hz. Peygamber Bi'setten Sonra Önceki Şeriatların Hükümleriyle Amel Etmiştir.....	45
2. Hz. Peygamber Bi'setten Sonra Önceki Şeriatların Hükümleriyle Amel Etmemiştir.....	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÖNCEKİ ŞERİATLARIN FÜRÛ-I FIKHA OLAN YANSIMALARI

I. NESHEDİLEN HÜKÜMLER	50
A. Kardeşlerin Evliliği	50
B. Aynı Anda İki Kızkardeşle Evlenme.....	51
C. Kiblenin Değiştirilmesi	51
D. İsrailoğulları'nda Bulunan Ağır Hükümler	53
E. Bazı Köleleştirme Yöntemleri.....	55
F. Bazı Câhiliye Arap Âdet ve Gelenekleri.....	56
II. NESHEDİLMEYEN HÜKÜMLER	59
A. İbâdat	59
1. Abdest	59
2. Gusül.....	61
3. Namaz	62
4. Zekât	64
5. Oruç	66
6. Hac	69
7. Kurban	70
8. Cihad.....	71
B. Muâmelat.....	72
1. Faizin Haram Kılınması.....	72
2. Fuzûlînin Satışı	74
3. Selem	75
4. Damân.....	76
5. Cu'âle.....	77

6.	İcâre	78
7.	Hibe.....	80
8.	Vekâlet.....	81
C.	Münâkehat ve Mufârekat.....	82
1.	Nikah Akdinin Meşruiyeti	82
2.	İcap ve Kabul	84
3.	Mehir.....	85
4.	Velâyet.....	86
5.	Kefâet.....	87
6.	Çok Evlilik.....	87
7.	Boşanma.....	89
D.	Ukûbat	90
1.	Had Cezaları	91
2.	Kıyas-Diyet	95
3.	Tazir	99
E.	Yemin ve Adak.....	100
1.	Yemin.....	101
2.	Adak.....	103
F.	Diğer Meseleler.....	105
1.	Hıtân.....	105
2.	Örtünme	106
3.	Yeme-İçme.....	107
4.	Hîle-i Şer‘ıyye.....	110
5.	Kölelik	111
6.	Kur‘a	112
7.	Vakıf	114

8. Vasiyet	115
9. Miras	115
10. Cenaze.....	118
SONUÇ	120
KAYNAKLAR	122

KISALTMALAR

Bibliyografik Bilgiler	Türkçe	Uluslararası
Ankara Üniversitesi	A.Ü.	A.U.
Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	A.İ.B.Ü.İ.F.D.	A.I.B.U.M.I.F.
Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	A.Ü.İ.F.D.	A.U.M.I.F.
aynı eser	a.e.	lbid.
aynı müellif	a.mlf.	sa.
adı geçen eser	a.g.e.	op.cit
Basım yeri yok	b.y.	s.l.
Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	B.Ü.İ.F.D.	B.U.M.I.F.
cilt	c.	vol.
Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	C.Ü.İ.F.D.	C.U.M.I.F.
çeviren	çev.	trans by.
Diyanet İslâm Ansiklopedisi	DİA	DIA
Diyanet İşleri Başkanlığı	DİB	PRA
hicrî	h.	A.H.
Hazreti	Hız.	Hazrat
İlahiyat Fakültesi Dergisi	İ.F.D.	M.I.F.
İslâm Araştırmaları Merkezi	İSAM	CIS
Kütüphane, Kütüphanesi	Ktp.	Lib.
milâdî	m.	A.D.
madde	md.	art.
milâttan önce	M.Ö.	B.C.
milâttan sonra	M.S.	A.D.
numara	nr.	no.
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	O.M.Ü.İ.F.D.	O.M.U.M.I.F.

ölümü, ölüm tarihi	öl.	d.
sayfa	s.	p.
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	S.Ü.İ.F.D.	S.U.M.I.F.
sayfa sayıları	ss.	pn.
Tahkik eden	thk.	Critical ed.
tarih yok	t.y.	n.d.
tercüme, tercüme eden	trc.	trans by.
Türk Dil Kurumu	TDK	TLS
Türkiye Diyanet Vakfı	TDV	TDF
Uludağ Üniversitesi	U.Ü.	U.U.
ve benzeri	vb.	etc.
ve diğerleri	vd.	et al.
Yayıncı yok	y.y.	s.l.
açıklama	*	*

GİRİŞ

Din, akıl sahiplerini kendi hür iradelerini kullanarak, dünyada ve ahirette, huzura ve mutluluğa ulaştırın ilâhî bir nizam (vaz'-ı ilâhî) şeklinde tarif edilir¹. İster ilahi kaynaklı ister beşer menşeli olsun, her din, müntesiplerine belli başlı teklifler yükler. Bu tekliflerin kimi itikadi konularla alâkalı iken; kimisi ise amelî meselelere münhasırdır. Yani dinler, ebedi huzuru temin etmek için müntesiplerinden belli başlı mükellefiyetler bekler. İslâm hukuku, bunun daha çok ameli kısımlarıyla, yani ahkâm tarafıyla ilgilidir.

Hz. Peygamber'in bi'set öncesi ve sonrasındaki tutum ve davranışları, alimler tarafından incelenmiş, onlardan kimi önceki şeriatların İslâm hukukunda da hüccet vasfı taşıdığına kâil olmuş; kimi bunu reddetmiş; kimi ise bu meselede tevakkuf etmek gerektiğini bildirmiştir.

Bu tez, önceki şeriatlar ile İslâm hukuku arasındaki bağı inceleyip aralarında ne gibi benzerlikler ve farklılıklar olduğunu ele almaktadır. Ayrıca önceki şeriatlar, İslâm hukuku bakımından hüccet vasfı taşır mı? Taşırırsa bunun ölçüsü ve sınırı nedir? Önceki şeriatlardan gelen hangi hükümler neshedilmiş; hangisi baki kalmıştır? vb. sorulara cevap arayacaktır.

İlk bölümde, şeriat kavramının lügavî ve terim anlamı üzerinde durulmuştur. Daha sonra önceki şeriatlar kavramı inceleme konusu yapılmış olup, bunlar da sistemli bir şekilde günümüze ulaşıp ulaşmamasına göre iki kategoride incelenmiştir. Bundan sonra ise önceki şeriatların kaynak değeri sorgulanarak fukahanın bu meseledeki görüşlerine yer verilmiştir.

İkinci bölümde, önceki şeriatların kaynak değeri sorgulanmış ve fukahanın bunlar hakkındaki görüşleri ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, önceki şeriatların fûrû-ı fıkha olan yansımaları ele alınıp ortaya konmaya çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde ise tezin değerlendirmesi yapılmış ve ulaşılan sonuçlara yer verilmiştir.

¹ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî el-Hanefî, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983), 105.

I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Bilindiği üzere İslâm hukuku açısından önceki şeriatlar, kaynağını Allah'tan alsa da kısmen veya çoğunlukla tahrife uğramışlar, böylece saflıklarını/orijinlerini kaybetmiştir. Ancak bu durum, önceki şeriatların bütünüyle tahrif edildiği ve İslâm hukukuyla benzerliklerinin olmadığı anlamına gelmez.

Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'in sünnetinde önceki şeriatlara vurgu yapılmıştır. Alimler buradan yola çıkarak önceki şeriatlarla İslâm hukuku arasında bir bağ/benzerlik kurmuşlardır. Nitekim -bazı alimlere göre- İslâm hukukunda bulunan bazı meselelerin cevabı, önceki şeriatlardan yola çıkılarak verilmiştir. Hatta kimi alimlere göre önceki şeriatlar, İslâm hukukunun fer'î kaynakları arasında yer almaktadır. Öyleyse konunun araştırılması bu bakımdan da azımsanamayacak derecede bir önem arz etmektedir.

Araştırmanın amacı, önceki şeriatların İslâm hukukuyla olan benzerlik ve farklılıklarını ortaya koyarak bunlardan hangilerinin İslâm tarafından da kabul gördüğünü ortaya çıkarmaktır.

Öte yandan “Önceki Şeriatlar” kavramıyla ilk akla gelen, Yahudilik ve Hıristiyanlık olsa da usul kitaplarına bakıldığı zaman önceki şeriatların bunlarla sınırlı olmadığı görülür. Nitekim usul-i fıkıh kitaplarında Hanîflik, Sâbilîlik, Sâmirîlik gibi dinler de belli kıstaslara göre ehl-i kitaptan sayılmış, müslümanların bunlarla yapmış oldukları muamelelerde bu kritere göre hareket edilmiştir. Dolayısıyla Önceki Şeriatlar kavramı, sadece Yahudilik ve Hıristiyanlık'ı değil, aynı zamanda isimleri sayılan ve ileride de izah edilecek olan bu dinleri/gelenekleri de kapsamaktadır. Bu tezin bir amacı da bunu açığa çıkarmaktır.

Önceki şeriatların haddizatında önemli bir konuyu haiz olması ve geniş bir sahaya yayılması, meselenin araştırılması ihtiyacını hissettirmiş, bunun da akademik çeşitliliğe katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

II. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE SINIRLIKLARI

Araştırmanın kaynakları hem İslâm hukukunu hem de önceki şeriatları kapsamı sebebiyle geniş bir alana yayılmakta olan çalışmada hem İslâm hukukunun kaynakları

hem de önceki şeriatların kaynakları kullanılacaktır. Ayrıca lügavî ve ıstilahî kavramları ifade edebilmek için Arapça lüğat kitaplarından da yeri geldikçe yararlanılmıştır.

1. İslam hukukuyla olan benzerliğini ve/veya farklılığını ortaya koyabilmek için önceki şeriatlara temel teşkil edecek kitap, büyük oranda Kitab-ı Mukaddes olmuştur ki buna <https://www.kutsalkitap.org/> (Erişim 20 Aralık 2021) web sitesinden erişim sağlanmış ve ilgili alıntılar oradan yapılmıştır.
2. Yahudilik hakkında genel olarak Ömer Faruk Harman, Saime Leyla Gürkan ve Kürşat Demirci'nin DİA "Yahudilik" maddesinden; Hıristiyanlık için ise Mehmet Aydın ve yine Kürşat Demirci'nin DİA "Hıristiyanlık" maddesinden istifade edilmiştir.
3. Usûl-i fıkha dair olan hususlar, çoğunlukla aşağıdaki eserlerden istifade edilerek ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunlar;
 - Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfi b. Alî b. Temmâm es-Sübki, *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1984),
 - Ebü'l-Feth Alâüddîn Muhammed b. Abdilhamîd b. Hüseyin el-Üsmendî es-Semerkandî, *Bezlü'n-nazar fî'l-uşûl* (Kahire: Mektebetü't-Türâs, 1412/1992),
 - Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min 'ilmi'l-uşûl* (Dımaşk: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1419/1999),
 - Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen el-Kelvezânî el-Bağdâdî, *et-Temhîd fî uşûli'l-fıkḥ* (b.y.: Dâru'l-Medenî li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1405/1985),
 - Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî, *el-Bahrü'l-muḥîṭ fî uşûli'l-fıkḥ* (b.y.: Dâru'l-Kütübî, 1414/1994),
 - Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *Ravzatü'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir fî uşûli'l-fıkḥ 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed* (b.y.: Müessesetü'r-Reyyân, 1422/2002),
 - İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nisâbûrî, *et-Telḥîş fî uşûli'l-fıkḥ* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, t.y.).
4. Özellikle Üçüncü Bölüm'deki başlıklar, büyük oranda daha önce bu konuda doktora yapan Abdurrahman Dervîş'in *eş-Şerâ'i'u's-sâbika ve meḍâ hücciyetihâ fî ş-şer'i'ati'l-İslâmiyye* (Riyad: İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi Şeriat Fakültesi,

1989) isimli tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır. Ancak onun eksik bıraktığı noktalar tespit edilerek tezin ilgili yerlerine eklenmiş, mesele bu şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

5. Ayrıca Ekrem Buğra Ekinci'nin *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatler* isimli kitabıyla İbrahim Kâfi Dönmez'in "Şer'u Men Kablenâ" isimli DİA maddesinden yeri geldikçe istifade edilmiştir.

Bununla beraber tezimiz başka araştırmacılar tarafından da çalışılmış ve önceki şeriatların İslâm hukuku üzerindeki etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar şöyledir:

1. Ömer Faruk Altıntaş, *Geçmiş Şeriatların İslâm Hukukunda Kaynak Değeri* (Yüksek Lisans Tezi), Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, 1994.
2. Ramazan Kara, *İslâm Hukukunun Kaynaklarından Öncekilerin Şeriatları* (Yüksek Lisans Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, 1996.
3. Yusuf Öztaş, *İslâm Hukuk Usulünde Şer'u Men Kablena* (Yüksek Lisans Tezi), Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı, 2015.
4. Hatice Öztürk, *İlk Beş Asır Fıkıh Usûlü Literatüründe Şer'u Men Kablenâ Delili*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, 2015.
5. Süleyman Taşkın, "Gazzâlî ve İlk Dönem Hanefî Usulcülerinin Bağlamında Şer'u Men Kablenâ'nın Delillik Değerine Dair Bir İnceleme", *Bingöl, B.Ü.İ.F.D.*, S.11, (2018).
6. Mehmet Selim Aslan, "Şâfiî Mezhebinde Şer'u Men Kablenânın Hüccet Değeri Üzerine Bir Değerlendirme" isimli makale, *Sivas, C.Ü.İ.F.D.*, S.2, (2018).
7. Osman Güner, "İbrahimî Dinlerdeki Müşterek Dinî Pratiklerin Yorumlanması Sorunu" isimli makale, *Samsun, O.M.Ü.İ.F.D.*, S.12-13, (2001).
8. Muhammed Hamîdullah, "İslâm Hukukunun Kaynakları Açısından Kitâb-ı Mukaddes" isimli makale (trc. İbrahim Canan), *Erzurum, A.Ü.İ.F.D.*, S.3, 1979.
9. Selahattin Kıyıcı, *İslâm hukukunda Örf ve Adet*, Ekev Yayınları, 2002.

Bütün bu kaynakları inceledikten sonra hem anlatılmayan hususlarına temas etmek hem de İslâm hukukuna olan yansımalarını etraflıca ortaya koymak için "Önceki Şeriatların İslâm Hukukuna Yansımaları" isimli bu tezin hazırlanmasına karar verilmiştir.

Tezi hazırlarken yukarıda zikredilenler dışında ilmi ve akademik kriterlere göre hazırlanmış olan ve konuya katkı sağlayacak diğer kitap, tez, makale, ansiklopedi maddesi vb. kaynaklardan da istifade edildi. Bir kısmını kütüphanelerden elde ederken; bir kısmına ise e-kaynaklar vasıtasıyla ulaşıldı. Akademik kriterlerden taviz vermemeye de azami derecede gayret gösterildi.

Araştırma yapılırken sadece bu kaynaklarla sınırlı kalınmamış, dipnotlarda da görüleceği üzere hem yerli hem de yabancı kaynaklar taranarak mesele açık bir şekilde ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu arada şunu ifade edebilirim ki; hem pratikliği hem de kullanım kolaylığı açısından “el-Mektebetü’ş-Şâmile” programından azami derecede istifade edilmiş, kaynakların önemli bir kısmına oradan ulaşılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞERİAT KAVRAMININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE ÖNCEKİ ŞERİATLAR HAKKINDA GENEL BİLGİLER

I. ŞERİAT KAVRAMININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

A. Lügavî ve Istilâhî Manası

Şeriat kelimesi lügatte, “su kaynağı, sırât-ı müstakîm, sünnet, Kur’ân ve Sünnet’le vârid olan şey, eşik, su kaynağına götüren yol, insanların ve hayvanların su içtiği menba’, akarsu ve kanun koymak”² gibi anlamlara gelir.

Kur’ân-ı Kerîm’de dört farklı surede, beş farklı yerde şu şekilde geçmektedir. “Sizin her biriniz için bir şeriat, bir yol ta’yin ettik.”³, “Cumartesi tatili yaptıkları gün balıklar, yanlarına akın akın geliyorlardı.”⁴, “Allah Nuh’a tavsiye ettiği şeyleri size de din olarak buyurmuştur.”⁵, “Yoksa, Allah’ın dinde izin vermediği bir şeyi onlara meşru kılacak ortakları mı vardır?”⁶ ve “Sonra da seni din konusunda bir şeriat sahibi kıldık.”⁷ Bu meallerde zikredilen kelimeler sırasıyla, “şir’aten (yol, kanun), şurra’an (akın akın), şera’a (din buyurmak, din kılmak), şera’û (meşru kılan) ve şerî’atin (kanun, şeriat)” lafızlarıyla gelmiş olup parantez içinde gösterilen manalara delalet etmektedir.

Şeriat kelimesine Hz. Peygamber’in sözlerinde de sıklıkla rastlamak mümkündür. Bunlardan kimisi din ve inanç gibi akidevi hususlara müteallik iken, bazıları ise emir ve yasaklar gibi ameli meselelere münhasırdır. Mesela “İslâm, üç yüz on üç şeriat üzere gelmiştir. Hiçbir şeriat yoktur ki Allah -bunlardan biri vasıtasıyla- sahibini cennete koymuş olmasın.”⁸ ve “Ehl-i kitaptan öyleleri vardır ki İsa’nın getirdiği hak şeriata inanır

² Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü’l-’arûs min cevâhiri’l-Kâmûs* (b.y.: Dâru’l-Hidâye, t.y.), 21/209-10; Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Kalem, 1411/1991), 450.

³ el-Mâide, 5/48.

⁴ el-A’raf, 7/163.

⁵ eş-Şûrâ, 42/13.

⁶ eş-Şûrâ, 42/21.

⁷ el-Câsiye, 45/18.

⁸ Ebü’l-Kâsım Müsnidü’l-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evşâf* (Kâhire: Dâru’l-Haremeyn, t.y.), 8/305; a.mlf., *el-Mu’cemü’l-kebîr* (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994),

ve onunla son bulurlar. Ne zaman ki Allah Muhammed'i [son peygamber olarak] gönderirse, onu tasdik edip, ona iman eder ve Allah'tan hak olarak getirdiğini kabul ederler. İştiklerini kabul etmelerinden dolayı Allah onları övmüştür.”⁹ şeklindeki hadisler, şeriatın din manasında kullanıldığına delalet eden lafızlardır.

Tefsir kitaplarında ise “şeriat” kavramı şöyle izah edilmiştir. Mesela Beydâvî'nin Tefsiri'nde “suya götürülen yol” manasında kullanıldığı ifade edilmiştir¹⁰.

Kurtubî Tefsiri'nde, “kendisiyle kurtuluşa ulaşılan tarik” ve “Allah'ın dinde kulları için koyduğu kanunlar, sünnet” şeklinde ifade edilmiştir. Şir'at ise “yay kirişi” manasında kullanılmıştır.¹¹

İbn Kuteybe, şir'at ile şeriat kelimelerinin bir manaya kullanıldığını söylemiştir. Katâde ise bunun Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed ümmetine vazedilmiş bir hitap olduğunu beyan etmiştir. Nitekim hem Tevrat hem İncil ve hem de Kur'an için bir şeriat vardır. Allah -kullarını sınamak için- bununla dilediğini helal eder, dilediğini de haram eder, demiştir¹².

Abd b. Humeyd, Saîd b. Mensûr, Firyânî, İbn Cerîr, İbn Ebî Hâtim, Ebu's-Şeyh ve İbn Merdeveyh, İbn Abbas'tan -farklı tariklerden- gelen rivâyetlere göre, bunun “sebil” ve “sünnet” yerine geldiğini tahrir etmişlerdir¹³.

Ebüs-sûd Efendi, tefsirinde, şu an mevcut olan bütün insanların şeriatının Kur'an-ı Kerîm olduğunu ve ancak ona iman edip, onun hükümleriyle amel etmeleri gerektiğini beyan ettikten sonra şöyle demiştir: “Şeriat, suya giden yol demektir; din ise bu yola benzetilmiştir. Çünkü su fânî hayatın sebebi olduğu gibi; şeriat da ebedî hayatın

12/237; Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id* (Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994), 1/36.

⁹ Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr* (b.y.: 'Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994), 4/161; a.mlf., *Şerhu müşkili'l-âsâr* (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1994), 12/261; Ebü Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh el-Âcurrî el-Bağdâdî, *Kitâbü's-Şerî'a* (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1420/1999), 3/1459.

¹⁰ Nâsırüddîn Ebü Saîd (Ebü Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Bezyâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1417/1997), 2/129.

¹¹ Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an* (Kâhire, Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1383/1964), 6/211.

¹² Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-'Arabî, 1421/2001), 1/555.

¹³ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî, *ed-Dürrü'l-mensûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1431/2010), 3/96.

sebebidir... Biz öncekilerin şeriatlarından baki kalan hükümlerle amel etmekteyiz. Ancak bizim onların şeriatlarıyla amel etmemiz, bu hükümlerin onlara ait olmasından değil; bunların bizim şeriatımız olmasındandır...”¹⁴

Râzî Tefsiri’nde şeriatın, “yol” manasına geldiği ifade edildikten sonra bununla “din” manasının kastedildiği beyan edilmiştir. Devamında ise, “şeriat, mutlak manada yol; tarikat ise bu yolun güzellikleridir. Şeriat yolun başı, tarikat ise sonudur.”¹⁵ denilerek bu kelimenin bir nevi işârî tefsiri yapılmıştır.

Bu kavram, usûl kitaplarında da çokça ele alınmış olup, daha ziyade önceki şeriatların İslâm hukuku bakımından delalet vasfı taşıyıp taşımadığı üzerinde durulmuştur. Meselenin bu tarafı tezin ikinci bölümünde etraflıca ele alınacağından burada sadece şeriatın fıkhıta neye delalet ettiğini izah etmeye çalışacağız.

Nitekim *Târihu’t-Teşri’i’l-İslâmî*’de bunun etraflı bir tarifi yapılarak şöyle denilmiştir: İslâm Şeriatı, ıstılâhta, akaid, ahlak, muâmelat ve hayat nizamı gibi konularda Allah’ın kulları için koymuş olduğu ve insanların hem Rabbiyle hem de birbirleri arasındaki münasebetlerini düzenleyen ve onları dünyada ve ahirette saadete götüren kanunlar; insanlığın doğru yoldan inhiraf etmesine mani olup, onları nefsi arzularından koruyan hak yol; dertleri dindiren, nefisleri yaşatan ve kişileri suya kandıran tatlı kaynaktır. Gayesi ise insanı ana caddede bulundurarak dünyanın izzetine ve ahiretin saadetlerine kavuşmasına vesile olmaktır. Şeriatullah ile kastedilen, Allah’tan gelen ve Resûlü tarafından bildirilen buyruklardır ki “şâri’-i evvel”i Allah’tır. Hükümlerine şer’ denir. Beşer mahsulü olan kanunları bu isimle söylemek caiz değildir...¹⁶

DİA’da ise genel anlamda “Allah tarafından insanlar için din olarak öngörülen hükümler bütünü”; dar anlamda ise “yalnız değişime konu olabilen hükümler, yani her peygambere ve onun tebliğ dönemine göre farklılaşabilen hükümlerin yanı sıra Kur’an ve Sünnet’teki neshe açık hükümlerle ictihadî hükümler” olarak tanımlanmıştır¹⁷.

¹⁴ Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm* (Beyrut: Dâru İhyâit’-Türâsi’l-‘Arabî, t.y.), 3/45.

¹⁵ Ebû Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtîhu’l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâ-i Türâsi’l-‘Arabî, 1419/1999), 12/373.

¹⁶ Mennâ’ Halîl Kattân, *Târihu’t-Teşri’i’l-İslâmî* (b.y.: Mektebetü Vehbe, 1421/2001), 13.

¹⁷ Talip Türcan, “Şeriat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 38/572.

Demek oluyor ki şeriat, -ıstılahta- umumi olarak iki manada kullanılmıştır. Bunlardan ilki yukarıda da zikredildiği üzere peygamberlerin getirmiş olduğu dine; ikincisi ise dinin emir ve yasakları gibi ameli hükümlerine verilen isimdir ki şeriat denilince daha ziyade ikincisi anlaşılmalıdır.

B. Din, Millet ve Şeriat Münasebeti

Din, akıl sahiplerini kendi hür iradelerini kullanarak, dünyada ve ahirette, huzura ve mutluluğa götüren ilâhî bir nizam olarak tarif edilmişti¹⁸. Bu bakımdan din, şeriatın ilk tanımıyla aynı manaya gelmektedir¹⁹.

Bununla beraber fukaha, din terimini, bazen hem usûl-i dini hem de ameli meseleleri içine alacak şekilde kullanmıştır ki böyle olduğu takdirde din, şeriattan daha şumüllü olmaktadır.

Millet kelimesine gelince, “imlâ” kökünden türemiş bir terimdir. Dinî literatürde daha ziyade din manasında kullanılır. Mesela “millet-i İbrahim, millet-i Hanîf, millet-i Yehûd, millet-i Nasârâ ve millet-i Muhammed” gibi tabirler, hep din manasını ifade etmeye yöneliktir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de geçen: “*Sen onların milletine uymadıkça ne Yahudiler ve ne de Hıristiyanlar senden razı olurlar.*” meâlindeki âyet²⁰ bunun din manasında kullanıldığını gösterir.

DİA’da milletin tanımı “Allah’ın kulları için kitaplarında ve peygamberlerinin diliyle koyduğu esaslar” şeklinde yer almış, ayrıca bu kavramın Allah’a ve insanlara doğrudan nispet edilemeyeceği, bilakis peygamberlere nispet edilebileceği (örneğin millet-i İbrahim gibi) ifade edilmiş, öte yandan şeriattan farklı olarak millet ve din adının fûrû hükümlerine değil tevhid, adl ve ihlâs gibi temel unsurlara (usul) verildiği belirtilmiştir²¹.

Dolayısıyla din, millet ve şeriat kavramlarını umumi olarak müterâdif kabul etmek gerektir. Bununla beraber ilâhî prensipler bütününe Allah’ın koyduğu kurallar olması bakımından millet ve şeriat, kulların itaati ve yerine getirmesi bakımından din denildiği,

¹⁸ Seyyid Şerîf Cürçânî, *et-Ta’rîfât*, 105.

¹⁹ Nitekim Ebû Hanîfe’ye göre de Allah katında din tekdîr ve değışmez, şeriatlar ise değışebilir. Bkz. Ebû Hanîfe Nu’mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, *el-’Âlim ve’l-müte’allim*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî (Kâhire, Matba’atu’l-Envâr, 1368/1949), 11-12.

²⁰ el-Bakara 2/120. Bunun din manasında kullanıldığı diğerk ayetler için ayrıca bkz. el-Bakara 2/130, 135; Âl-i İmrân 3/95; en-Nisâ 4/125; el-En’âm 6/161; el-A’râf 7/88, 89; Yûsuf 12/37, 38; İbrâhîm 14/13; en-Nahl 16/123; el-Kehf 18/20; el-Hac 22/78 ve Sâd 38/7.

²¹ Recep Şentürk, “Millet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30/64-65.

ayrıca peygamberlere ve zamana göre değişmeyen temel prensipler için din ve millet, değişebilen cüz'î hükümler için şeriat kelimesinin kullanıldığı anlaşılmaktadır²².

C. Şeriatın Neshi Meselesi

Nesh (nesih), “bir şeyin eserini gideren, yok eden” manasına gelir. Nitekim Araplar kendi lügatlarında “rüzgâr, beldenin eserini yok etti veya yağmur oranın âsârını giderdi”²³ ifadelerini beyan etmek üzere bu kelimeyi kullanmışlardır. Ayrıca bir kitabın bir yerden başka bir yere nakledilmesini ifade etmek üzere de bu terim kullanılmıştır²⁴.

İstılâhi olarak usulcüler bunu iki vecih üzere tarif etmişlerdir. İlki, önceki hitapla sabit olan hükmün, sonraki hitapla ortadan kalkmasıdır. İkincisi ise, önceki amelin müddetinin, sonraki hükmün hitabıyla beyan edilmesidir²⁵. Bunlardan şer'î hükmü ortadan kaldırana nâsîh, ortadan kaldırılana ise mensûh denilmiştir²⁶.

Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan şu âyetler neshin varlığına delalet etmektedir. “*Biz, bir âyetin hükmünü neshettiğimiz veya unuttuğumuz zaman elbette daha iyisini veya benzerini getiririz.*”²⁷; “*Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman -ki Allah, neyi indireceğini çok iyi bilir- 'Sen ancak bir iftiracısın!' dediler.*”²⁸

Hz. Peygamber'in şu sözleri de neshe delalet etmektedir. “*Daha önce size kabir ziyaretini yasaklamıştım; bundan sonra ziyaret edebilirsiniz. Daha önce kurban etlerini üç günden fazla elinizde tutmanızı size yasaklamıştım; artık uygun gördüğünüz kadarını elinizde tutabilirsiniz. Daha önce tulumdan başka herhangi bir kaptan şerbet içmenizi yasaklamıştım; artık bütün kaplardan içebilirsiniz, fakat sarhoş edici olanından içmeyin.*”²⁹

²² a.mlf., “Millet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30/64-65.

²³ Abdünnebî Ahmednagarî, *Düstûru'l-'ulemâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1420/2000), 3/247.

²⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkih* (b.y.: Dâru İbn Cevziyye, 1420/2000), 1/244.

²⁵ Muhammed Sıdkı b. Ahmed b. Muhammed el-Bevernû, *Mevsû'âtü'l-kavâ'idü'l-fıkhiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1423/2003), 11/1190.

²⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebi'l-Feth el-Ba'li, *el-Matla' 'alâ elfâzi'l-Muḥni'* (b.y.: Mektebetü's-Sevâdî li't-Tevzi', 1423/2003), 480.

²⁷ el-Bakara 2/106.

²⁸ en-Nahl 16/101.

²⁹ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-şahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kâhire: Matba'atu İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhu, 1374/1955), “Edâhî”, 37.

Usul âlimlerinin kâhir ekseriyeti neshin varlığını kabul etmekle birlikte nâsîh ile mensûh arasında tecânüs (cins birliği) olması gerektiğini şart koşmuşlardır. Aynı zamanda nâsîh, mensûh kuvvetinde olmalı, hatta ondan daha kuvvetli olmalı demişlerdir. Dolayısıyla zayıf delille, kuvvetlinin neshi caiz görülmemiştir³⁰.

Bazı alimler İcmâ' ile neshe cevaz vermiş ve bunun nas gibi yakîn bildiren bir ilim olduğunu ileri sürmüşlerdir. Delil olarak da bunun, meşhur haberden daha kuvvetli bir hüccet olduğunu, meşhur haberle nesh caiz ise, icmâ' ile neshin ondan daha evlâ olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak âlimlerin çoğunluğu tarafından bu görüş muteber sayılmamıştır. Çünkü icmâ', haddi zâtında görüşlerin toplanmasından ibarettir ki bu onu nesh için yeterli bir hüccet yapmaz³¹.

Âlimlerin cumhuruna göre, kitap veya sünnetin kıyasla neshi de caiz değildir. Ancak Şâfiîler'den İbn Süreyc³² buna cevaz vermiştir. Enmâtî³³ ise, -şebek kıyası ile değil de-asıllardan [yani kitap ve sünnetten] çıkarılmış olan kıyasla (mana kıyası ile) yapılırsa bunun caiz olacağını söylemiştir. Fakat kıyasın her bir türünün neticede kitap veya sünnetten çıkarılmış olan bir delil olması ve bununla neshin batıl olacağında sahâbenin ittifakının bulunması sebebiyle, fer'in aslı neshetmesi, ulemâ tarafından kayda değer görülmemiştir³⁴. Ayrıca nesh, Hz. Peygamber'in hâl-i hayatıyla mukayyed tutulmuştur³⁵ ki bu da icmâ' ve kıyasın neshe mevzu olamayacağını başka bir delildir.

Ulemâ, neshi dört farklı şekilde ele almışlardır. Bunlar; Kur'ân'ın Kur'ân ile neshi, Kur'ân'ın Sünnet ile neshi, Sünnet'in Kur'ân ile neshi ve Sünnet'in Sünnet ile neshidir³⁶. Bununla beraber bizim konumuz daha çok önceki şeriatların neshedilen kısımlarını ilgilendirdiği için bu dörtlü taksimi detaylı olarak burada zikretmeye lüzum yoktur.

³⁰ Bevernû, *Mevsû'âtü'l-kavâ'idi'l-fikhiyye*, 11/1190.

³¹ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Uşûlü's-Serahsî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.), 2/66.

³² İbn Süreyc, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. Süreyc el-Bağdâdî (ö. 306/918). Şâfiî âlimidir.

³³ Enmâtî, Ebû'l-Kâsım Osmân b. Saîd b. Beşşâr el-Ahvel el-Enmâtî (ö. 288/901). Şâfiî fakîhidir.

³⁴ a.mlf., *Uşûlü's-Serahsî*, 2/66.

³⁵ Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr fi şerhi Uşûli'l-Pezdevî* (b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, t.y.), 3/176.

³⁶ Ebû Zeyd Abdillâh b. Muhammed b. Ömer b. Îsâ ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi'l-uşûl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001), 239.

İslâm, günümüzde bulunan Tevrat ve İncil nüshalarının prensip itibariyle neshedildiğini kabul eder³⁷. Bununla beraber bu husus, geneli itibariyledir. Toptan bir şekilde değildir. Nitekim Hz. Peygamber'in bu hususla ilgili tatbikatından yola çıkarak, bazı alimler, önceki şeriatların neshedilmeyen kısımlarının bizim için de şeriat kabul edilmesi gerektiğini beyan etmişlerdir. Bazı alimler ise buna karşı çıkar. Bir kısım alimler ise bu meselede tevakkuf edilmesi gerektiğini bildirmişlerdir ki tezin İkinci Bölümü'nde bu hususa detaylıca değinilecektir.

II. ÖNCEKİ ŞERİATLAR HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Önceki Şeriatlar, bizden evvelki peygamberlerin dinî hükümlerini ifade etmek üzere kullanılan bir tabirdir. Fıkıh kitaplarında bu ifadenin “Şer‘u men kablena”, “eş-Şerîatü’s-sâlîfe, eş-Şerâiu’s-sâlîfe, eş-Şerîatü’s-sâbika veya eş-Şerâiu’s-sâbika” şeklinde isimlendiriliyor oluşu³⁸, İslâm hukukuna olan tesir(ler)ini anlamak/görmek bakımından mühimdir. Nitekim bazı fakîhlere göre Önceki Şeriatlar fer‘î deliller/kaynaklar arasında yer almaktadır³⁹.

Önceki Şeriatlar, her ne kadar -bazı fakîhlere göre- fer‘î kaynaklar arasında yer almakta ise de bir kısım âlimler, bunların kaynaklık vasfı taşımayacağı görüşündedir. Çünkü bunlar hem tahrife uğramış hem de yürürlük zamanları sona ermiştir⁴⁰.

Burada şu tespiti yapmak önem arz etmektedir. Günümüze sistemli bir şekilde ulaşmayan şeriatlar hakkında bilgimiz son derece sınırlıdır. Çünkü müntesipleri ya hiç kalmamış ya da yok denecek kadar azalmıştır. Bu sebeple konu hakkında imkân dahilinde malumat verilmeye çalışılacaktır.

³⁷ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Muḥallâ bi'l-âşâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.), 6/144; Ebü'l-Mehâsin Fahrülsîlâm Abdülvâhid b. İsmâîl b. Ahmed er-Rûyânî et-Taberî, *Baḥrû'l-mezheb fi fîrû'î mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î* (Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1430/2009), 9/216; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî el-Kâhîrî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994), 6/63.

³⁸ İbrahim Kâfi Dönmez, “Şer‘u Men Kablenâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39/15-19.

³⁹ Zekiyyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: TDV Yayınları, 2016), 208-11.

⁴⁰ Kelvezânî, *et-Temhîd fi uşûli'l-fîkh*, 2/417; Ebü'l-Vefâ Alî b. Akîl b. Muhammed b. Akîl el-Bağdâdî, *el-Vâziḥ fi uşûli'l-fîkh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1999), 4/185; Âmidî, *el-İḥkâm fi uşûli'l-aḥkâm*, 4/148.

Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi günümüze sistemli bir şekilde ulaşan şeriatlar da vardır. Bunlar her ne kadar sistemli bir şekilde günümüze ulaşabilmiş olsa da ve miktarı kesin olarak bilinmese de büyük oranda tahrife uğramışlardır. Biz bu çalışmamızda her çeşidiyle önceki şeriatların İslâm hukuku ile örtüşen kısımlarını imkân nispetinde incelemeye çalışacağız.

A. Günümüze Sistemli Bir Şekilde Ulaşmayanlar

1. Hanîflik

Hanîf kelimesi lügatta, “şerden hayra meyleden” ve “dosdoğru yolda bulunan” vb. anlamlara gelir⁴¹. Bununla beraber total olanların iyileşmesini temenni etmek üzere de bu kelime kullanılmıştır⁴². Haniflik kelimesinin “Hz. İbrahim’in dini üzere olan, Kâbe’yi tavaf eden, sünnet olan, Allah’ın dinine meyleden, müşrik olmayan, istikamet üzere bulunan, putlardan uzaklaşan, cünüplükten gusleden, şirkten yüz çeviren, azaları günahahtan arınmış olan” gibi manalara geldiği *Lisânü’l-Arab*’da yer almaktadır⁴³.

Bu kelime Kur’ân-ı Kerim’de on yerde “hanîf” şeklinde müfred (tekil); iki yerde ise “hunefâ” şeklinde cemi (çoğul) sigasıyla gelmiştir. Umumiyetle, “müşriklikten farklı olma” ve “müşrikliğin karşıtı olan” manalarını ihtiva eder. Aynı zamanda Hz. İbrahim’in imanını ifade etmek üzere de kullanılmıştır⁴⁴. Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de bulunan şu âyetlerle bu mealdeki diğer âyetler⁴⁵ bu manayı ifade etmektedir. “*Yahudi ya da hıristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız, dediler. De ki: Hayır! Biz, hanîf olan İbrahim’in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi.*”⁴⁶, “*İbrahim, yahudi de hıristiyan da değildi, bilakis hanîf bir müslimdi; ortak koşanlardan değildi.*”⁴⁷, “*Ben hanîf olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah’a çevirdim ve ben müşriklerden değilim.*”⁴⁸

⁴¹ Ahmed Muhtar Ömer, *Mu‘cemü’l-lügati’l-‘arabiyyeti’l-mu‘âsıra* (Kâhire: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1428/2008), 1/576.

⁴² Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 4/70.

⁴³ Ebü’l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, 1413/1993), 9/57-58.

⁴⁴ Şaban Kuzgun, “Hanîf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 16/33-39.

⁴⁵ Bkz. Yûnus 10/105; en-Nahl 16/120, 123; el-Hac 22/31.

⁴⁶ el-Bakara 2/135.

⁴⁷ Âl-i İmrân 3/67.

⁴⁸ el-En‘âm 6/79.

Hız. Peygamber'in hadislerinde ise hanîf kelimesi şöyle geçmektedir. Hız. Peygamber'e, "Allah'ın en çok hoşnut olduğu din hangisidir?" diye sorulduğunda o, "Kolay olan Hanîflik dinidir."⁴⁹ şeklinde cevap vermiştir.

Yine Übey b. Kâ'b'dan nakledildiğine göre, Resûlullah ona şöyle söylemiştir. "Allah katında gerçek din, Yahudilik ya da Hıristiyanlık değil, Hanîflik esasına dayanan Müslümanlıktır. Kim iyi bir davranışta bulunursa bu yaptığı asla boşa gitmeyecektir."⁵⁰

Hız. Peygamber'in bu ifadesinde hanîflik, bütün batıl inanışlardan uzaklaşarak hak dine yönelmek yerine kullanılmıştır.

Hasan-ı Basri, Atiyye, Mücahid, Dehhak ve Abdullah b. Abbas'tan nakledildiğine göre hanif kelimesi "hacceden" yerine kullanılmaktadır. Çünkü onlara göre hacceden ilk insan Hız. İbrahim olduğu için onun dini de hanîflik "haccedenlerin dini" olarak isimlendirilmiştir⁵¹.

Mücahid'den gelen başka bir rivâyete göre bu kelime Hız. İbrahim'in dinine tabi olanlara verilen bir isimdir⁵². Bazıları buna "sünnet olanların dini" manasını vermişlerdir. Nitekim Hız. İbrahim ilk sünnet olan kişidir⁵³. Süddî'ye göre ise hanîf, "ihlaslı" manasına gelmektedir⁵⁴.

Zemahşeri'ye göre, sünnet olan ve Kâbe'yi tavaf eden herkese hanîf denilse de Taberî bu iki şartı yeterli görmez. Çünkü Câhiliye devrinde sünnet olan bazı müşrikler de Kâbe'yi tavaf ediyorlardı. O yüzden Taberî'ye göre hanîf olmanın ilk şartı tevhid ehlinden olmaktır⁵⁵.

⁴⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, thk. Muhammed Abdülbâkî (Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001), "İmân", 30; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Âdil Mürşid (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 4/17; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/227.

⁵⁰ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, thk. Beşşâr Avvâd (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1416/1996), "Menâkıb", 42.

⁵¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an* (Mekke: Dâru't-Terbiye ve't-Türâs, t.y.), 3/104.

⁵² Süyûtî, *ed-Dürrü'l-menşûr*, 6/46.

⁵³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 3/107.

⁵⁴ a.mlf., *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 3/107.

⁵⁵ Kuzgun, "Hanîf", 16/33-39; Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 3/105.

Zâdü'l-Mesîr tefsirinde, “hacceden, kurban kesen, sünnet olan ve Kâbe’ye yönelen kimseler”e hanîf denildiği yer almaktadır⁵⁶. Râzî tefsirinde ise, müfessirlerin hanîfliği, “Kâbe’yi hacceden, hakka tabi olan, şeriatte Hz. İbrahim’e uyan ve amelde ihlaslı olan”⁵⁷ şeklinde beyan ettiği ifade edilmiştir ki yukarıda söylenenleri hülasa etmesi bakımından yerinde bir ifadedir.

Bu açıklamalardan anlaşılmaktadır ki, hanîflik, umumi olarak iki manada kullanılmıştır. İlki, tevhid akidesini kabul etmek; ikincisi ise Hz. İbrahim’in şeriatini benimsemektir. Nitekim siyer kitaplarında Hz. Peygamber’in bisseten önce putlara tapmadığı, zina etmediği, içki içmediği; bilakis tevhid inancını benimsediği, namaz kıldığı, sila-i rahim yaptığı, cünüplükten guslettiği ve haccettiği ifade edilmiştir. Hatta Varaka b. Nevfel, Kus b. Saide, Zübeyir b. Selma, Ubeydullah b. Cahş, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Osman b. Huveyris gibi kimselerin de bu itikad üzere olduğu kaynaklarda beyan edilmiştir⁵⁸.

2. Sâbiîlik

Sâbiî (subbâ, subbî) ve sâbiîlik terimleri, Güney Mezopotamya’da yaşayan bir topluluk ve onların dinleri için kullanılmaktadır⁵⁹. Bu kelime lügat itibariyle “güneşin doğması, çocuğun dişlerinin çıkması” gibi anlamlara gelse de “dinden çıkmak” ve “başka bir dine girmek” yerine de kullanılmıştır.⁶⁰ Nitekim Hz. Ömer müslüman olduğu zaman Mekkeliler ona “Sabea Ömer” yani “Ömer dinden döndü [müslüman oldu]” demişlerdir⁶¹.

Tarihçiler, Sâbiîler’in iki gruba ayrıldıklarını söylemektedirler. Buna göre bir kısmı Hanîf Sâbiîler; bir kısmı ise Müşrik Sâbiîler olarak bilinir. Bunlardan müşrik olanları daha fazladır. Yine bazı araştırmacılara göre bunlar Mendâî ve Harrânî Sâbiîleri olarak iki

⁵⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, 1/116.

⁵⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 3/535-40.

⁵⁸ Mesela bkz. Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Somuna Kadar)* (Ankara: A.Ü.İ.F.Y., 1991), 64-74; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, çev. İzzet Hasan - Neşet Çağatay (Ankara: A.Ü.İ.F.Y., 1971), 21/141-47.

⁵⁹ Şinasi Gündüz, “Sâbiîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35/341.

⁶⁰ Çağfer Karadaş, “Sâbiîler Meselesi”, *Bolu, A.İ.B.Ü.İ.F.D.*, 1/1 (2013), 1.

⁶¹ Buhârî, “Fedâilu's-Sahâbe”, 64; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, 5/321; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 6/336.

kısmı ayrılırlar⁶². Mendâîlerin esasında hanîf oldukları, daha sonra şirke meylettikleri söylenir⁶³. Harrânîler ise müşrik ve felsefeciler diye iki gruba ayrılmaktadır.

Mendâîlerin tek bir tanrıya inanıyor oluşları, onların en eski semavî dinlerden birine sahip olduklarına yönelik bir karinedir. Bu yüzden tâbiîlerine “kitâbî” denilir. Bunların Hz. Yahya’nın ümmeti oldukları da söylenir⁶⁴. Zamanla yıldızları ve gezegenleri tazim ve takdis etmeye başlamışlardır. Kuzey kutup yıldızına doğru yönelmeye ehemmiyet verirler. Akıcı suda vaftiz olmaları (yikanmaları), dinlerinin bir alâmet-i fârikası olması sebebiyle, fukahânın çoğunluğu, onları -Yahudî ve Hıristiyânlar gibi- kitâbîlerden saymıştır. Sahih görüşe göre Mendâîler, Hz. İbrahim’den evvel Yemen’de yaşamışlardır⁶⁵.

Bunların müşrik olanları, yıldızları tazim ederler. Günümüzde Mendâî Sâbiîleri’nden başka bir Sâbiî topluluğu kalmamıştır ki bunların bir kısmı İran, ekseriyeti ise Irak havalisinde yaşamaktadırlar. Irak’ta yaşayanları “el-Batâih” (bataklık Sâbiîleri’i) olarak bililir. Bunlar yıldızlara tapan Harrânîler’den etkilenerek müşrik olmuşlardır⁶⁶.

Ebû Hanîfe’ye göre bir kitaba inandıklarından, Zebur’u okuduklarından, yıldızlara ibadet etmeyip Müslümanların Ka’be’yi ta’zim ettikleri gibi saygı gösterdiklerinden Sâbiîler ehl-i kitap olarak kabul edilir ve kendileriyle evlilik yapılabilir. İmameyn ise Sâbiîlerin yıldızlara olan ta’zimini ibadet olarak görmesinden dolayı ehl-i kitap olamayacaklarını dolayısıyla onlarla evlenilemeyeceğini söylemektedir⁶⁷. Ebû Hanîfe’nin Sâbiîleri ehl-i kitap hükmünde görmesinin başka bir sebebi ise bunların yıldızlar hakkında asıl düşüncelerini/inançlarını dışa vurmamalarıdır. Bu yüzden Ebu Hanife o zâhire göre hüküm vermeyi tercih etmiştir⁶⁸.

Mâlikî âlimlerinden Lahmî şunları söylemektedir. “Sâbiî ve Sâmirîler hakkında ihtilâf olundu. Bir görüşe göre Sâbiîler, Nasârâ’dan; Sâmirîler ise Yahudiler’denir. Başka bir

⁶² Ebû’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *el-İstigâse fi’r-red ‘ale’l-Bekrî*, (Riyad: Mektebetü Dâri’l-Minhâc, 1425/2005), 670.

⁶³ İbn Hazm, *el-Faşl fi’l-milel ve’l-ehvâ’ ve’n-nihâl*, (Kâhire: Mektebetü’l-Hancı, t.y.), 1/37.

⁶⁴ en-Nedvetü’l-‘Âlemiyye li’ş-Şebâbi’l-İslâmî, *el-Mevsû‘atü’l-müeyyere fi’l-edyân ve’l-mezâhib ve’l-ahzâbi’l-mu‘âsıra* (b.y., Dâru’n-Nedveti’l-‘Âlemiyye, 1420/1999), 2/714.

⁶⁵ a.mlf., *el-Mevsû‘atü’l-müeyyere fi’l-edyân ve’l-mezâhib ve’l-ahzâbi’l-mu‘âsıra*, 2/714.

⁶⁶ İbn Teymiyye, *el-İstigâse fi’r-red ‘ale’l-Bekrî*, 670.

⁶⁷ Serahsî, *el-Mevsû‘atü’l-müeyyere fi’l-edyân ve’l-mezâhib ve’l-ahzâbi’l-mu‘âsıra*, 4/211.

⁶⁸ Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfi el-Bârî ez-Zeylaî, *Tebyînu’l-hakâ’ik* (Kâhire: el-Matba‘atü’l-Kübrâ el-Emîriyye, 1430/2009), 6/110.

görüş ise bunun tam aksi istikametindedirler. İlki esas alınırsa bunların kadınlarıyla nikahlanmak caizdir, aksi takdirde değildir...⁶⁹ Bu görüş, İmâm Mâlik ve İbnü'l-Kâsım'dan gelen meşhur bir rivâyettir⁷⁰.

İmam Şâfiî, kendilerini ehl-i kitap kabul ettiğinden Sâbiî ve Sâmirîler'den cizye alınacağına kâildir⁷¹. Bununla birlikte puta tapanları, bu hükmün dışında kabul edilmiştir.

Ahmed b. Hanbel'den Sâbiîler hakkında iki görüş vârid olmuştur. İlkine göre bunlar, Nasârâ'nın bir koludur. İkinci görüşe göre ise bunları Yahudîler'den saymak iktiza eder. Çünkü bunlar Cumartesi (Sebt, Şabat) yasağına uyarlar.

Müfessirlerden Mücahid, Sâbiîleri Yahudi ve Hıristiyanlar arasında bir topluluk olarak görür. Süddî ve Rebî' b. Enes'e göre de bunlar ehl-i kitaptandır⁷².

Yukarıdaki bilgilerden hareketle her ne kadar Sâbiîler'den günümüze sistemli bir şeriat gelmese de -özellikle hanîf olanlarının- Allah Teâlâ'yı bir olarak tanımaları, O'na şerik ihdâs etmemeleri, müşterek İslâmî emirleri ibadet telakki etmeleri -ki adalet ve sadâkat gibi hususları vacip bilip; fuşşiyat ve zulmü kendilerine haram kılmaları buna misaldir⁷³- ve akıcı suda yıkanmaları sebebiyle, bunların geçmişte bir peygamberin şeriatine muhatap oldukları söylenebilir.

Günümüzde sayıları 80.000-100.000 arasında olduğu tahmin edilen bu topluluk, Güney Irak'ta, Fırat ve Dicle nehirlerinin birleştiği bataklık bölgelerinde ve İran'daki Kârûn nehri boyunca uzanan yerlerde yaşamaktadır. Ayrıca İsveç, Danimarka gibi Avrupa şehirleri başta olmak üzere Amerika, Avustralya, Kanada ve diğer batı ülkelerinde de çeşitli Sâbiî cemaatlerine rastlamak mümkündür⁷⁴.

3. Sâmirîlik

⁶⁹ Ziyâüddîn Ebü'l-Mevdedde (Ebü's-Safâ, Ebü'z-Ziyâ) Halîl b. İshâk b. Mûsâ el-Cündî, *et-Tavzîh* (Kâhire: Merkezü Necîbeveyh li'l-Mahtûtât ve Hıdmeti't-Türâs, 1428/2008), 4/75.

⁷⁰ a.m.f., *et-Tavzîh*, 4/75.

⁷¹ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr* (Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999), 14/294.

⁷² Ebü Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Muğni*, (Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1417/1997), 13/203.

⁷³ en-Nedve, *el-Mevsû'atü'l-müeyyere fi'l-edyân ve'l-mezâhib ve'l-ağzâbi'l-mu'âşıra*, 2/714.

⁷⁴ Gündüz, "Sâbiîlik", 35/344.

Sâmirîler'in kökeninin nereden geldiği tartışmalıdır. Bununla beraber onlar hakkında yapılan çoğu çalışmada, tarihçilerin kendi dinlerinin tesirlerini görmek de mümkündür. Bir görüşe göre bunlar İsrail'in kuzeyinde yaşayan kabilelerden biriydi. Bu görüşe göre Asurlular, M.Ö. VIII. yüzyılın sonlarında fetihlere başlayınca, bu kabilelerden sadece küçük bir kısmını sürgüne yollamış, burada kalanlar ise kendilerini "Musa'nın şeriatını koruyan gerçek İsraililer (The true Israilites who are the keepers of the Mosaic law)"⁷⁵ diye adlandırmışlardır.

Diğer bir görüşe göre Asurlular; Babil, Cuthah, Avva, Hama ve Sepharvaim gibi şehirlerden bunları köle olarak getirerek İsrail'in kuzeyine yerleştirerek buradaki popülasyonu çeşitlendirmek istemiştir. Bunun bir neticesi olarak buraya yerleşen Sâmirîler, İsrail Tanrısı'nı ilah olarak tanıyıp ona ibadet etmeye başladılar. Ne var ki kendi memleketlerinde bulunan pagan âdetlerini de buraya getirerek senkritistik bir ibadet şeklini ortaya çıkarmış oldular⁷⁶.

Üçüncü görüş ise, ilk ikisini telif edecek mahiyettedir. Nitekim Asurlular bu mıntıkeyi işgal edince Yahudiler'in büyük bir kısmını buradan sürdüler, fakat aynı zamanda getirdiği kabileleri de buraya yerleştirdiler. Bu çeşitli popülasyonlar birbirlerine karışarak beraber yaşamaya başladılar ve daha sonra kendilerini Sâmirî (Samaritan, Cuthean) olarak adlandırdılar⁷⁷.

Yahudi ve İncil kaynaklarına göre Sâmirîler, Asurlular'ın M.Ö. VIII. yüzyılda yabancı halklardan toplayarak İsrail'in kuzeyine yerleştirdiği bir topluluktur. Yahudiler V. yüzyılda Babil'deki sürgünden dönmeye başlayınca Sâmirîler'le aralarında dini ihtilaf çıkmaya başladı. Nitekim Sâmirîler, Yahudiler'in getirdiği yeni metinleri kabul etmeyerek muhafazakâr bir tutum sergilediler. Bu yüzden kendilerine İbranice "Shomeronim", yani "koruyucular" demeye başladılar. Yahudiler tarafından Yahudi Tapınağı'nın yeniden inşasına dahil olmaktan menedilen Sâmirîler, M.Ö. IV. yüzyılda Gerizim Dağı'nın Nablus'a bakan tarafında kendi tapınaklarını inşa ettiler. Bu tapınak M.Ö. 128'de yıkıldı. Yerine yenisi yapıldı. Bu yeni tapınak da M.S. 486'da yıkıldı. O

⁷⁵ Alan D. Crown, *The Samaritans* (Tübingen: Mohr, 1989), 1.

⁷⁶ a.mlf., *The Samaritans*, 1.

⁷⁷ a.mlf., *The Samaritans*, 2.

zamandan bu güne Gerizim Dağı, Samaritan hacılarının mukaddes mekânı olarak kabul edilmiştir⁷⁸.

Roma İmparatorluğu döneminde çeşitli zorluklara maruz kalan Sâmirîler, Commodus (180-192) zamanında en karanlık günlerini yaşamışlardır. Nitekim onun zamanında Tevrat okumaları ve çocuklarına dinlerini öğretmeleri yasaklanmış, sinagogları kapatılmış ve birçok Sâmirî ufak-tefek suçlar yüzünden çarmlıha gerilmişti. Bunun sebebi Afrodisiaslı İskender'le, Levi adındaki bir Sâmirî arasında çıkan felsefî bir tartışma idi. Nitekim bu tartışma imparatorun onlara karşı öfkelenmesine ve Sâmirîler'in şiddetli bir baskı altına alınmasına sebebiyet vermişti. Commodus'un saltanatının sonunda Şekem (Nablus) havalisinde yaşayan Sâmirîler'in sayısının yaklaşık 300.000 kadar olduğu rivâyet edilmektedir⁷⁹. Bunlar İmparator II. Teodosius'un (408-450) uzun saltanatı zamanında birçok hak kaybına uğradılar ve hem Yahudiler hem de Sâmirîler ikinci sınıf vatandaşlığa tenzil edildiler. Hele hele Zeno (474-491) döneminde korkunç katliamlara maruz kaldılar. M.S. 634'ten sonra müslümanların Yermük'te zafer kazanmasıyla doğuya kaçmaya başlayan Sâmirîler'in Nablus'la olan temasları XIII. yüzyıla kadar zaman zaman kopma noktasına gelmiştir. Müslüman ve Sâmirî tarihçilerin bu zaman aralığında, onlar hakkında pek bir tarihî malumat vermemeleri, Hıristiyanlar'la yaşadıkları ihtilafın bir benzerini müslümanlarla yaşamadıklarını düşündürmektedir. Memlükler zamanında ise onlara ciddi bir baskı yapıldığı kaynaklarda zikredilmektedir⁸⁰.

Yavuz Sultan Selim'in, 1516'da Mercidabık Seferi'yle Suriye, Lübnan ve Filistin'i, 1517'de ise Ridaniye Seferi'yle tüm Mısır'ı almasının ardından Sâmirîler, bu tarihten itibaren IV asır sürecekte Osmanlı hakimiyetine girmiş oldular. Zaman zaman Memlüklüler'i desteklemeleri sebebiyle hapis cezası alan çoğu Mısır'lı Sâmirî, daha sonra ihtida ederek İslâm'a dönmüşlerdir. Müslümanlığı tercih etmeyen küçük bir Sâmirî topluluğu ise Şekem'de (Nablus) bulunan diğer Sâmirîler'e katılmışlardır. Böylece Sâmirîler, XVIII. yüzyıl başına kadar sıklıkla Mısır ve Şekem'de mevcut iken, bu tarihten itibaren sadece Şekem'de varlıklarını devam ettirmişlerdir. XIX. yüzyılına gelindiğinde

⁷⁸ Daha fazla bilgi için bkz. John Macdonald, "Samaritans", *Encyclopaedia Judaica* (Jerusalem: Keter Publishing House, 2007), 17/718-26.

⁷⁹ a.mlf., "Samaritans", 17/723.

⁸⁰ a.mlf., "Samaritans", 17/724.

küçük bir Sâmirî topluluğu kaldı. Öyle ki 1842’de Araplarla olan ihtilaflarından dolayı yok olmanın eşiğine dahi gelmişlerdi⁸¹.

1948’de İsrail Devleti’nin kurulmasından itibaren ise Sâmirîler iki merkeze ayrıldılar. Bunları ilki Ürdün Haşimî Krallığı hükümeti altında Şekem’de; ikincisi ise Yafes b. İbrahim Tsedaka liderliğinde İsrail’de varlığını devam ettirmiştir. 1954’te İsrail Devleti’ne dağılmış olan tüm Sâmirîler, Holon’da iskân edildiler ve onlar için bir Sâmirî merkezi teşekkül ettirildi. 1963’te ise İsrail’de ilk defa Sâmirî hahamı atandı⁸².

Lisan olarak Sâmirî İbranîcesi ve Arapçası’nı benimseyen Sâmirîler, ibadet dili olarak Sâmirî Arâmîcesi’ni devam ettirmektedir. Kendi soylarının baba yoluyla devam ettiğini kabul etmekte olup, günümüzde kadın nüfuslarının azlığı sebebiyle Yahudi bir kadınla evliliğe müsaade etmişler, şart olarak da Sâmirî geleneklerine bağlı kalmayı ileri sürmüşlerdir.

Sâmirîler, Yahudiler’in elinde bulunandan başka bir Tevrat’ı kendilerine mukaddes kitap edinmişlerdir. Bunlar sair Yahudiler gibi Beyt-i Mukaddes’in hürmetini gözetmezler. Hz. Musa’dan sonra gelen Şem’ûn, Davud, Süleyman, Eşiya (İşaya), Elyesa’, İlyas, Âmus (Amos), Hbakkuk (Habkum), Zekeriya ve Ermiya (Yeremya) gibi peygamberlerin nübüvvetini tekzip ederler. Şam’dan çıkmayı kendilerine helal görmez ve öldükten sonra dirilmeyi de kesin bir dille inkâr ederler⁸³. Bu inançlarından dolayı diğer Yahudi mezheplerinden farklı mütalaa olunmuşlardır⁸⁴. Bununla beraber bunları Yahudi mezhebelerinden sayanlar da bulunmaktadır.

Sâmirî inancı şu dört esasa göre şekil alır:

1. Tek Tanrı: İsrail Tanrısı (Şema),
2. Tek Peygamber: Musa b. Amram (Hz. Musa),
3. Tek Kutsal Kitap: Pentateuch (Sâmirî Tevrat’ı),
4. Tek Kutsal Mekân: Gerizm Dağı.

Öte yandan Tevrat’ta zikredilen Fısıh (Mayasız Ekmek Bayramı), Haftalar Bayramı (Shavuot), Yedinci Ayın İlk Günü, Kefâret günü (Yom Kippur) vb. bayramları kutlarlar.

⁸¹ a.mlf., “Samaritans”, 17/725.

⁸² a.mlf., “Samaritans”, 17/726.

⁸³ İbn Hazm, *el-Faşl fi’l-milel ve’l-ehvâ’ ve’n-nihâl*, 1/82.

⁸⁴ a.mlf., *el-Faşl fi’l-milel ve’l-ehvâ’ ve’n-nihâl*, 1/86.

Şabat (Sebt, Cumartesi) gününü tazim ederler. Çocuklarını sekiz günlükken sünnet ettirirler. Kadınlar adet zamanlarında yedi gün boyunca ailesinden ayrı kalmak mecburiyetindedirler. Bu zaman zarfında evdeki herhangi bir eşyaya dokunamazlar. Üzerine bastıkları her şey suyla yıkanır. Yedinci gün suda yıkanarak gün batımında temizlenirler⁸⁵.

Sâmirîler'in ehl-i kitaptan sayılması hususunda İslâm Hukukçuları arasında pek bir ihtilaf yoktur. Çünkü yukarıda da zikredildiği üzere samiriler tek bir Tanrı'ya inanmakta ve muharref de olsa bir kitapları bulunmaktadır. Hatta Hz. Ömer'den nakledilen rivâyete göre de bunları ehl-i kitaptan saymak iktiza eder. Çünkü bunlar her ne kadar ahirete inanmasalar da Yahudiler'den bir zümredir⁸⁶.

Hanefî fakihlerine göre Sâmirîler, kendilerinden cizye alınacak sınıftandır. Furuat'ta bazı farklılıkları olsa da Hz. Musa'nın dinine inanırlar⁸⁷. Nitekim Mâlikîler⁸⁸, Şâfiîler⁸⁹ ve Hanbelîler⁹⁰ de Sâmirîlerin ehl-i kitaptan olduklarını kabul etmişlerdir.

Bütün bunlardan çıkan neticeye göre Sâmirîler'i şeriat sahibi bir peygambere nispet etmekte bir beis olmasa gerek. Çünkü bunlar hem tek bir Tanrı'ya inanırlar hem de dinlerinin kaynağını, -şeriat sahibi bir peygamber olan- Hz. Musa'dan alırlar. Ayrıca ameli meselelerde semavi kaynaklı dinlerle benzerlik gösterirler. İşte bu cihetleri sebebiyle, biz de onları önceki şeriatlar zümresine dahil etmeyi uygun gördük.

Sâmirîler'in günümüzde ne kadar bir nüfusa sahip oldukları kesin olarak bilinmemekle beraber 2000'li yılların başında yapılan nüfus sayımına göre dünyada yaklaşık 600 Sâmirî olduğu tahmin edilmektedir⁹¹.

⁸⁵ Macdonald, "Samaritans", 17/729-30.

⁸⁶ Ebu'l-Hüseyn Ali b. Said er-Recrâcî, *Menahicü't-tahsil ve netâicu letâifi't-te'vil fi şerhi'l-Müdevvene ve halli müşkilâtihâ* (Riyad: Dâru İbni'l-Cevzi, 1427/2007), 3/ 240.

⁸⁷ Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî el-Guneymî ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.), 4/144.

⁸⁸ Ebu Muhammed Celâleddin Abdullah b. Necm b. Şâs b. Nizâr el-Cüzzâmî es-Sa'dî el-Mâlikî, *Ikdü'l-cevâhiri's-semîne fi mezhebi 'âlimi'l-Medîne* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1423/2003), 2/389; Ebû Fâris (Ebû Muhammed) Abdülazîz b. İbrâhîm b. Ahmed b. Bezîze et-Teymî et-Tûnisî, *Ravdatü'l-müstebîn fi şerhi Kitâbi't-Telkîn* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1431/2010), 1/700.

⁸⁹ Ebû'l-Mehâsin Fahrülsîlâm Abdülvâhid b. İsmâîl b. Ahmed er-Rûyânî et-Taberî, *Bahrü'l-mezheb fi fûrû'ı mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î* (Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1430/2009), 13/344.

⁹⁰ Ebû'l-Hasen Alâüddin Alî b. Süleymân b. Ahmed el-Merdâvî, *el-İnşâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel* (Kâhire: Hicr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzi' ve'l-İ'lân, 1415/1995), 10/402.

⁹¹ Mahmut Salihoglu, "Sâmirîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36/80.

B. Günümüze Sistemli Bir Şekilde Ulaşanlar

Yahudilik ve Hıristiyanlık, kendi kutsal kitapları olan ve günümüze değin sistemli bir şekilde gelen İbrânî dinlerindedir. Bunların kaynağı vahye dayandığından ve diğer din ve geleneklere göre daha sistemli olduğundan, bu ikisine ayrı bir önem atfetmek yerinde olsa gerektir. Tarihi sıralama bakımından Yahudilik, Hıristiyanlık'a göre daha önce geldiğinden, burada konuya evvela onunla başlanılacaktır.

1. Yahudilik

a. Yahudilik ve Yahudiler'in Kökeni

Yahudilik, dünyanın en eski semavî dinlerinden biridir. Esasında bu tabir, günümüzde bir din olmanın yanı sıra, bir hayat tarzı ve etnisiteyi ifade etmek üzere de kullanılmaktadır. Nitekim Yahudi topluluğunun din ve gelenekleri birbiriyle iç içe geçmiş, dindarından sekülerine, muhafazakârından liberaline aynı adla isimlendirilir olmuşlardır. Hatta öyle ki kendilerini agnostik veya ateist bir tavırla ifade eden Ortodoks Yahudi cemaatlerinde bile Yahudi anne-babadan geliyor olmak veya az-çok Tevrat'la ilişkili bulunmak, kişiyi bu tanımın sınırlarına dahil etmeye yeterli bir sebep olarak görülmüştür⁹².

İbranîler olarak da bilinen bu topluluk, soylarının Hz. İbrahim'den geldiğine inanır. Çünkü onlara göre Hz. İbrahim, Hz. Nuh'un üç oğlundan biri olan Sâm'ın soyundan gelmiştir⁹³. Hatta Sam'ın soyundan gelen Eber (Ever), Hz. İbrahim'in büyük atasıdır. Bu yüzden onlara İvrim (İbranîler) denilmektedir⁹⁴. Ayrıca Hz. İbrahim Kenan iline (Filistin) yerleşince, M.Ö. 2300 yılından itibaren kavmi de buraya yerleşti. Oranın sakinleri, Ürdün nehrinin karşı tarafından buraya geldikleri için bunlara Hebrunî (İbranî) denmiştir ki İbranî diye isimlendirilmelerinin sebebi buna da bağlanmıştır. Hebru, onların dilinde "karşı taraf" demektir⁹⁵.

Öte yandan Sam'a nispetle bunlara sâmi de denilmiştir. Ancak bu adlandırma sadece onlara has değildir. Nitekim Hz. İbrahim'in iki oğlundan biri de İsmail'dir ki Hz. Peygamber'in atası kabul edilir. Dolayısıyla Hz. İbrahim, gerek ehl-i kitap tarafından, gerekse de müslümanlar tarafından kabul edilen ortak değerdir. Ancak onun ortak değer

⁹² Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik* (İstanbul: İsam Yayınları, 2012), 20-21.

⁹³ a.mlf., *Yahudilik*, 25-26.

⁹⁴ Ali Erbaş vd., *Yaşayan Dünya Dinleri* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, 2015), 130.

⁹⁵ Ekinci, *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatler*, 39.

oluşu, sadece soy bakımından değil; aynı zamanda monoteizmi (hanîflik) de temsil etmesi bakımındandır.

Hız. İbrahim'in diğler oğlu İshak'tır. İshak'ın oğlu ise Yakub'dur. Bunlar da baba/dedeleri gibi peygamberdir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan “İşte böylece Rabbin seni seçecek, sana (rüyada görülen) olayların yorumunu öğretecek ve daha önce iki atan İbrahim ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi sana ve Ya'kub soyuna da nimetini tamamlayacaktır. Çünkü Rabbin çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.” âyetinde⁹⁶ buna işaret vardır. Yakub'un lakabına gelince, İsrail'dir⁹⁷. İşte bu sebeple onun neslinden gelenlere “Beni İsrail” (İsrailoğulları) denilir. İsrail (Yisrael), İsra (Yisra) ve El (Allah, Tanrı) kelimelerinin birleşiminden oluşur. Halk etimolojisinde bu “Tanrı'ya karşı güçlü olan, onunla gürleşen” gibi anlamlara gelse de dilbilimciler bunun “Tanrı güçlüdür” manasını taşıdığını ifade etmişlerdir⁹⁸. Bununla beraber bu kelimeye, “Allah'ın kulu, gece yürüyen, gece ibadeti yapan” anlamları da verilmiştir⁹⁹.

b. Yahudilik'in Kutsal Metinleri

Yahudilik, Yahudiler'in Tanah ismini verdikleri kutsal metinlerden oluşur. Buna Eski Ahit (Ahd-i Atik, Old Testament) de denir. Tanah; Tora (Tevrat), Neviim (Peygamberler) ve Ketuvim (Yazılar) olmak üzere üç bölümden oluşur. Tora beş kitaptan müteşekkildir. Bunlar; Bereşit (Tekvîn=Yaratılış), Şemot (Huruç=Mısır'dan Çıkış), Vayikra (Levililer), Bemidbar (Sayılar) ve Devarim (Tesniye)'dir. Neviim ilk ve sonraki nebîler olmak üzere iki kısımdır. Ketuvim ise, ilahî ve münacâtlar, aşk şiirleri, hikmetler ve târihler gibi yazılardan teşekkül etmektedir¹⁰⁰.

Tanah'ın yanında bir de sözlü Tevrat nesiller boyunca şifahi olarak aktarılmıştır ki buna *Mişna* ve onun açıklaması mahiyetinde olana ise *Talmud* denilmiştir. Talmud, biri Filistin; diğeri de Babil'de hazırlanan iki farklı nüshadan oluşmaktadır. Rivâyete göre Hz. Musa Allah'tan aldığı sözlü öğretiyi Yeşu'ya; o da İsrail'in ileri gelen ilk dönem Yahudi

⁹⁶ Yûsuf 12/6.

⁹⁷ Nitekim Hz. Yakub'un lakabının İsrail olduğu birçok tefsirde geçmektedir. Mesela bkz. Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî, *et-Tefsîru'l-basîf* (Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1428/2008), 7/234; Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Âşur et-Tûnusî, *et-Taħrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1392/1973), 7/311.

⁹⁸ Erbaş vd., *Yaşayan Dünya Dinleri*, 130.

⁹⁹ İkinci, *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatler*, 40.

¹⁰⁰ Ömer Faruk Harman, “Yahudilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 43/197-98.

din âlimlerine öğretmiştir. Bunlara “tannaim” denilir. Daha sonra gelen ve kendilerine “amoraim” denilen ikinci nesil din âlimleri ise Mişna’nın yorumunu yapmış (Gemara), bu yorumlar ise daha sonra hem Mişna hem de de Talmud’u içine alacak şekilde hazırlanmıştır¹⁰¹.

Mişna altı kısımdan oluşur. Bunlar; Zerâim (Tohumlar), Moed (Bayramlar), Naşim (Kadınlar, aile hukuku), Nezikin (Zararlar), Kedoşim (Mukaddes şeyler) ve Tehera (Taharet, temizlik) diye isimlendirilir. Bunlar da “masehtot” adı verilen altmış üç risaleye, risaleler ise cümlelere ayrılmıştır ki iki hahamın karşılıklı münazaraları şeklindedir¹⁰².

c. *Yahudi Mezhepleri*

Yahudi mezheplerini iki ana başlık altında ele almak mümkündür. Bunlardan ilki M.Ö. II. yüzyılda mevcut olan Peruşîm (Ferîsîler), Sadukîm (Sadukîler) ve İsiyîm (Essenîler) mezhepleridir. İkincisi ise M.S. VIII. yüzyıldan itibaren -ve özellikle doğuda Müslümanlar arasında- varlığını sürdüren İseviye, Yudgâniye, Ananîye ve Karâim mezhepleridir. Bunlara ilave olarak Orta çağ sonrasında ortaya çıkan, özellikle de XIX. yüzyılda Doğu Avrupa ve Rus Yahudileri arasında zuhur eden Hasidût hareketini (Hasidizm) örnek olarak vermek mümkündür¹⁰³.

Ferîsîler, kendilerine Haverim (kardeşler) diyen bir fırkadır. Onlara göre Tora, yazılı vahiy kabul edildiği gibi, şifahî Tora’yı da vahiy kabul etmek gerektir. Bunların rakipleri, mabet idaresini ellerinde tutan aristokratlardı ki bunlara Sadukîler denir. Ferîsî mezhebine göre, Tanrı her yerdedir ve -Sadukîm’in aksine- mabetler dışında da ibadet etmek mümkündür. Ferîsîler, kaderi ve ahiret hayatını inkâr eden Sadukîler ile tamamen kaderci anlayışı kabul eden Essenîler arasında orta bir yol tutmuşlardır. Bu itibarla Ferîsîler’i, Mutezile ve Cebriye arasında bir yol tutan Ehl-i sünnete benzetebilmek mümkündür. Bunlara göre insanın ruhu ölümsüzdür. Bununla beraber ahirette sadece iyi insanların ruhları diriltilecek; kötülerinki ise ebedî cezaya müstahak olacaktır. Bunlar Tanrı tarafından Hz. Musa’ya yazılı ve sözlü olmak üzere bir şeriat verdiğine ve dinde ehliyet

¹⁰¹ Erbaş vd., *Yaşayan Dünya Dinleri*, 148-49.

¹⁰² Ekinci, *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatler*, 50.

¹⁰³ Yaşar Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri* (İstanbul: Anka Yayınları, 2001), 212.

sahibi kimselerin zaman ve zemine göre bunlarda değişiklik yapabileceklerine inanmaktadırlar¹⁰⁴.

Sadukîler, inanç ve amelde Ferîsîler'e karşıtlığıyla bilinirler. Temel görüş ve prensipleri şöyledir:

1. Asalet, kudret ve servetin mümessilleri olarak faaliyetlerini siyasi hayatta merkezileştirmişlerdir.
2. Ferîsîler'in benimsediği yeniden dirilmeyi kabul etmemişlerdir.
3. Ferîsîler'in aksine sadece yazılı Tora'yı kabul etmişlerdir.
4. Melekler'in ve kötü ruhların mevcudiyetini reddetmişlerdir.
5. Tevrat'ta zikredilmiş olan kanunların zahirî manalarının tatbikini istemişlerdir. Kısasa kısas emri bunun misalidir.
6. Ferîsîler'in aksine, kölenin, eşegin veya öküzün işlediği suçtan dolayı sahiplerini mesul tutarlar¹⁰⁵.

Essenîler, Tora'nın Levililer kitabının ortaya koymuş olduğu esaslara son derece bağlıdırlar. Sosyal yapı içinde komünist bir anlayışı tercih etmişler, kendilerini dine ve çalışmaya vermişlerdir. Bedenî hazlardan ve evlilikten son derece uzak durarak münzevi bir hayat benimsemişler, böylelikle göklerin sırlarına vakıf olmaya ve Mesih'in ne zaman geleceğini öğrenmeye yönelmişlerdir. Ayrıca bunlar Şabat yasağına uymaya da aşırı ihtimam gösteren bir mezhep olarak bilinmektedirler¹⁰⁶.

İkinci grup Yahudi mezheplerine gelince, bunların ilki İseviye mezhebi olarak bilinir. Bu mezhep, Ebû İsa İshak b. Yakub'a nispet edildiğinden dolayı İseviye adını almıştır. Ebû İsa, son Emevî Halifesi II. Mervan zamanında (744-750) yaşamıştır. İslâmiyet'in zuhurundan sonra ortaya çıkan ilk mezhep olduğu kabul edilir. Ebû İsa'nın Yahudi geleneğinde olmayan birtakım farklılıklar getirdiği bilinmektedir. Mesela günde üç vakit ibadet varken bunu yediye çıkarmış, Kudüs dışında hayvan eti ve şarap içilmesini yasaklamış, boşanmaya da hiçbir surette izin vermemiştir. Bununla beraber Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul eden Ebû İsa, bunların sadece kendi

¹⁰⁴ Harman, "Yahudilik", 43/212-13.

¹⁰⁵ Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, 232-33.

¹⁰⁶ a.mlf., *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, 236-37.

topluluklarına gönderildiğini iddia etmiştir. Hatta Yahudilik için bunu bir tehlike görmemiş, bilakis bunun Musa şeriatını koruduğunu/koruyacağını ifade etmiştir¹⁰⁷.

Ebû İsa'nın ölümünden sonra onun yerine Yudgan geçmiş ve ona nispetle bu mezhebe Yudgâniye ismi verilmiştir. Yudgan, Tevrat'ın hem zahirî/hakikî hem de batınî/mecazî anlamı olduğunu iddia etmiş, cennet-cehennemle alakalı inançları tevil etmiştir. Ebû İsa'nın koyduğu et, şarap ve yedi vakit ibadet usulünü almış, Allah'ın sıfatları konusunda Mutezile'ye yakın görüş benimsemiş, insana ait sıfatların Allah'a nispet edilemeyeceğini savunmuştur. Yine Şabat ve diğer dinî günlerde yapılan dini ritüellerin Filistin ve Kudüs için geçerli olacağını savunmuştur¹⁰⁸.

Anâniye mezhebi, adını M.S. VIII. yüzyılda Irak'ta yaşamış olan Anan ben David'den alır. Rabbânî Yahudiliğe (Yehadut Rabanit, Rabbinic Judaism) -ki Tevrat'ın sözlü kısmının da bulunduğunu kabul eden Yahudi topluluğudur- olan muhalefetiyle bilinir. Ebû Hanife'nin gerektiğinde Kur'ân âyetlerinin mutlak kısmını bırakıp da teviline yönelmesi görüşünden etkilenen Anan, bunu Yahudiliğe tatbik etmiştir. Ayrıca kıyası da aşırı derecede kullanmıştır. Hatta öyle ki sadece cümlelerde değil, kelime ve harflerde bile kıyasa gitmiştir. Çok sert kurallar ve aşırı yasaklar ihtiva eden Anan'ın mezhebi çok fazla etkili olamamış, M.S. X. yüzyıldan itibaren kendine taraftar bulamamıştır¹⁰⁹.

Karâim (Karâilik), "kara" (okumak) kelimesinden türemiş bir isimdir. Bu hareketin başlangıcı Anan ben David'e dayanır. Ahd-i Atik'i (Tanah) çok okumalarından dolayı böyle isimlendirilmişlerdir. Anâniye'de olduğu gibi Rabinik Literatür'e karşı çıkarlar. Bir nevi Anâniye'nin devamı sayılırlar. Bu ismi ilk defa kullanan M.S. IX. yüzyılda yaşamış olan Benjamin en-Nihavendî ve onun talebesi Daniel el-Kumisî olmuştur. Anan tarafından mezhebin esasları belirlenen Sefer ha-Mitsvot kitabı günümüze ulaşmamıştır. Ancak Anan'ın "Doğrudan doğruya Tanah'a başvurun, benim fikirlerime körü körüne bağlanmayın" sözü, bu mezhebin temel esasını yansıtmaması bakımından önemlidir. Öte yandan bu mezhebin Sadukîler ve Essenîler'den de bazı dini hükümler aldığı ifade edilmektedir¹¹⁰.

¹⁰⁷ Halil İbrahim Bulut, "İseviyye Mezhebi ve Hz. Muhammed'in Risaletinin Evrenselliği Tartışmalarının Başlaması", *Sakarya, S.Ü.İ.F.D.*, 6/9 (2004), 122-24.

¹⁰⁸ Harman, "Yahudilik", 43/215.

¹⁰⁹ Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, 258-67.

¹¹⁰ Mustafa Sinanoğlu, "Karâilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24/424-26.

Bunlardan başka özellikle Hasidût hareketi (Hasidizm), XVIII. yüzyılda ortaya çıkmış olup, Rabbi Israel ben Eliezer liderliğinde Polonya’da başlamış ve böylelikle de Doğu Avrupa’da yayılmış olan bir mezheptir. Bu mezhepte Rabbânî doktrinini esas almak yerine, Hasidî liderinin temsil ettiği dinî şahsiyet ön plana çıkar. Yine kült geleneğe uymak yerine insana haz ve neşe veren unsurlar benimsenmiş, daha çok seküler kültüre uygun bir hayat anlayışı kabul edilmiştir. Hasidût mezhebi aynı zamanda geniş Yahudi toplulukları tarafından Rabinik otoritenin baskısından bir kurtuluş olarak telakki edilmiştir¹¹¹.

Burada sayılan mezheplere ilaveten Yahudilik içinde bazı modern ve reformist oluşumlar da ortaya çıkmış, tarihi seyri içinde günümüze kadar bu şekilde varlığını devam ettirmiştir.

d. Yahudilik’in Karakteristik Özellikleri

Yahudilik İslâm dışındaki diğer dinler gibi belli bir bölge veya zümreye gönderilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber “*Her nebî hususi bir topluluğa gönderilmiş iken; ben hepsine birden peygamber olarak gönderildim*”¹¹² diyerek, bu hususa temas etmiştir. Dolayısıyla, Yahudilik dininin ahkâmı da belli bir zümreye hitap etmektedir.

Yahudilik, belli bir müddet aralığında yürürlükte kalmıştır. Bazı hükümleri zamanla unutulmuş ve tahrife uğramış, İsa peygamberin şeriatıyla da bazı hükümleri ortadan kalkmıştır. İslâm’ın gelişiyle de nesh sahasına giren tüm hükümleri neshedilmiştir¹¹³. Demek oluyor ki Yahudilik belli bir dönemde yürürlükte kalan bir dindir.

Bir diğer karakteristik özelliği ağır hükümler ve teklifler getirmiş olmasıdır. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de: “*Yahudilere bütün turnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere sığır ve koyunun iç yağlarını da onlara haram kıldık. Bu, zulümleri yüzünden onlara verdiğimiz cezâdır...*”¹¹⁴ denilerek bu ağır hükümlere misal verilmiştir. Yahudilikte bulunan diğer ağır hükümlere “Üçüncü Bölüm”de ayrıntılı bir şekilde temas edilecektir.

¹¹¹ Harman, “Yahudilik”, 43/215-17.

¹¹² Müslim, “Mesâcid”, 3; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 4/94; *Şu ‘abu’l-Îmân*, thk. Ebû Mâhir Muhammed es-Saîd b. Besyûnî (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1421/2000), 2/177.

¹¹³ Dervîş, *eş-Şerâ’i ‘u’s-sâbıka ve medâ hücciyetihâ fi ş-şerî’ati’l-İslâmiyye*, 162-63.

¹¹⁴ el-En‘âm 6/146.

2. Hıristiyanlık

a. Hıristiyanlığın Doğuşu

Hıristiyanlık, günümüzde dünya üzerinde en fazla müntesibi olan dindir. Kendilerine Nasrânî, Mesîhî veya İsevî denir. Nasrânî denilmesinin sebebi, bir görüşe göre Hz. İsa'nın Nasıralı¹¹⁵ olmasındandır¹¹⁶. Nitekim İncil'de de buna işaret edilmiştir¹¹⁷. Bununla beraber bunun sebebinin havarilerin kendisine yardım etmesinden dolayı olduğu da söylenmiştir. Çünkü Arapça'da "nasr", yardım etmek manasına gelen bir mastardır. Müslümanlar da bu sebeple onlara Nasrânî demişlerdir¹¹⁸. Hıristiyan ismi ise, İbranice'de "kutsal yağ ile yağlanmış" anlamına gelen "Meşi'ah" (Ar. Mesih) kelimesinin Grekçe'ye çevirisidir. Bu kelime Latince'de "Christus", diğer Batı dillerinde ise "Christ" şeklinde karşılık bulmuştur¹¹⁹.

Hz. İsa M.Ö. I. yüzyılda yaşamış bir peygamberdir. Onun yaşadığı asırdaki Yahudi topluluğu Ferîsîlik, Sadûkîlik ve Essenîlik gibi birbirinden farklı mezheplere ayrılmıştı. Ayrıca Helenistik kültürü Anadolu'dan Hindistan'a varlığını hissettirir hale gelmişti¹²⁰. Öte yandan birtakım paganist inançlar da Hz. İsa'nın bulunduğu mntıkada mevcudiyetini sürdürüyordu. İşte böyle bir ortamda Hz. İsa dünyaya gelmiştir. Matta'da onun doğumu şu şekilde anlatılır:

"İsa Mesih'in doğumu şöyle oldu: Annesi Meryem, Yusuf'la nişanlıydı. Ama birlikte olmalarından önce Meryem'in Kutsal Ruh'tan gebe olduğu anlaşıldı. Nişanlısı Yusuf, doğru bir adam olduğu ve onu herkesin önünde utandırmak istemediği için ondan sessizce ayrılmak niyetindeydi. Ama böyle düşünmesi üzerine Rabbin bir meleği rüyada ona görünerek şöyle dedi: 'Davud oğlu Yusuf, Meryem'i kendine eş olarak almaktan korkma. Çünkü onun rahminde oluşan, Kutsal Ruh'tandır. Meryem bir oğul doğuracak. Adını İsa koyacaksın. Çünkü halkını günahlarından o kurtaracak.' Bütün bunlar, Rabbin peygamber aracılığıyla bildirdiği şu söz yerine gelsin diye oldu: 'İşte, kız gebe kalıp bir oğul doğuracak; adını İmmanuel koyacaklar.'

¹¹⁵ Nasıra (Nazareth), bugün İsrail'in kuzeyinde Aşağı Celile (Downer Galilee) denilen bir mntıkada bulunan bir kasabadır.

¹¹⁶ Dorothee Soelle - Luise Schottroff, *Jesus of Nazareth* (London: Westminster John Knox Press, 2000), 14.

¹¹⁷ *Kutsal Kitap* (Erişim 12 Aralık 2021), Matta 21:11; Luka 1:26-38.

¹¹⁸ Kürşat Demirci, "Hıristiyanlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17/328.

¹¹⁹ a.mlf., "Hıristiyanlık", 17/328.

¹²⁰ a.mlf., "Hıristiyanlık", 17/328.

İmmanuel, Tanrı bizimle demektir. Yusuf uyanınca Rabbin meleğinin buyruğuna uydu ve Meryem'i eş olarak yanına aldı. Ama oğlunu doğuruncaya dek Yusuf ona dokunmadı. Doğan çocuğun adını İsa koydu."¹²¹

Hız. İsa'nın nerede ve ne zaman doğduğı tartışmalıdır. Nerede doğduğıyla ilgili temel olarak iki görüş vardır. Bunlardan ilki Beytulahim (Beytlehem, Bethléem); ikincisi ise Nâsıra'da doğduğudur. İncillerde o Nâsıralı İsa diye takdim edilir. Bununla beraber onun Nâsıralı olması Nâsıra'da doğmasını gerektirmediğini, Beytulahim'de doğup hayatının otuz yılını Nâsıra'da geçirdiğini, dolayısıyla onun gerçekte Beytulahim'de doğup Nâsıralı olduğunu söyleyenler de vardır¹²². Doğum tarihine gelince, Matta'da anlatıldığına göre, Hız. İsa doğunca bazı Yıldızbilimciler bunu anladı ve *"Yahudiler'in Kralı olarak doğan çocuk nerede? Doğuda O'nun yıldızını gördük ve O'na tapınmaya geldik."*¹²³ dediler. Bunun üzerine Kral Hirodes ve Yerusâlim (Kudüs) halkı tedirgin oldu ve çocuğun getirilmesini istediler. Nihâyet bir melek Yusuf'a¹²⁴ göründü ve onunla annesini Mısır'a kaçırmasını söyledi. Çünkü Hirodes onu öldürmeyi düşünüyordu. Ancak Hirodes'in ölümüyle Yusuf, bunları geri getirmiştir¹²⁵ ki tarihçilerin hesaplarına göre Hirodes otuz yedi yıl hüküm sürmüş ve İsa'nın doğumuyla onun ölümü arasında takriben iki-üç aylık bir zaman farkı vardır¹²⁶. Hirodes'in ölüm tarihi ise M.Ö. 4 yılına tekabül ettiğinden Hız. İsa'nın doğum tarihi M.Ö. 4 yılında olsa gerekir¹²⁷. Binaenaleyh Hız. İsa'nın doğumunu miladî yılın başlangıcı olarak kabul etmek hatalı görünmektedir.

Hız. İsa'nın çocukluk ve gençlik yıllarıyla ilgili pek fazla malumat bulunmamaktadır. Ancak okuma yazma bildiği, kız ve erkek kardeşlerinin olduğu, dülgerlik yaptığı ve eski Aramice'yi konuştuğu; tebliğ vazifesinin ise otuz yaşlarındayken Hız. Yahya'nın onu vaftiz etmesinden ve Rûhulkudüs tarafından çöle götürülerek orada kırk gün kırk gece

¹²¹ Matta 1:18-24.

¹²² Harman, "İsâ", 22/465.

¹²³ Matta 2/1-2.

¹²⁴ Yusuf en-Neccâr (Joseph the Carpenter), İncil'e göre Hız. İsa'nın üvey babası kabul edilmektedir (Matta 1:18-24). Nâsıralı bir yahudidir. Soyu Hız. Davud'a ulaşır (Matta 1:1-17). Marangozluk yapmıştır. Hız. İsa doğmadan önce Hız. Meryem ile nişanlıydı (Matta 1:18-19). Hız. İsa doğuncaya kadar Hız. Meryem'e el sürmemiştir (Matta 1:18-24). Hıristiyanlar tarafından 19 Mart tarihi Aziz Yusuf (Saint Joseph) günü olarak kutlanır. 111 yaşında Nâsıra'da öldüğü tahmin edilmektedir.

¹²⁵ Matta 2/3-23.

¹²⁶ Harman, "İsâ", 22/466.

¹²⁷ a.mlf., "İsâ", 22/466.

oruç tutmasından sonra olduğu zikredilir¹²⁸. Onun Hz. Yahya tarafından vaftiz edilmesi Matta’da şöyle anlatılır:

“Bu sırada İsa, Yahya tarafından vaftiz edilmek üzere Celile'den Şeria Irmağı'na, Yahya'nın yanına geldi. Ne var ki Yahya, 'Benim senin tarafından vaftiz edilmem gerekirken sen mi bana geliyorsun?' diyerek O'na engel olmak istedi. İsa ona şu karşılığı verdi: 'Şimdilik buna razı ol! Çünkü doğru olan her şeyi bu şekilde yerine getirmemiz gerekir.' O zaman Yahya O'nun dediğine razı oldu. İsa vaftiz olur olmaz sudan çıktı. O anda gökler açıldı ve İsa, Tanrı'nın Ruhu'nun güvercin gibi inip üzerine konduğunu gördü.”¹²⁹

Bu hâdiseden sonra kendisine vahiy gelmeye başladığı bildirilen Hz. İsa, birtakım mucizeler göstermiş ve kendine Havariler seçmiştir. Yaklaşık üç sene kadar süren tebliğ vazifesinden sonra Hıristiyan kaynaklarına göre çarmıha gerilmiş¹³⁰; İslâmî kaynaklara göre ise göğe kaldırılmıştır¹³¹.

b. Hıristiyanlığın Kutsal Metinleri

Hıristiyanlığın kutsal metinleri denildiği zaman akla ilk olarak Ahd-i Atîk ve Ahd-i Cedîd gelir ki bu ikisine birden Kitâb-ı Mukaddes denilir. Ahd-i Atîk hem Yahudiler hem de Hıristiyanlarca ortak kabul edilen bir kitaptır. Şu farkla ki Hıristiyanlar’ın kabul etmiş oldukları Ahd-i Atîk, İbranice olanından farklıdır. Nitekim Hıristiyanlar Grekçe’ye çevrilen Ahd-i Atîk’i benimsemiş, bu da Yahudiler’le aralarında belli bir farkın doğmasına sebebiyet vermiştir. İkinci olarak Yahudiler, ne Hz. İsa’yı ne de İncil’i kabul etmektedirler. Bu sebeple de aralarında ciddi ihtilaflar boy göstermiş ki asırlar boyu bu ihtilaflar devam edegelmiştir.

Hıristiyanlar’ın kutsal saydıkları kitaplar sadece bunlardan ibaret değildir. Aynı zamanda Resullerin İşleri, Pavlos’un Mektupları, Katolik Mektuplar ve Yuhanna’nın Vahyi diye gruplandırdıkları yirmi yedi kitap da buna dahildir¹³².

Hıristiyan akidesine göre, Hz. İsa İncil yaz(dır)mamış, bunu sadece şifahi olarak tebliğ etmiştir. Havarilerine de bunu yayma vazifesini vermiştir. Hz. İsa’nın urucundan

¹²⁸ a.mlf., “İsâ”, 22/467.

¹²⁹ Matta 3/13-16.

¹³⁰ Markos 15/21-25.

¹³¹ en-Nisâ 4/157.

¹³² Mehmet Aydın, “Hıristiyanlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17/340.

(yükselişinden) yaklaşık kırk sene sonra ilk İncil'ler yazılmaya başlanmış, bunda da mevcut şifahi rivâyetlerin yanında müelliflerin kendi bakış açıları da İncil'e girmiştir. Nitekim yazılan İncil'ler arasından sadece Matta, Markos, Luka ve Yuhanna muteber kabul edilerek bunlara “kanonik” (standart, resmi olarak kabul edilmiş); diğerlerine ise “apokrif” (gizli, sahte, resmi olarak kabul edilmemiş) İncil'ler denilmiştir¹³³.

Bununla beraber kanonik İnciller'i kaleme alanlardan sadece Yuhanna ve Matta Hz. İsa'nın havarisi olup, Luka Pavlos'un, Markos ise Petrus'un şakirdi kabul edilmektedir. Öte yandan Matta, Markos ve Luka birbirlerine benzemeleri sebebiyle bunlara “sinoptik” (eş görünümlü) İncil'ler denilmiştir. Yaygın kanaate göre sinoptik İnciller'in M.S. 65-90; Yuhanna'nın ise miladî I. yüzyılın sonuna doğru yazıldığı kabul edilmektedir¹³⁴.

c. Hıristiyan Mezhepleri

Hıristiyanlığın temel olarak Katoliklik, Ortodoksluk ve Protestanlık olmak üzere üç mezhebi vardır. Katolikler kendilerini asıl kabul ettikleri için diğerlerine heresy (sapkın) tabirini kullanırlar. Günümüz hıristiyanlarının %50'si Katolik, %30'u Protestan, %17'si Ortodoks, %3'ü ise diğer mezheplerdir¹³⁵.

Mezheplerin bölünmesine değinmeden önce kiliseler arasında cereyan eden ihtilafı belirtmekte fayda vardır. M.S. 285 yılında Roma İmparatoru Diokletyan (284-305), devletin yönetimini kolaylaştırabilmek için Doğu ve Batı'yı ikiye bölmüş, her birine de iki idareci atamıştır. Böylece Batı Roma'yı bir augustus ve bir sezar; Doğu Roma'yı da bir augustus ve bir sezar olmak üzere “dörtlü yönetim” anlayışına geçilmiştir ki buna tetrarşi (Gr. τετρα tetra = dört ve αρχη archē = hükûmet) denir. Hıristiyanlık ise Roma İmparatorluğu içinde doğup gelişmiş ve Konstantin (305-337) zamanında resmi bir hüviyet kazanabilmişti. İşte hem devletin ikiye bölünerek dörtlü yönetim anlayışına gidilmesi, hem de doğu-batı arasında bulunan kültür farklılıkları, zamanla iki taraf arasında çeşitli ihtilaflara sebebiyet vermiştir. Ayrıca VIII. yüzyılda Hıristiyanlığın en önemli merkezlerinden olan İskenderiye ve Antakya, Müslümanlar tarafından fethedilmiş, bu da merkez olarak yetkinin Roma'da mı yoksa İstanbul'da mı olacağı konusunda çekişmelere sebep olmuştu. Dahası yine aynı yüzyılda yaşayan Doğu Roma

¹³³ Harman, “İncil”, 22/271.

¹³⁴ a.mlf., “İncil”, 22/271-72.

¹³⁵ Mehmet Aydın, “Hıristiyanlık”, 17/353-54.

İmparatoru III. Leo, ikona ve resimleri kiliseden yasaklatmıştı. Öte yandan Roma-İstanbul kiliseleri arasında cereyan eden siyasi çekişmeler kiliseler üzerinde de varlığını sürdürmeye başladı. Nitekim Roma, kendi ibadet anlayışını, Doğu kiliselerine dayatmaya başlayınca (1053), bu durum İstanbul Patriği'ni kızdırdı ve İstanbul'da bulunan Batı kiliselerini kapattırdı. Papa ise hem İstanbul Patriği'ni hem de Doğu Kilisesi'ni aforoz ettiğini duyurarak iki kilise 1054 yılında tamamen birbirinden ayrılmış oldu. Batı Kilisesi kendine Katolik (evrensel); Doğu Kilisesi ise Ortodoks (doğru inanç) ismini vererek bundan sonra resmi olarak iki tane farklı mezhep teşekkül etmiş oldu¹³⁶.

1054 tarihinden sonra Roma Kilisesi, Avrupa'nın en önemli siyasi ve ekonomik gücü haline gelmiş ve birçok krallıktan da daha zengin olmuştu. Bu duruma kayıtsız kalmayan İngiliz rahip John Wycliff, XIV. yüzyılda kilisenin bazı doktrinlerine karşı çıkmış ve Kitab-ı Mukaddes'i İngilizce'ye tercüme etmek istemişti. Ancak hem kilisenin karşı çıkması ve hem de yeterince taraftar bulamaması sebebiyle başlatmak istediği hareket akim kalmıştı. Ne var ki XVI. yüzyılın başlarında Martin Luther isimli Alman rahip, Araf ve Endüljans (indulgence)¹³⁷ gibi bazı kilise tatbikatlarını protesto etmiş ve 95 maddelik bir tezi Wittenberg Katedrali'nin kapısına asmıştı. Bu sebeple aforoz edilen Luther, geride büyük bir protesto hareketi bırakmıştı. Luther'in görüşlerine sahip çıkan bu hareket, kendi doktrinlerini yayarak hem Batı hem de Kuzey Avrupa'da yeni bir ideanın fitilini ateşledi. Böylece -ve bazı din adamlarının da destek vermesiyle- Protestan mezhebi ortaya çıkmış oldu¹³⁸.

Bununla beraber ilahî ve beşerî tabiatın Hz. İsa'da birleştiğine inanan monofizit kiliseler de vardır. Mesela Süryanî, Ermenî, Habeş ve Kıptî kiliseleri buna örnektir. Bunlar her ne kadar Doğu Ortodoks kiliseleri arasında gösterilseler de tamamen bağımsız ve özerk bir hüviyete sahiptirler¹³⁹.

Öte yandan ana kiliseler dışında kalan ve onlara tenkitçi bir bakış açısıyla yaklaşan hareketler de vardır. Bunlar, geleneksel mezheplerin, dinlerinin safiyetini ve orijinalitesini bozduklarını ileri sürerek Hıristiyanlığı yeniden hüviyet-i asliyesine

¹³⁶ *Kutsal Kitap*, "Katoliklik, Ortodoksluk ve Protestanlık Nedir?", (Erişim 20 Aralık 2021).

¹³⁷ Endüljans, Katolik Kilisesi'nin Tanrı tarafından affedilmesi gereken günahların, kilise tarafından kısmen veya tamamen bağışlanması demektir.

¹³⁸ *Kutsal Kitap*, "Protestanlık", (Erişim 20 Aralık 2021). Ayrıca bkz. Harman, "Endüljans", 11/209-10.

¹³⁹ Erbaş vd., *Yaşayan Dünya Dinleri*, 225-27.

döndürme gayesi gütmektedirlerdir ki Yahova Şahitleri, Mormonlar, Babtistler, Metodistler, Adventistler ve Üniteryanlar bu kategoride değerlendirilebilir.

d. Hıristiyanlık'ın Karakteristik Özellikleri

Hıristiyanlık denilince en başta akla gelen ve onu diğer dinlerden ayrı kılan en önemli husus, hiç şüphesiz teslis (trinite, üçleme) inancıdır. Bu inancın esası “bir üçtür, üç de birdir” kabulüne dayanır ki kısaca “baba-oğul-kutsal ruh” (uknûm-i selase) diye bilinir. Baba, her şeyin yaratıcısı olan saf ruh; Oğul, Hz. İsa; Kutsal Ruh ise, kiliseye hayat veren güçtür. Bu itibarla Kur’ân-ı Kerîm’de Hıristiyanlar’ın müşrik olduğuna müteaddit âyetlerde temas edilir¹⁴⁰.

İkincisi konsillerin varlığıdır. Konsil, kilise hayatının problemlerini çözmek üzere Hıristiyan din adamlarının bir araya gelerek toplanması ve karar almasına denir. Tarihte İznik (325), İstanbul (381), Efes (431), Kadıköy (451), II. İstanbul (553), III. İstanbul (680-81), II. İznik (787), IV. İstanbul (869-70), I. Latran (1123), II. Latran (1139), III. Latran (1179), IV. Latran (1215), I. Lyon (1245), II. Lyon (1274), Viyana (1311-12), Konstans (1414-18), Bale-Ferrare-Florance (1431-42), V. Latran (1512-17), Trene (1545-63), I. Vatikan (1869-70) ve II. Vatikan (1962-65) olmak üzere yaklaşık yirmi bir konsil düzenlenmiştir¹⁴¹.

Üçüncüsü dini ibadetleridir. Bunlar da günlük, haftalık ve yıllık olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Günlük ibadetlerinin ne olduğu tam olarak belli değildir. Güneş doğarken ve ikinci vakti yapılan duaya önem verilir. Eğer kilisede ayin yapılacaksa Kitab-ı Mukaddes’ten Mezmurlar ile başlanır, sonra ilahiler okunur, daha sonra ise dua ile bitirilir. Bununla beraber ferdi dua da yapılabilir. Kişi diz çökerek ettiği duayı tefekkür eder ve duanın sözlerini kelime kelime düşünür. Sonra feyiz almaya yönelir. Buna meditasyon (meditation) denir. Ancak Hıristiyanlık’ta toplu ibadet, ferdi ibadetten daha makbul olduğu için sabah ve akşam dualarının kilisede yapılması tavsiye edilir.

Haftalık ibadetleri, Pazar günü yapılan ibadettir. Sabah ve akşam olmak üzere iki vakitte yapılır. İnanişâ göre Hz. İsa Cuma günü çarmıha gerilmiş ve Pazar günü dirilerek şakirtleriyle 40 gün beraber olmuş, sonra ise göğe yükselmiştir. O yüzden Hıristiyanlar

¹⁴⁰ Mesela bkz. el-Bakara 2/116; en-Nisâ 4/171; el-Mâide 5/17, 72, 73, 116; el-En‘âm 6/100, 101; et-Tevbe 9/30, 31; el-Meryem 19/34, 35.

¹⁴¹ Harman, “Konsil”, 26/175-77.

bu günü diriliş günü olarak kabul etmişlerdir. Pazar günü yapılan ibadetin kilisede ve papaz nezaretinde yapılması da mecburidir.

Yıllık ibadet ise Noel (Hz. İsa'nın doğum gününün kutlanması), Paskalya (Hz. İsa'nın Pazar günü dirilişinin kutlanması), Haç Yortusu ve Meryem Ana Günü'nden ibarettir. Noel, 24 Aralık'ı 25 Aralık'a bağlayan gece kutlanır. Ancak Doğu kiliselerinde bu kutlama 6 Ocak tarihinde yapılır. Paskalya, ilkbaharda 22 Mart- 25 Nisan tarihleri arasında bir Pazar gününde kutlanır. Haç Yortusu, Roma Kilisesi'nce 3 Mayıs tarihinde kutlanır. Ayrıca 6 Ocak'ta Epiphani de denilen ve haçın suya atılması bayram olarak icra edilir. Doğu kiliselerinde bunun zamanı 14 Eylül'dür. Meryem Ana Günü ise belli bir tarihte olmayan ve yıldan yıla değişen bir hüviyete sahiptir¹⁴².

Hıristiyanlığın diğer ibadetlerine gelince; oruç ve hac zikredilebilir. Nitekim bunlardan oruç temel kilise emirleri içinde yer alır. Buna göre "Cuma ve emredilen diğer günlerde oruç tut!"¹⁴³ denilmiştir. Tutulan oruçta güneşin doğuşundan batışına kadar bir şey yenilip içilmez. Bunu yapamayanlar gün boyu sıvı gıdalar olarak orucu perhiz şeklinde hafifletebilir. Bunda et, süt, yumurta, peynir gibi hayvani gıdalar ve alkol kullanılmaz. Kırk gün ve elli gün şeklinde çeşitli oruçları bulunur. Hac ise kutsal yerlerin ziyaret edilmesinden ibarettir. Tarihte Kudüs, Roma ve İspanya bunların başında gelen yerlerden idi. Daha sonra Vatikan (Pavlos ve Petrus'un mezarları), Fatima (Portekiz) ve Lourdes (Fransa) hac için ziyaret edilen uğrak yerlerdendir. Bununla beraber Efes de Pavlos'un bir zamanlar burada kalması sebebiyle Hıristiyanlar'ın kutsal mekanları arasında yer alır.

Öte yandan Ascension (Hz. İsa'nın göğe çıkması), Pentikost (Kutsal Ruh'un havariler üzerine inişinin anısı), Annonciation (Hz. İsa'nın doğumunun müjdelenmesi) ve Assomption (Katolikler'e göre Hz. İsa'nın melekler tarafından göğe çıkarılışı) da diğer dini günleri arasında yer alır¹⁴⁴.

Bunlardan başka vaftiz, evharistiya (şükran duası), konfirmasyon (vaftizi kuvvetlendirme), unction (hastaları yağlama), tevbe, evlilik, rahip takdisi (din adamları

¹⁴² Erbaş vd., *Yaşayan Dünya Dinleri*, 209-13.

¹⁴³ P. Luigi Iannitto, *Hıristiyan Dininin Esasları* (İstanbul: Saint Antuan Kilisesi, 1982), 170.

¹⁴⁴ Erbaş vd., *Yaşayan Dünya Dinleri*, 213-14.

tain etme) gibi dini ritüeller de Hıristiyanlığın karakteristik özelliklerini yansıtan hususlardır¹⁴⁵.

¹⁴⁵ Mehmet Aydın, “Hıristiyanlık”, 17/349-51.

İKİNCİ BÖLÜM

USÛL-İ FIKİH AÇISINDAN ÖNCEKİ ŞERİATLARIN KAYNAK DEĞERİ

Önceki Şeriatlar'ın İslâm hukuku açısından kaynak değerini inceleyeceğimiz bu bölümde, öncelikle konuyla alakalı Kur'ân-ı Kerîm'den ve Sünnet-i Nebevî'den misaller verilecek, daha sonra fukahanın bu husustaki görüşlerine yer verilecektir. Fukahanın bu meseledeki görüşleri ise bisseten önce ve sonra olmak üzere iki devrede incelenerek önceki şeriatların İslâm hukuku bakımından kaynak değeri aktarılmaya çalışılacaktır.

I. ÖNCEKİ ŞERİATLARIN HÜCCET VASFI TAŞIDIĞINA DAİR NAZİL OLAN ÂYETLER

1. “*Bunlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. Sen de onların hidâyetine (yoluna) uy.*”¹⁴⁶ âyeti, bu konuda örnek gösterilen âyetlerin başında gelir. Nitekim “*Allah'ın hidâyet ettiği kimseler*”le kastın peygamberler olduğu tefsirlerde bildirilmiştir. “*Sen de onların hidâyetine uy*” denilerek Hz. Peygamber'in onların yoluna uyması gerektiği de beyan edilmiştir¹⁴⁷. Bununla beraber “*onların hidâyetine uy*” diye tabir edilen ifade ile ne kastedildiği de mühimdir ki bazıları bunun, hakkında nas bulunmayan -itikadi ve ameli- hususlarda önceki peygamberlere uymanın vacip olduğunu ileri sürmüştür¹⁴⁸. Nitekim bu görüşü kabul eden âlimler, Kur'ân âyetlerinin açıkça nesh veya tahsis ettiği konular dışında, önceki peygamberlerin şeriatlarına da uyulması gerektiğini söylemişlerdir¹⁴⁹. Bazıları ise bunun tevhid ve usûl-i dine ait olduğunu, yoksa fer'î her meselede onlara tabi olma mecburiyeti bulunmadığını¹⁵⁰ ifade etmiştir.

¹⁴⁶ el-En'âm 6/90.

¹⁴⁷ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, 2/52.

¹⁴⁸ Ebü'l-Hasen Şemsü'lislâm İmâdüddîn Alî b. Muhammed b. Alî el-Herrâsî et-Taberî, *Ahâkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), 3/124; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/35; Ebü'l-Mekârim (Ebü's-Suûd, Ebü'l-Mehâsin) Necmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmirî el-Gazzî ed-Dımaşkî, *Hüsnü't-tenebbüh li-mâ verede fi't-teşebbüh* (Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1432/2011), 1/137

¹⁴⁹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 13/56.

¹⁵⁰ Şirbînî, *es-Sirâcü'l-münîr fi'l-i'âne 'alâ ma'rifeti ba'zı me'ânî kelâmi rabbine'l-hakîmi'l-habîr* (Kâhire: Bulak Matbaası, 1284/1868), 1/434; Necmüddîn el-Gazzî, *Hüsnü't-tenebbüh li-mâ verede fi't-teşebbüh*, 1/138; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, 2/171.

2. “Şüphesiz Tevrat’ı biz indirdik. İçinde bir hidâyet, bir nur vardır. (Allah’a) teslim olmuş nebiler, onunla yahudilere hüküm verirlerdi. Kendilerini Rabb’e adanmış kimseler ile âlimler de öylece hükmederlerdi.”¹⁵¹ âyeti de bunlardandır. Hz. Muhammed’in peygamber olması hasebiyle, bazı âlimler O’nun da bu âyetin şumulüne girmesi gerektiğine kâildir. Nitekim evli olan iki Yahudi zina yapmış, Hz. Peygamber bunlara Tevrat’ın hükmüyle recm cezası vermiştir. Yine Nadr ve Kureyza oğullarının öldürülenlerinin eşit diyet almaları yönündeki hükmünü de Tevrat’tan vermişti¹⁵². Ancak diğer bir kısım âlimler bunun inşâî bir âyet olmayıp ihbârî bir âyet olduğunu, binaenaleyh bunun hüküm ifade etmediğini dile getirmiş; “kendilerini Allah’a vermiş/teslim olmuş peygamberler” ifadesiyle ise Hz. Musa’dan Hz. İsa’ya kadar olan peygamberlerin kastedildiğini ileri sürmüşlerdir ki bu çoğunluğun görüşüdür¹⁵³.
3. “Allah Nuh’a tavsiye ettiği şeyleri size de din olarak buyurmuştur. Sana vahyettik; İbrahim’e, Musa’ya ve İsa’ya da buyurduk ki: ‘Dine bağlı kalın, onda ayrılığa düşmeyin...’” âyeti¹⁵⁴ de böyledir. Burada Allah’ın “Nuh’a tavsiye ettiği şeyler”in ne olduğu hususunda üç farklı görüş varid olmuştur: İlki, helali helal; haramı da haram etmek manasına anlaşılmıştır. Yani Hz. Nuh’a ne helal (yahut ne haram) kılınmışsa, aynıları Hz. Peygamber’e de helal (yahut haram) kılınmıştır ki bu görüş Katâde’ye aittir¹⁵⁵. İkincisi, bu âyet ilk defa Hz. Nuh’a emredilen kızlar, analar ve kızkardeşler ile evlenme memnuyetini ifade etmektedir ki bu yasağın şumulüne Hz. Peygamber de girmektedir. Bu da Hakem’in görüşüdür¹⁵⁶. Üçüncü görüş ise tevhid ve terk-i şirk manasınadır¹⁵⁷. Öte yandan Zeccac, âyetin ikinci kısmını, “Allah’ın İbrahim, Musa ve İsa’ya vahyettiğini sana da vahyettik” şeklinde tefsir etmiştir¹⁵⁸.

¹⁵¹ el-Mâide 5/44.

¹⁵² Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Şur’ân*, 8/449; 10/338.

¹⁵³ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fi’l-ilmî’t-tefsîr*, 1/551.

¹⁵⁴ eş-Şûrâ 42/13.

¹⁵⁵ İbn Hazm, *el-İhkâm fi uşûli’l-ahkâm* (Beyrut: Dâru’l-Âfâki’l-Cedîde, t.y.), 5/186; Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdî el-Mısırî, *Me’âni’l-Şur’ân* (Mekke: Câmi’atü’l-Ümmi’l-Kurâ, 1408/1988), 6/299; Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ bulûgu’n-nihâye*, (b.y.: Mecmû’atu Buhûsi’l-Kitâb ve’s-Sünne, 1428/2008), 10/6568; Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Şur’ân*, 20/480.

¹⁵⁶ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa’lebî en-Nisâbüri, *el-Kesf ve’l-beyân ‘an tefsîri’l-Şur’ân* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1422/2002), 8/306.

¹⁵⁷ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fi’l-ilmî’t-tefsîr*, 4/61.

¹⁵⁸ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Me’âni’l-Şur’ân ve i’râbüh* (Beyrut: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1408/1988), 4/395.

4. “*Sonra sana, ‘Hanîf olan İbrahim’in milletine uy’ diye vahyettik. Nitekim o müşriklerden değildi.*” âyeti¹⁵⁹ de buna delil teşkil edebilecek âyetler arasında mütalaa olunmuştur. Burada hem hanîflik hem de müşrik olmama bakımından Hz. İbrahim’in milletine işaret edilmesi, Hz. Peygamber’in şeriatte değil de bilakis usul-i dinde O’nun milletine tabi olmayı gerektirse de bazı âlimler burada geçen “millet” tabirini, şeriat yerine kullanmayı tercih etmiştir. Gerekçe olarak da şu haber nakledilmiştir: İbrahim, Arafat’ta öğle ve ikindi namazını kıldı ve ta ki güneş batıncaya kadar vakfeye durdu. Sonra akşam ve yatsıyı cemederek kıldı. Sonra - müslümanlardan bir kimsenin aceleyle namaz kılması gibi- sabah namazını kıldı. Bilahare yine vakfeye durdu -ve müslümanlardan ağır ağır namaz kılan kimse misali vakfesini tamamladı. Sonra şeytan taşladı. Daha sonra ise kurban kesip tıraş oldu. Bunları bitirdikten sonra Kâbe’yi tavaf etti...¹⁶⁰ İşte burada zikredilen hac menasiki, Hz. Peygamber’e dahi emredilmiştir ki söz konusu âyet bunu haber vermektedir, denilmiştir¹⁶¹.
5. “*Onlara, suyun (deve ile) kendileri arasında (nöbetleşe) paylaştırıldığını, bildir. Her su nöbetinde sahibi hazır bulunsun.*” ve “... *‘İşte bu dişi bir deve! Onun (belli bir gün) su içme hakkı var, sizin de belli bir gün su içme hakkınız vardır.*” âyetleri¹⁶² de -özellikle Hanefî usulcüler tarafından- kismet ve muhâyee¹⁶³ ahkâmının medlülü kabul edilmiştir. Nitekim İmam Muhammed, kismet ve muhâyee ahkâmına bununla delil getirmiştir¹⁶⁴.

Önceki şeriatların hüccet vasfı taşıdığına dair bundan başka âyetler¹⁶⁵ eklemek mümkünse de bu kadarıyla iktifa etmenin yeterli olacağını düşünmekteyim.

¹⁵⁹ en-Nahl 16/123.

¹⁶⁰ Süyûtî, *ed-Dürrü’l-menşûr*, 5/177.

¹⁶¹ a.mlf., *ed-Dürrü’l-menşûr*, 5/177.

¹⁶² Sırasıyla el-Kamer 54/28 ve eş-Şu‘arâ 26/155.

¹⁶³ Muhâyee, müşterek bir şeyin belli bir zamana bağlı olarak yahut zaman tayin etmeksizin ortaklar arasında taksim edilmesine denir. Mesela bkz. Muhammed Süleyman el-Eşkâr, *Ef’âlü’r-rasûl ve delâletuha alâ ahkâmi’ş-şer’iyye* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1424/2003), 2/156.

¹⁶⁴ Debûsî, *Takvîmü’l-edille fi’l-uşûl*, 253; Cessâs, *el-Fuşûl fi’l-uşûl*, 3/20; Abdülazîz el-Buharî, *Keşfü’l-esrâr fi şerhi Uşûli’l-Pezdevî*, 3/216; Molla Fenârî, *Fuşûlü’l-bedâyi’* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1427/2006), 2/436; Muhammed Mustafa Zuhaylî, *el-Vecîz fi uşûli’l-fikhi’l-İslâmî*, 1/276.

¹⁶⁵ Diğer âyetler için bkz. el-Bakara 2/285, el-Mâide 5/45, 48, Tâhâ 20/14.

II. ÖNCEKİ ŞERİATLARIN HÜCCET VASFI TAŞIDIĞINA DAİR VARİD OLAN HADİSLER

1. Nadr'ın kızı Rubeyyi, bir câriyenin ön dişini kırmıştı. Davalı taraf afv ve diyet talebinde bulundularsa da davacılar kabul etmedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e gelerek durumu arz ettiler. O da kısas tatbik edilmesini emretti. Enes b. Nadr: Ya Resülallah! (Kızkardeşim) Rubeyyi'nin dişleri mi kırılacak? Seni hak ile gönderene yemin ederim ki onun dişleri kırılmaz, dedi. Hz. Peygamber de: *"Ya Enes! Allah'ın kitabı (hükmü) kısastır."* dedi. Bunun üzerine davacılar kısastan vazgeçti ve daha sonra Hz. Peygamber buyurdu ki: *"Allah'ın kullarından öyleleri vardır ki, Allah'a yemin etseler, Allah onların yeminlerini boşa çıkarmaz..."*¹⁶⁶ Bu haberin delalet vasfı taşıdığını söyleyen âlimler, bu hadisin varid olduğu sırada kısas hükmünün Kur'ân'da henüz yer almadığını¹⁶⁷, bilakis Hz. Peygamber'in bu hükmü Tevrat'tan alarak verdiğini söylemişlerdir¹⁶⁸. Bununla beraber bu görüşe itiraz edenler de olmuştur. Onlara göre *"Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın."*¹⁶⁹ meâlindeki âyet Resülullah'ın kısas hükmünü verdiği âyettir¹⁷⁰.
2. Abdullah b. Ömer'den rivâyet edildiğine göre Yahudiler, Hz. Peygamber'e gelerek zina eden muhsan erkek ve kadının hükmünü sordular. Hz. Peygamber de Tevrat'ta zina cezasının ne olduğunu onlara sordu. Onlar, "teşhir edilir ve deynekle dövülür" dediler. Bunun üzerine Abdullah b. Selâm "Yalan söylediniz. Onda recm var" dedi. Tevrat'ı getirip, ortaya koydular. Yahudilerden birisi, elini recm âyetinin üstüne koydu, akabinde recm âyetinin öncesini ve sonrasını okumaya başladı. Bilahare Abdullah b. Selâm ona: "Elini kaldır!" deyince adam elini kaldırdı ve bu esnada recm âyeti görüldü. Bunun üzerine Yahudiler: "Doğru söyledi. Yâ Muhammed! Tevrat'ta recm âyeti var" dediler. Resülullah da onların recmedilmelerini emretti ve

¹⁶⁶ Buhârî, "Sulh", 8; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen* (Halep: Mektebetü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 1407/1986), "Kasâme", 16; Ebû Dâvûd, "Diyât", 31; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 20/129.

¹⁶⁷ Nitekim daha sonra nazil olan kısas hükmünü bildiren ayet şudur: *"Onda (Tevrat'ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, burna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir. Yaralar da kısasa tabidir. Kim de bu hakkını bağışlar, sadakasına sayarsa o, kendisi için keffaret olur..."* el-Mâide 5/45.

¹⁶⁸ Âmidî, *el-İhkâm fî uşûli'l-ahkâm*, 4/142-43.

¹⁶⁹ el-Bakara 2/194.

¹⁷⁰ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-uşûl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993), 168.

recmedildiler¹⁷¹. Bu haberin zahirinden yola çıkarak Tevrat'ın hükmünün Hz. Peygamber ve müslümanlar için de -yasaklayıcı bir emir olmadıkça- bağlayıcı olduğunu söyleyenler vardır ki Mutezile mezhebinde olanlar ve Eş'arîler onlardandır¹⁷². Bununla beraber Ebu Hanife ve arkadaşları ile bazı Şâfîî âlimleri bu görüşe itiraz etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel'in iki görüşünden biri de bu yöndedir¹⁷³. Nitekim onlara göre Hz. Peygamber bu hükmü amel etmek için tatbik etmedi. Onların talebini yerine getirmek için sadece onlara hüküm verdi. Öte yandan onların yalancı olduklarını ortaya çıkarmak için Hz. Peygamber'in Tevrat'tan hüküm verdiğini söyleyenler de olmuştur¹⁷⁴.

3. Hz. Peygamber'in, "*Kim bir namazı unuttur veya onu (kılmadan) uyuya kalırsa, onu hatırladığında kılsın.*"¹⁷⁵ dedikten sonra, Kur'ân-ı Kerim'de Tâhâ suresinde geçen "*Beni anmak için namaz kıl.*"¹⁷⁶ âyetini tilavet etmesi, buna delil gösterilmiştir. Zira bu âyetin muhatabı Hz. Musa'dır. Hz. Peygamber'in de aynı hitabı benimseyerek ilgili hadisin akışı bağlamında ümmetine bu âyetten misal vermesi, şer'u men kablena'nın bağlayıcı olduğuna delil sayılmıştır¹⁷⁷. Burada buna itiraz edenler de vardır. Nitekim onlara göre bu hitap, namazın sadece Hz. Peygamber'e değil; Hz. Musa'ya da emredildiğini haber veren bir âyettir¹⁷⁸. Yahut da Hz. Peygamber kazaya kalan namazın önemini vurgulamak için bu âyeti okumuştur, denilmiştir¹⁷⁹.
4. Câhiliyye dönemide Kureyşliler aşure orucu tutuyorlardı. Hz. Peygamber de bu orucu tutmuş, Medine'ye geldiği zaman da bunun tutulmasını emretmişti. Ne zaman ki Ramazan'da oruç tutulmasının farz olduğunu bildiren âyet¹⁸⁰ nazil oldu, aşure

¹⁷¹ Buhârî, "Tefsîr", 64; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 26.

¹⁷² Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ', *el-'Udde fi uşûli'l-fıkh* (Riyad: Câmiatü'l-Melik Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1410/1990), 2/392; Kelvezânî, *et-Temhîd fi uşûli'l-fıkh*, 2/416.

¹⁷³ Kelvezânî, *et-Temhîd fi uşûli'l-fıkh*, 2/416.

¹⁷⁴ Âmidî, *el-İhkâm fi uşûli'l-ahkâm*, 4/144; Dervîş, *eş-Şerâ'i'u's-sâbıka ve medâ hücciyetihâ fi ş-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, 305.

¹⁷⁵ Müslim, "Mesâcid", 55; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 20/255; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 2/639.

¹⁷⁶ Tâhâ 20/14.

¹⁷⁷ Üsmendî, *Bezlü'n-naazar fi'l-uşûl*, 684; Muvaffakuddîn ibn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir fi uşûli'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed*, 1/464; İbnü't-Tilimsânî Abdillâh b. Muhammed Alî el-Basrî, *Şerhu'l-Me'âlim fi uşûli'l-fıkh* (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1419/1999), 2/468.

¹⁷⁸ Gazzâlî, *el-Müstaşfâ min 'ilmi'l-uşûl*, 168; Üsmendî, *Bezlü'n-naazar fi'l-uşûl*, 687.

¹⁷⁹ Ebü'r-Rebî' Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd et-Tûfî el-Hanbelî, *Muhtaşarü'r-Ravza* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1407/1987), 3/173.

¹⁸⁰ el-Bakara 2/185.

orucunun farziyeti neshedildi¹⁸¹. Bundan sonrası için ise Hz. Peygamber, “*İster tutun ister iftar edin (tutmayın)*.”¹⁸² demiştir. Bu haberden yola çıkarak Hz. Peygamber’in bu orucu ashâbına emretmesini, Medineli Yahudiler’in de bu günde aşure orucu tutmasıyla ilişkilendiren âlimler olmuştur¹⁸³. Ancak bazı âlimler buna itiraz etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber Medine’ye gelmeden önce de bu orucu tutuyordu. Dolayısıyla bu oruç Hz. Peygamber’in Yahudiler’den görerek oruç tutmasına (yahut emretmesine) delil sayılamaz¹⁸⁴. Öte yandan bu hadisin vücup mu yoksa nedb mi? bildirdiğine dair âlimler arasında ihtilaf vardır. Ebu Hanife’ye göre bu emir vücup bildirirken; Ahmed b. Hanbel, İmam Şafî ve Esrem’e göre müstehabı bildirmektedir¹⁸⁵.

Yukarıda âyetlerle ilgili yapılan izahat burada da geçerli olup konuyu açıklaması bakımından bu kadar hadisin yeterli olduğu kanaatindeyim.

III. FUKAHANIN ÖNCEKİ ŞERİATLAR HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Önceki şeriatların ne demek olduğu giriş bölümünde açıklanmış, birinci bölümde ise bunlar hakkında detaylı bilgi verilmeye çalışılmıştı. Bu kısımda fukahanın bu meyandaki görüşlerini ifade etmeye çalışacağız. Hz. Peygamber’in peygamberliği bi’set ile başladığına göre bu meseleyi bi’setten önce ve bi’setten sonra olmak üzere iki devrede açıklamak yerinde olacaktır.

A. Fukaha’nın Hz. Peygamber’in Bi’setten Önceki Tutumu Hakkındaki Görüşleri

Usul kitapları incelendiği zaman bu meselede üç ayrı görüşün öne çıktığı görülmektedir:

1. Hz. Peygamber Bi’setten Önce Önceki Şeriatların Hükümleriyle Amel Etmiştir

¹⁸¹ Abdülmecid Mahmud Abdülmecid, *el-İtticâhâtü ’l-fıkhıyye inde aşhâbi’l-hadîs fi’l-karni’s-sâlihi’l-hicri* (Kâhire: Ezher Üniversitesi Dâru’l-Ulûm Fakültesi, Doktora Tezi, 1387/1968), 231.

¹⁸² Buhârî, “Savm”, 1.

¹⁸³ Dervîş, *eş-Şerâ’i ’u’s-sâbika ve medâ hüccıyyetihâ fi ş-şerî’ati’l-İslâmiyye*, 306.

¹⁸⁴ İbn Teymiyye, *İktizâ’ü ş-şurâti’l-müstakim li-muḥâlefeti aşhâbi’l-caḥîm* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419/1999), 1/465.

¹⁸⁵ Ebû Bekr (Ebü’l-Beka) Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz el-Fütûhî, *Şerḥu’l-Kevkebi’l-münîr* (Riyad: Mektebetü’l-Abikân, 1417/1997), 3/550.

Hız. Peygamber bi'setten önce, önceki peygamberlerin şeriatlarıyla amel etmiştir¹⁸⁶. Bazı Şafîî fakîhleri¹⁸⁷, Ahmed b. Hanbel¹⁸⁸, Hanefîler'den Hulvânî¹⁸⁹, Mâlikîler'den İbnü'l-Hâcib¹⁹⁰ bu görüşü benimseyenlerdendir.

Bu görüşü benimseyen âlimler, meseleye aklen (akli delil olarak) şu cihetten yaklaşmışlardır: Hız. Peygamber bi'setten önce hac ve umre yapmış, oruç tutmuş, Kâbe'yi tavaf etmiş, (vurularak veya burularak değil) boğazlanan hayvan eti yemiş, yük hayvanına binmiş ve bununla yükünü taşımıştır. Şüphesiz bunlar ancak bir şeriatı takip etmek suretiyle ifa edilir¹⁹¹.

Bununla beraber Hız. Peygamber'in hangi peygamber(ler)in şeriat(lar)ıyla ibadet ettiği ihtilaf konusu olmuştur. Kimi âlim Hız. Peygamber'in -şeriatların ilki olması hasebiyle- Âdem şeriatıyla ibadet ettiğini; kimisi – “Allah Nuh'a tavsiye ettiği şeyleri size de din olarak buyurmuştur.”¹⁹² meâlindeî âyeti delil olarak- Nuh şeriatıyla ibadet ettiğini; kimisi – “Şüphesiz, insanların İbrahim'e en yakın olanı, elbette ona uyanlar bir de bu peygamber (Muhammed) ve mü'minlerdir.”¹⁹³ ve “...Hakka yönelen İbrahim'in dinine uy. O, Allah'a ortak koşanlardan değildir.”¹⁹⁴ meâllerindeki âyetleri delil olarak- İbrahim şeriatıyla ibadet ettiğini; kimi de -peygamberlik zamanlarının yakın olması hasebiyle- Musa veya İsa şeriatlarıyla ibadet ettiğini ifade etmiştir¹⁹⁵. Kimi âlim ise Hız. Peygamber'in önceki şeriatlara göre ibadet ettiğini düşünmekle beraber buna herhangi bir tahsis getirmemiştir¹⁹⁶.

¹⁸⁶ Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hağ min 'ilmi'l-uşûl*, 2/177; Ebû Zür'a Velîyyüddîn Ahmed b. Abdîrahîm b. el-Hüseyn el-Kürdî el-Mîhrânî, *el-Ğayşü'l-hâmi' şerhu Şerhi Cem'i'l-cevâmi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004), 646; Şevşâvî, *Ref'u'n-nukâb 'an tenkîhi's-şihâb*, 4/421.

¹⁸⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Müflih b. Muhammed el-Makdisî er-Râmînî, *Uşûlü'l-fîkh* (Riyad: Mektebetü'l-Abîkân, 1419/1999), 4/1438.

¹⁸⁸ Kelvezânî, *et-Temhîd fi uşûli'l-fîkh*, 2/413.

¹⁸⁹ İbn Müflih, *Uşûlü'l-fîkh*, 4/1438.

¹⁹⁰ Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hağ min 'ilmi'l-uşûl*, 2/177.

¹⁹¹ Kelvezânî, *et-Temhîd fi uşûli'l-fîkh*, 2/413.

¹⁹² eş-Şûrâ 42/13.

¹⁹³ Âl-i İmrân 3/68.

¹⁹⁴ en-Nahl 16/123.

¹⁹⁵ Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hağ min 'ilmi'l-uşûl*, 2/177-78.

¹⁹⁶ İbnü'l-İrâkî, *el-Ğayşü'l-hâmi' şerhu Şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, 646.

Vâhidî, bu sayılanlar arasında Hz. Peygamber'in İbrahim şeriatına uygun olarak ibadet ettiğini ve bu hususta en doğru görüşün bu olduğunu ifade etmiş, bunu da İmam Şafî'ye dayandırmıştır¹⁹⁷.

Ebu İshak İsferyânî, bunlardan İsa şeriatına uygun olarak ibadet ettiğini, çünkü onun şeriatının hem en yakın şeriat olduğunu hem de kendinden öncekileri neshettiğini, dolayısıyla Hz. Peygamber'in İsa şeriatını benimseyerek ibadet ettiğini dile getirmiştir¹⁹⁸.

Kuşeyrî, Hz. Peygamber'in bir şeriat üzere ibadet ettiğini, ancak Allah Teâlâ'nın bunlardan hangisi ile peygamberine kulluk ettirdiğini bizim bilemeyeceğimizi zikretmiştir¹⁹⁹.

Mutezile ise Hz. Peygamber'in bi'setten önce akıl şeriatına uygun olarak ibadet ettiğini, aklen güzel gördüğü davranışları yaptığını; kötü olduğuna inandıklarından da kaçındığını ileri sürmüştü²⁰⁰, ancak Kuşeyrî bunun batıl olduğunu, zira aklın bir şeriat olamayacağını ifade etmiştir²⁰¹. Başka bir grup âlim ise, bu hususun aklen mümkün olsa bile gerçekte vaki olmadığını dile getirmiştir. Nitekim Kâdı Beydâvî bu meyanda: "Biz dahi bu görüşü destekler ve bundan razı olduğumuzu ifade ederiz. Eğer Hz. Peygamber aklıyla güzel gördüğüne göre ibadet edip; çirkin gördüklerinden sakınacak olsaydı ve bu da şeriat olarak tahakkuk etseydi, muhakkak naklederdi. Zira O'nun böyle bir şeyi gizlemesi tasavvur olunamaz"²⁰² demiştir.

¹⁹⁷ Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî el-Hazrecî, *Esne'l-meâtâlib şerhu Ravzi't-tâlib* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.), 4/175; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 6/86; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hağ min 'ilmi'l-uşûl*, 2/178.

¹⁹⁸ Muhammed b. Ali el-İtyûbî, *el-Baħru'l-muħiṭu's-seccâc fî şerhi Saħiħi'l-İmâm Müslim bin el-Haccâc* (Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1426-1436/2004-2014), 4/409; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hağ min 'ilmi'l-uşûl*, 2/178.

¹⁹⁹ İtyûbî, *el-Baħru'l-muħiṭu's-seccâc fî şerhi Saħiħi'l-İmâm Müslim bin el-Haccâc*, 4/409; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hağ min 'ilmi'l-uşûl*, 2/178.

²⁰⁰ İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Burhân fî uşûli'l-fıkh*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1997), 1/191; Ebu Abdillâh Muhammed b. Ali el-Mâzerî, *İzâhu'l-maħşûl fî burhâni'l-uşûl* (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001), s.370.

²⁰¹ Zerkeşî, *el-Baħrû'l-muħiṭ fî uşûli'l-fıkh*, 8/41; İtyûbî, *el-Baħru'l-muħiṭu's-seccâc fî şerhi Saħiħi'l-İmâm Müslim bin el-Haccâc*, 4/409; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hağ min 'ilmi'l-uşûl*, 2/178.

²⁰² İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *et-Telhîs fî uşûli'l-fıkh*, 2/259; Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfî el-Kazvînî, *el-'Azîz şerhu'l-Vecîz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1997), 12/149; Zerkeşî, *el-Baħrû'l-muħiṭ fî uşûli'l-fıkh*, 8/41.

İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî, bu hususta her ne söylenirse söylensin, meselenin fürû tarafında bir neticeye varılamayacağını; usul bakımından ise Hz. Peygamber'in tevhid inancını benimsediğinden kimsenin şüphesi olmadığını ifade etmiştir²⁰³.

2. Hz. Peygamber Bi'setten Önce Önceki Şeriatların Hükümleriyle Amel Etmemiştir

Hz. Peygamber bi'setten önce herhangi bir şeriat ile ibadet etmemiştir. Serahsî'nin Hanefî fukahasından naklettiğine göre, Hanefî âlimlerinin çoğunluğu bu görüşü benimsemişlerdir²⁰⁴. Ayrıca mütekellimun fukahasının cumhuru da -Kâdı Ebu Bekir el-Ebherî'nin nakline göre- bu görüştedir²⁰⁵. Ebu İshak Şîrâzî'nin iki görüşünden biri ve Gazzâlî'nin ömrünün sonlarına doğru tercih ettiği görüş de bu yöndedir²⁰⁶.

Bu görüşü benimseyenlerin akli delilleri şöyledir: Eğer Hz. Peygamber bi'setten önce, önceki şeriatlardan birine göre ibadet edecek olsaydı, daha önce yaptığı amelleri yapmaya devam ederdi. Ayrıca Yahudilik'ten, Hristiyanlık'tan ve diğer şeriatlardan aldığı hususlar nakledilirdi. Halbuki Hz. Peygamber'in Yahudilik'ten, Hristiyanlık'tan ve diğer şeriatlardan alarak/görerek ibadet ettiğine dair herhangi bir emare bulunmamaktadır²⁰⁷.

3. Hz. Peygamber'in Bi'setten Önceki Tutumu Hakkında Tevakkuf Edilmelidir

İlk ikisinin aksine bazı âlimler bu meselede tercih beyan etmemiş, bilakis tevakkuf etmişlerdir. Kâdı Abdülcebbâr, İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî, Âmidî ve Gazzâlî'nin önceki tercihi bu yöndedir ki tercih edilen görüş de budur²⁰⁸.

Bu meselede tevakkuf edenler şöyle bir akli delile dayanmışlardır: Eğer Hz. Peygamber bi'setten önce ibadet etmişse, başka dinlerden bazı hükümler almış olması da muhtemeldir. Ancak bu, ne kendisinden ne de başkalarından nakledilmiştir. Öte yandan

²⁰³ İbnü'l-İrâkî, *el-Ğayşü'l-hâmi' şerhu Şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, 646.

²⁰⁴ İbn Akîl, *el-Vâzih fi uşûli'l-fikh*, 4/194; Kelvezânî, *et-Temhîd fi uşûli'l-fikh*, 2/413.

²⁰⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdiddâim b. Mûsâ el-Askalânî, *el-Fevâ'idü's-seniyye fi şerhi'l-Elfiyye* (Mısır: Mektebetü't-Tev'iyeti'l-İslâmiyye, 1436/2015), 5/2101; Kemâlüddîn b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân b. İmâm el-Kâmiliyye, *Teysîrü'l-vüşûl ilâ minhâci'l-uşûl* (Kâhire: Dâru'l-Fâruk el-Hadîsiyye, 1423/2002), 4/244; İbnü'l-İrâkî, *el-Ğayşü'l-hâmi' şerhu Şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, 645.

²⁰⁶ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît fi uşûli'l-fikh*, 8/40; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min 'ilmi'l-uşûl*, 2/179.

²⁰⁷ Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, *Ğavâtu'u'l-edille fi'l-uşûl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999), 1/321; Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Alî b. Tayyib el-Basrî, *el-Mu'temed fi uşûli'l-fikh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1402/1982), 2/337; Kelvezânî, *et-Temhîd fi uşûli'l-fikh*, 2/413; Üsmendî, *Bezlu'n-nazar fi'l-uşûl*, 680.

²⁰⁸ Sübkî, *el-İbhâc fi şerhi'l-Minhâc*, 2/275; Zerkeşî, *Teşnîfü'l-mesâmi' bi-Cem'i'l-cevâmi'*, (b.y.: Mektebetü Kurtuba, 1417/1997), 3/433; Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-İrâkî, *Ťarhu't-teşrib fi şerhi't-Takrîb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, t.y.), 4/186.

eğer bi'setten önce ibadet etmemişse, niçin Kâbe'yi tavaf etmiş, oruç tutmuş vb. ibadetleri yapmış olsun? Nitekim O'ndan nakledildiğine göre kendisine vahiy gelinceye kadar Hira Mağarası'nda inzivaya çekilip tefekkür ediyordu. Bunlar ise ancak bir şeriatın bildirmesi ile yerine getirilecek hususlardandır. Dolayısıyla buradaki ihtimaller birbirine eşittir ki bu gibi hallerde hak/gerçek tebeyyün edinceye kadar tevakkuf etmek en doğrusudur, demişlerdir²⁰⁹.

B. Fukaha'nın Hz. Peygamber'in Bi'setten Sonraki Tutumu Hakkındaki Görüşleri

Hz. Peygamber'in bi'setten sonra önceki şeriatların hükümleriyle ibadet edip etmediğine dair ise usul kitaplarında iki görüş bulunmaktadır:

1. Hz. Peygamber Bi'setten Sonra Önceki Şeriatların Hükümleriyle Amel Etmiştir

Hz. Peygamber bi'setten sonra önceki şeriatların hükümleriyle ibadet etmiştir. Hanefî ve Mâlikîler'in çoğunluğu ile bazı Şâfiî âlimleri buna kâildir. Ahmed b. Hanbel'in iki görüşünden biri de bu yöndedir²¹⁰. Ayrıca Ebu İshak Şîrâzî'nin iki görüşünden sonuncusu ve Gazzâlî'nin ömrünün sonlarına doğru tercih ettiği görüş de böyledir²¹¹.

Bu görüş sahiplerinin delillerini naklî ve aklî olarak iki kısımda incelemek mümkündür:

a. Naklî Deliller

Hz. Peygamber'in bis'etten sonra da öncekilerin şeriatlarıyla ibadet ettiğini bildiren âlimler, kendilerine naklî delil olarak, “*Bunlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. Sen de onların hidâyetine (yoluna) uy.*”²¹², “*Biz, içinde doğruya rehberlik ve nur olduğu halde Tevrat'ı indirdik. Kendilerini (Allah'a) vermiş peygamberler onunla yahudilere hükmederlerdi. Allah'ın Kitab'ını korumaları kendilerinden istendiği için Rablerine teslim olmuş zâhidler ve bilginler de onunla hükmederlerdi.*”²¹³, “*Biz, Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik.*”²¹⁴, “*Sonra sana,*

²⁰⁹ Sübkî, *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc*, 2/275; Zerkeşî, *Teşnîfü'l-mesâmi' bi-Cem'i'l-cevâmi'*, 3/433; Kelvezânî, *et-Temhîd fî uşûli'l-fîkh*, 2/413.

²¹⁰ Ebû Zekeriyâ Yahya b. Mûsâ er-Rahûnî, *Tuḥfetü'l-mes'ûl fî şerhi muḥtaşari münthe's-sûl* (Dubai: Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Türâs, 1422/2002), 4/231; Merdâvî, *et-Taḥbîr şerhu't-Tahrîr fî uşûli'l-fîkh* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1421/2000), 8/3778; Dönmez, “Şer'u Men Kablenâ”, 39/15-16.

²¹¹ Şevkânî, *İrşâdü'l-fuḥûl ilâ tahkîki'l-ḥaḳ min 'ilmi'l-uşûl*, 2/179.

²¹² el-En'âm, 6/90.

²¹³ el-Mâide 5/44.

²¹⁴ en-Nisâ 4/163.

'Hanîf olan İbrahim'in milletine uy' diye vahyettik. Nitekim o müşriklerden değildi."²¹⁵,
*"Allah Nuh'a tavsiye ettiği şeyleri size de din olarak buyurmuştur. Sana vahyettik;
İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya da buyurduk ki: 'Dine bağlı kalın, onda ayrılığa
düşmeyin...'"*²¹⁶ meâllerindeki âyetleri kabul etmişlerdir.²¹⁷.

Ayrıca Hz. Peygamber'in, *"Kim bir namazı unutarak veya uyumak suretiyle kazaya bırakırsa onu hatırlayınca kalsın."*²¹⁸ dedikten sonra, Kur'ân-ı Kerim'de Tâhâ suresinde Hz. Musa için emredilen *"Beni anmak için namaz kıl."*²¹⁹ âyetini tilavet etmesini; *"Ya Enes! Allah'ın kitabı (hükmü) kısıptır."*²²⁰ hükmünü Tevrat'a göre vermesini ve yine Tevrat'a müracaat ederek bir yahudinin recmine hükmetmesini, naklî delil olarak kabul etmişlerdir²²¹.

b. Aklî Deliller

Hz. Peygamber'in bi'setten önce, öncekilerin şeriatlarıyla ibadet ettiğine dair olan aklî deliller, esasında burada da câridir. Çünkü iki görüş de aynı aklî gerekçelere dayanmaktadır. Yukarıda söylenenlerden başka şu hususlar da ilave edilmiştir. Mesela Hz. Peygamber insanları kendi el emekleri ile kazanmaya teşvik etmek ve oruç tutarken itidal yolunu tutabilmeleri için Hz. Davud'dan örnekler vermiş, yine kibri ve şirki yasaklarken Hz. Nuh'un evladına yaptığı nasihatlardan misal göstermiştir. Hz. Peygamber bi'setten sonra önceki şeriatlar ile ibadet etmemiş olsaydı, öncekilerin hallerini örnek olarak göstermezdi²²².

Bununla beraber bir peygamberin önceki şeriatlara göre ibadet etmesi, akla mugayir değildir. Nitekim Allah isterse kulunu dilediği şeriata göre ibadet ettirebilir. Bu bazen eski, bazen yeni yahut bir kısmı eski ve bir kısmı da yeni olabilir. Zira bunda bir mefsetet bulunmaz, denilmiştir²²³.

²¹⁵ en-Nahl 16/123.

²¹⁶ eş-Şûrâ 42/13.

²¹⁷ Üsmendî, *Bezlü'n-nazar fi'l-uşûl*, 681-82.

²¹⁸ Müslim, "Mesâcid", 55; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 20/255; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 2/639.

²¹⁹ Tâhâ 20/14.

²²⁰ Buhârî, "Sulh", 8; Nesâî, "Kasâme", 16; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/314.

²²¹ Üsmendî, *Bezlü'n-nazar fi'l-uşûl*, 681-82.

²²² Dervîş, *eş-Şerâ'i 'u's-sâbıka ve medâ hücciyetihâ fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, 312-14.

²²³ Gazzâlî, *el-Müstaşfâ min 'ilmi'l-uşûl*, 165; Ekinci, *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatler*, 220.

Öte yandan İslâm hukukunun fer'î kaynakları arasında yer alan ve küllî kâideler arasında yer bulan istishâb delili de bunu gerektirir. Nitekim istishab, geçmişte sabit olan bir hükmün, değiştiğine dair bir delil bulunmadıkça, hâlihazırda varlığına koruduğuna hükmetmek demektir ki önceki şeriatların hükümlerine göre ibadet etmek, bu bakımdan istishab ile aynı zemine oturur. Bu da onun aklen delil sayılmasını iktiza eder²²⁴.

2. Hz. Peygamber Bi'setten Sonra Önceki Şeriatların Hükümleriyle Amel Etmemiştir

Hz. Peygamber bi'setten sonra önceki şeriatların hükümleriyle ibadet etmemiştir. Mutezile'nin cumhuru ve Şâfiî âlimlerinin çoğunluğu²²⁵, Zâhirîler'in tamamı ve Mâlikîler'den Ebû Bekir Bâkîllânî²²⁶ ve Şia²²⁷ bu görüşü benimsemişlerdir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'den rivâyet edilen iki görüşten birisi, Ebu İshak Şîrazî'nin ilk görüşü ve Gazzâlî'nin erken dönem görüşü de bu yöndedir²²⁸.

a. Naklî Deliller

Bi'setten sonra Hz. Peygamber'in herhangi bir şeriatın hükümleriyle ibadet etmediğine kâil olan alimler öncelikle “*Sizin her biriniz için bir şeriat, bir yol ta'yin ettik.*”²²⁹ âyetini delil almışlardır. Onlara göre her peygamber kendi şeriatı üzere ibadet etmiş, başka şeriatların hükümlerine tabi olmamışlardır.²³⁰

İkinci olarak “*Ben kırmızıya (Acem) ve siyaha (Arap) [peygamber olarak] gönderildim. Diğer peygamberler ise yalnızca kendi kavimlerine gönderildiler.*” hadisidir²³¹. Bu hadis Hz. Peygamber'in bütün insanlığa peygamber olarak gönderildiğine, aynı zamanda da diğer peygamberlerin sadece kendi kavimlerine gönderildiğine işaret etmektedir²³².

Üçüncü olarak, bir gün Hz. Peygamber, Hz. Ömer'in elinde Tevrat'tan bir parça (kısım) gördü. Bunun üzerine öfkeleni ve “*Bu nedir? Ben bunun yerine size arı duruyu (Kur'ân)*

²²⁴ İbn Akîl, *el-Vâzih fî uşûli'l-fikh*, 2/319.

²²⁵ Sirâceddin Mahmud b. Ebî Bekir el-Ermevî, *et-Tahsil mine'l-Mahşûl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1409/1988), 1/433; Sübkî, *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc*, 2/276.

²²⁶ İbn Âşur, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 23/273.

²²⁷ Dönmez, “Şer'u Men Kablenâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39/16.

²²⁸ Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min 'ilmi'l-uşûl*, 2/179.

²²⁹ el-Mâide 5/48.

²³⁰ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzır ve cünnetü'l-münâzır fî uşûli'l-fikh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed*, 1/459.

²³¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/165; Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr* (Dimaşk: Dâru Kuteybe, 1412/1991), 3/399; Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.), 4/526.

²³² İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzır ve cünnetü'l-münâzır fî uşûli'l-fikh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed*, 1/459.

getirmedim mi? Eğer Musa hayatta olsaydı ancak bana tabi olurdu.”²³³ diyerek ondan elinde bulunan Tevrat nüshalarını bırakmasını istedi. Bu hadise de -yukarıda isimleri zikredilen alimlere göre- Hz. Peygamber’in bi’setten sonra, önceki peygamberlerin şeriatlarına göre ibadet etmediğine delil sayılmıştır²³⁴.

b. Aklî Deliller

Hz. Peygamber’in bis’etten sonra öncekilerin şeriatlarına göre ibadet etmediğine kâil olanlar, genellikle Muaz hadisinin delaletinden yola çıkmış ve bu hadisi şu şekilde tevil etmişlerdir. Hz. Peygamber, sahabeden Muaz b. Cebel’i Yemen’e vali olarak gönderirken ona nasıl hükmedeceğini sordu. O önce kitapla, onda bulamazsa sünnetle hükmedeceğini söyledi. Eğer bu ikisinde bulamazsa o zaman ise önceki şeriatları hiç hesaba katmadan “Reyimle ictihad ederim” dedi. Hz. Peygamber de onu onayladı. Eğer önceki şeriatlara göre ibadet etmek caiz olsaydı, Hz. Peygamber önceki şeriatları hesaba katmadan kitap ve sünnetten sonra ictihada yönelmesini onaylamazdı²³⁵.

İkinci olarak, eğer Hz. Peygamber önceki şeriatlara göre ibadet etmiş olsaydı, herhangi bir meselede vahyi beklemeye gerek kalmaksızın önceki şeriatların hükümlerine müracaat eder, onları hifzeder ve herhangi bir meselede önceki şeriatların hükmünü uygulardı. Özellikle de her ümmette zaruri olarak bildirilen [ortak] hükümlerde böyle yapardı. Halbuki kimseden Resulullah’ın böyle yaptığı nakledilmemiştir. Öyleyse, O’nun böyle davranmaması, onların tahrif edildiğine veya unutulduğuna, bu sebeple de Hz. Peygamber’in önceki şeriatlara göre ibadet etmesinin imkânsız olduğuna delalet etmektedir. Öte yandan velev ki bunlar tahrif edilmemiş yahut unutulmamış olsun, böyle olmasına rağmen Hz. Peygamber bunlara göre ibadet etmediyse, bu, önceki şeriatların Müslümanlar için kaynak teşkil edemeyeceğine delalet etmektedir²³⁶.

Üçüncü olarak, eğer Hz. Peygamber bunlara göre ibadet etmiş olsaydı, ashabına da bunları öğretir ve onların hangisinin farz-ı ayn, hangisinin ise farz-ı kifâye olduğunu

²³³ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Muşannef*, (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1409/1989), 5/312; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 23/349; Beyhakî, *Şu’abu’l-İmân*, 1/200.

²³⁴ Kelvezânî, *et-Temhîd fî uşûli’l-fıkh*, 2/417; İbn Akîl, *el-Vâzih fî uşûli’l-fıkh*, 4/185; Âmidî, *el-İhkâm fî uşûli’l-ahkâm*, 4/148.

²³⁵ İmâmü’l-Haremeyn el-Cüveynî, *et-Telhîs fî uşûli’l-fıkh*, 2/274; Gazzâlî, *el-Müstaşfâ min ‘ilmi’l-uşûl*, 166; Kelvezânî, *et-Temhîd fî uşûli’l-fıkh*, 2/419; İbn Kudâme, *Ravzatü’n-nâzir ve cünnetü’l-münâzir fî uşûli’l-fıkh ‘alâ mezhebi’l-İmâm Ahmed*, 1/460; Tûfî, *Muhtaşarü’r-Ravza*, 3/176.

²³⁶ Gazzâlî, *el-Müstaşfâ min ‘ilmi’l-uşûl*, 166, Üsmendî, *Bezlü’n-nazar fî’l-uşûl*, 683.

beyan ederdi. Yine bunları hem sahabe hem de onlardan sonrası için vacip kılar, onlar da bunu naklederlerdi. Eğer onlardan böyle bir haber nakledilmemişse, bu da Hz. Peygamber'in önceki şeriatlara göre ibadet etmediğine karinedir²³⁷.

Dördüncü olarak, ümmetin, bu şeriatın tamamını "şeriatü Resulillah" diye isimlendirmeleri ve bunda icmâ'a varmaları, Hz. Peygamber'in bi'setten sonra bunlara göre ibadet etmediğinin ve bu haberlerin hiçbir zaman -müslümanlar açısından- şeriat vasfı kazanamayacağına aklî delilidir²³⁸.

Bu bölümde bütün bu yazılanlardan anlaşılacağına göre –bi'setten öncesi için- kimi âlimler Hz. Peygamber'in önceki şeriatların hükümlerine göre ibadet ettiğini, kimi etmediğini, kimi ise bu meselede tevakkuf etmek gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Yine –bi'setten sonrası için- kimi âlimler Hz. Peygamber'in önceki şeriatlara göre ibadet ettiğini, kimi ise etmediğini dile getirmiştir. Biz bu bölümde, hem bi'set öncesi hem de bi'set sonrası dönem için alimlerin delillerini ortaya koyarak meseleye genel bir perspektif kazandırmak istedik. Hz. Peygamber'in bazı fiil ve sözlerinin önceki şeriatlarla paralellik arz ettiği anlaşıldığına göre -ki bu, ister önceki şeriatlardan alınmış olsun isterse de önceki şeriatların hükümlerinin İslâm tarafından teyid edilmesi şeklinde olsun- ilahi kaynaklı dinlerin birtakım benzerliklerinin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu da İslâm hukukunun önceki şeriatlardan kısmen veya -bazı hükümlerde- tamamen etkilendiğini göstermektedir.

²³⁷ Üsmendî, *Bezlü'n-nazar fi'l-uşûl*, 683; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir fi uşûli'l-fikh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed*, 1/461-62.

²³⁸ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir fi uşûli'l-fikh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed*, 1/462.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÖNCEKİ ŞERİATLARIN FÜRÛ-I FIKHA OLAN YANSIMALARI

İlk iki bölümde önceki şeriatlar hakkında genel bilgiler verilir bunların kaynak değeri sorgulanmıştır. Bu bölümde ise önceki şeriatların fürû-ı fıkha olan yansımalarını ele almaya çalışacağız. İslâm bunların bir kısmını neshedip; bir kısmını ise kısmen veya bazı hükümleri tamamen kabul ettiğine göre tezin bu bölümünü neshedilenler ve neshedilmeyenler başlığı altında konu ifade edilmeye çalışılacaktır.

I. NESHEDİLEN HÜKÜMLER

İslâm, önceki şeriatları neshetme iddiasındadır. Ancak bu husus önceki şeriatların tamamına birden şamil olmayıp geneli itibariyledir. Biz bu kısımda İslâm'ın açıkça neshettiği hükümleri tespit ederek bunların neler olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

A. Kardeşlerin Evliliği

Semavi dinlere göre insanların Hz. Âdem ve Havva'dan üreyip çoğaldığı kabul edildiğine göre bu devamlılığın sağlanabilmesi için kardeşlerin belli bir dönemde birbiriyle evlenmesi gerekiyordu. Ancak Allah Teâla, buna bir sınır getirmiş ve aynı batında bulunan kardeşlerin evliliğini yasaklamıştır. Bazı tefsir kitaplarında beyan edildiğine göre Hz. Havva her doğumda -bir kız ve bir erkek olmak üzere- ikiz doğururdu. Yüce Allah da aynı batında bulunan ikiz kardeşlerin birbiriyle evlenmesinin yasak olduğunu beyan etmek için Hz. Âdem'e: "Dünyaya gelen ikizlerden her birini bir sonraki ikizlerle (çaprazlama olarak) evlendir." diye vahyetmiştir²³⁹. Aynı batında bulunan ikiz kardeşlerinin evlenme yasağı Hz. Âdem zamanından başlayıp Hz. Nuh zamanına değin devam etmiştir. Nuh şeriatıyla kardeşlerin evliliğinin -farklı batınlarda bile olsa-

²³⁹ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1408/1988), 1/624; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, 2/123; Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), 1/441; Şerefüddîn el-Hüseyn b. Abdillâh et-Tayyibî, *Fütûhu'l-ğayb fi'l-keşf 'an kınâ 'i'r-rayb*, (Dabî: Câizetü Dabî ed-Düveliyye, 1424/2013), 5/331.

neshedildiği zikredilir²⁴⁰. İslâm Hz. Nuh zamanında yasaklanmış olan bu neshi kabul etmiş ve Âdem şeriatında bulunan kardeşlerin evliliği meşruiyetini kabul etmemiştir²⁴¹.

B. Aynı Anda İki Kızkardeşle Evlenme

Farklı batınlarda bulunan kardeşlerin evliliği yasaklandığı gibi aynı anda iki kız kardeşin bir erkekle evlenmesi de İslâm'la yasaklanmıştır. Nitekim Hz. Yakup aynı anda iki kızkardeş olan Rahel (Râhîl) ve Lea (Leya) ile evlenmişti²⁴². Zira O'nun şeriatına göre aynı anda iki kızkardeş ile evlenmek meşru idi. İslâm ise bu hükmü ortadan kaldırmıştır²⁴³.

C. Kiblenin Değiştirilmesi

Kible, müslümanların namazda yönelmeleri gereken istikameti ifade eden bir terimdir. Gerek semavi dinlerde gerekse de diğer dinlerde ibadet edilirken belli bir tarafa doğru yönelmek gerekli görülmüştür²⁴⁴.

Mayalar²⁴⁵ ibadet ederken güneşe, Sâbiîler kuzeye, Maniheistler²⁴⁶ kuzey kutbuna, Harrânîler²⁴⁷ güney kutbuna, Hindular ise farklı farklı cihetlere yönelmişlerdir²⁴⁸.

Yahudiler Kudüs'e doğru ibadet ederler ki yönelmekte oldukları yön doğu (mizra) istikametidir. Kitab-ı Mukaddes'te bildirildiğine göre Rab, Davud'a bir mabed inşa etmesini emretmiş ve bir melek göndererek mabedin inşa edileceği yeri kendisine

²⁴⁰ Nişancızâde Muhyiddin Mehmed Efendi, *Mir'âtü'l-kâinât*, (İstanbul: y.y., 1314/1897), 1/107, 120.

²⁴¹ en-Nisâ 4/23.

²⁴² Yaratılış 30:1-22. Ayrıca bu husus İslâmi kaynaklarda da zikredilmiştir. Mesela bkz. Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 3/112; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'an*, 3/257, 10/203, 18/160; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basît*, 6/426; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1419/1999), 1/594; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 9/130; İsmail Hakkı b. Mustafa el-Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (Beirut: Dâru'l-Fikr, t.y.), 4/210.

²⁴³ en-Nisâ 4/23.

²⁴⁴ Ahmet Güç, "Kible", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25/364.

²⁴⁵ Mayalar ya da Maya halkları (İspanyolca mayas), Mezoamerika'da Maya uygarlığını kuran atalarının topraklarında, günümüzdeki Guatemala, Güney Meksika ve Yukatan Yarımadası, Belize, El Salvador ve Batı Honduras'ta yaşayan ve 7 milyon nüfusa sahip olan Orta Amerika'nın en tanınmış yerli Kızılderili halkıdır. Vikipedi, "Mayalar" (Erişim 18 Şubat 2022).

²⁴⁶ Mani dini veya Maniheizm, 3. yüzyılda Pers İmparatorluğu içinde, "Peygamberlerin Mührü" yani "son peygamber" olduğuna inanılmış, Mani tarafından kurulmuş ve kısa sürede hızla geniş bir coğrafyaya yayılmış büyük bir dindir. Vikipedi, "Maniheizm", (Erişim 18 Şubat 2022).

²⁴⁷ Harrânîler, M.Ö. III. bin yıldan, milâttan sonra XIII. yüzyıl ortalarına kadar varlıklarını sürdüren putperest bir topluluktur (Gündüz, "Harrânîler", 16/240).

²⁴⁸ Güç, "Kible", 25/365.

bildirmiştir²⁴⁹. Kendisine müyesser olmayan mabed, oğlu Süleyman tarafından tamamlanmıştır²⁵⁰ Burası günümüzde Yahudiler tarafından kible olarak kabul edilmektedir.

Hıristiyanlar da ibadetlerini doğuya yönelerek yaparlar. Çünkü Hz. İsa doğuda doğmuş (Beytülâhm, Beytlehem), onun doğumunu haber alan müneccimler de doğudan gelmiş, doğumuna işaret eden yıldızlar da doğu istikametinden görülmüştür²⁵¹.

Müslümanların ilk kiblesinin neresi olduğu ihtilafli olmakla beraber İbn Abbas'ın rivâyetine göre Hz. Peygamber Mekke devrinden, hicretin on altıncı ayına kadar Kudüs'e doğru namaz kıldırmasıdır.²⁵² Bununla beraber Hz. Peygamber'in Mekke devrinde, Kâbe önünde olacak şekilde Beytü'l-Makdis'e yöneldiği de zikredilir²⁵³. Durum böyle olunca Hz. Peygamber Mekke'de iken Kâbe'ye yönelirdi diyenlerle Beytü'l-Makdis'e doğru yönelirdi diyenlerin arası telif edilmiş olur.

Âlimlerin çoğunluğuna göre kiblenin değiştirilmesi sünnetin kitapla neshedilmesinin bir örneğidir. Nitekim daha önceleri Hz. Peygamber'in emriyle Beytü'l-Makdis'e doğru yönelen müslümanlar daha sonra kible âyetinin²⁵⁴ nazil olmasıyla yönlerini Mescid-i Haram'a çevirmişlerdir.²⁵⁵

Hz. Peygamber'in önceleri Beytü'l-Makdis'e doğru yönelmesinin iki sebebi olduğunu söylemek mümkündür. Birincisi Hz. Peygamber'in -aksi belli olmadıkça- önceki şeriatların hükmünü tercih etmesi, ikincisi ise Yahudiler'in İslâm dinine girişinin kolaylaşması. Ne var ki Yahudiler Hz. Peygamber'in Beytü'l-Makdis'e karşı namaz kılmasından hoşnutsuz olmuş, Hz. Peygamber de Allah'tan başka bir yeri kible tayin etmesini isteyerek zaman zaman yüzünü semaya çevirmiştir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de

²⁴⁹ II. Samuel 24:16-25.

²⁵⁰ I. Krallar 8:12-21.

²⁵¹ Güç, "Kible", 25/365. Ayrıca bkz. Matta 2:1-2.

²⁵² Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *el-Muşannef*, thk. Habîbürahmân el-A'zamî (Beyrut: Tevzî'u'l-Mektebi'l-İslâmî, 1403/1983), *el-Muşannef*, 1/294; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/117, 5/313; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, 11/285.

²⁵³ Süyûtî, *ed-Dürrü'l-menşûr*, 1/343; Muhammed Senâullah Pânîpetî, *et-Tefsîrü'l-Mazhari* (Pakistan: el-Mektebetü'r-Rüşdiyye, 1412/1991), 1/142; Musâ'id b. Süleymân et-Tayyâr - Nuh b. Yahya eş-Şehrî, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-me'sûr* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1439/2017), 3/117.

²⁵⁴ el-Bakara 2/144.

²⁵⁵ Cessâs, *el-Fuşûl fi'l-uşûl*, 2/324; Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi'l-uşûl*, 245; Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Alî b. Tayyib el-Basrî, *el-Mu'temed fi'uşûli'l-fikh*, 1/392; Âmidî, *el-İhkâm fi'uşûli'l-ahkâm*, 3/148; İbnü't-Tilimsânî, *Şerhu'l-Me'âlim fi'uşûli'l-fikh*, 2/50.

“Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzünüzü hep onun yönüne çevirin. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rabblerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir.”²⁵⁶ denilerek bu hususa işaret edilmiştir.

D. İsrailoğulları’nda Bulunan Ağır Hükümler

Kur’ân-ı Kerîm’de: “Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere sığır ve koyunun iç yağlarını da onlara haram kıldık. Bu, zulümleri yüzünden onlara verdiğimiz cezâdır...”²⁵⁷ denilerek Yahudiler’e bazı ağır hükümlerin verildiğine işaret edilmiştir.

İbn Abbas, İbn Cübeyr, Mücahid, Katâde ve Süddî’ye göre âyette geçen tırnaklı hayvanlardan kastedilen, deve, devekuşu, kaz ve ördek gibi parmakları açık olmayan hayvanlardır²⁵⁸. Ayrıca tavşan etinin de onlara yasaklandığı zikredilir²⁵⁹ ki bunlar müslümanlar için mübah kılınmıştır.

Bunun gibi Sebt (Şabat, Cumartesi) günü çalışmak veya avlanmak Yahudiler’e haram kılınmıştır²⁶⁰. O günde odun toplayan bir kimsenin haberi Hz. Musa’ya getirildiğinde taşlanarak öldürülmesini emretmiştir²⁶¹. Buna mukabil cumartesi günü çalışmamak hakkında İslâm’da yasaklayıcı bir emir yoktur.

Yine kadınlara muayyen günleri için ağır hükümler konulmuştur. Levililer’de bu husus şöyle açıklanır:

“Adet gördüğü günlerde kadının üzerinde yattığı ya da oturduğu her şey kirli sayılacaktır. Kim kadının yatağına dokunursa, giysilerini yıkayacak, yıkanacak, akşama kadar kirli sayılacaktır. Kim kadının üzerine oturduğu herhangi bir şeye dokunursa, o da giysilerini yıkayacak, yıkanacak, akşama kadar kirli sayılacaktır. Kadının yatağındaki veya oturduğu şeyin üzerindeki herhangi bir eşyaya dokunan

²⁵⁶ el-Bakara 2/144.

²⁵⁷ el-En’âm 6/146.

²⁵⁸ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fi’lmi’t-tefsîr*, 2/88.

²⁵⁹ Dervîş, *eş-Şerâ’i’u’s-sâbika ve medâ hücciyetihâ fi’ş-şerî’ati’l-İslâmiyye*, 166.

²⁶⁰ el-A’râf 7/163.

²⁶¹ Çölde Sayım 15:32-36.

herkes akşama kadar kirli sayılacaktır. Adet gören kadının kirliliği onunla yatan adama da bulaşır. Adam yedi gün kirli kalır ve yattığı her yatak kirli sayılır... ”²⁶²

Tevrat'ta ayrıca ağır hükümler kabilinden çatal tırnaklı olmakla beraber tırnağı yarık olmayan ve geviş getirmeyen, dört ayaklılardan pençelerini yere basarak yürüyen hayvanların İsrailoğulları için necis sayıldığından; bunların leşine dokunan kimselerin giysilerini yıkamaları gerektiğinden ve bu kimselerin akşama kadar kirli sayılacaklarından bahsedilir²⁶³.

Yine küçük kara hayvanlarından gelincik, fare, kertenkele türleri ve bukalemunun necis sayıldığı; bunların leşine dokunanların akşama kadar kirli sayılacaklarından söz edilir. Bunlardan biri tahta, kap, giysi, deri veya çulun içine düşerse bu kirli sayılacak, akşama kadar su içinde bekletildiği takdirde temiz kabul edilecektir. Şâyet kap topraktan yapılmış ise kırılacaktır²⁶⁴.

Öte yandan erkeklik organından gelen akıntı necistir. Böyle bir kimse akıntı kesilse bile üzerine yattığı yatak, oturduğu her şey kirli sayılacak, yatağına dokunan, oturduğu yere oturan da kirli sayılacaktır. Hatta akıntısı olan bir adam temiz bir adama tükürse o da kirli sayılacak, kendisine tükürülen adam ve eşyalar yıkanacak, akşama kadar ise kirli kalmaya devam edeceklerdir²⁶⁵.

Akıntısı kesilen kimse ise temizlenmiş olmak için yedi gün bekleyecek, sonra giysilerini yıkayacak, bilahare akarsuda yıkanacak ve bundan sonra temiz sayılacaktır²⁶⁶. Ayrıca erkekten gelen meni ve kadından çıkan adet kanının da necis olduğu, bedeninden bunlardan biri çıkan kimsenin yedi gün boyunca kirli sayılacağı, bunlardan birine dokunan olursa akşama kadar kirli sayılacağı, kadının adet kanı dışında bir yeri kanadığı veya adet süresi sonunda kan akmaya devam ettiği zaman (istihaza) kanaması olduğu müddetçe kendi dokunduğu her şey veya böyle birine dokunan kimsenin akşama kadar kirli sayılacağı, kendisinin ise kanın kesilmesinden itibaren yedi gün boyunca kirli

²⁶² Levililer 15:19-24.

²⁶³ Levililer 11:24-28.

²⁶⁴ Levililer 11:29-32. Daha fazla ayrıntı için bkz. 11:33-47; 17:15-16.

²⁶⁵ Levililer 15:1-10. Ayrıca bkz. 15:11-12.

²⁶⁶ Levililer 15:13.

sayılacağı, bütün sayılan sürelerin bitiminde ise yıkanan eşyaların veya kişilerin temizleneceği zikredilmektedir²⁶⁷.

Ayrıca katl-i amdde (kasıtlı öldürmede) diyet talep edememek²⁶⁸, günah işleyenin uzvunun kesilmesi, necaset bulaşan elbisenin kesilerek temizlenmesi, ganimetten hisse alamamak²⁶⁹, mabetlerden başka yerlerde ibadet edememek²⁷⁰ gibi hususlar da hep bu ağır hükümlerin varlığına delalet eder²⁷¹.

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre İsrailoğulları'nda necaseti gidermek bir hayli zordur. Hele hele necasete dokunan kimselerin akşama kadar kirli sayılacağı, akıntısı kesilen, vücudundan meni veya hayız/nifas kanı çıkan kimsenin yedi gün kirli sayılacağı ve bunların dokunduğu şeylerin kirli olacağı hükmü, ağır hükümler sınıfına girer ki bu hükümler İslâm tarafından kaldırılmıştır.

E. Bazı Köleleştirme Yöntemleri

Kölelik, varlığı çok eskilere uzanan bir müessesedir. Hem İslâmiyet'te hem de önceki şeriatlarda kölelikle alakalı benzer ve farklı hükümlere rastlamak mümkündür. Ne var ki İslâm köleliğe belli bir tahdit getirmiş, ona insani haklar tanımış ve köleliği sadece harp hukukunun bir neticesi olarak kabul etmiştir²⁷². Oysa eski ümmetlerde farklı köleleştirme yöntemleri bulunmaktaydı. Mesela Tevrat'a göre Hz. Nuh'un oğullarından olan Hâm'ın oğlu Kenan'ın, Hâm'ın işlediği kabahat yüzünden, yine Hz. Nuh'un diğer iki oğlu olan Sâm ve Yafes'e köle edilemek suretiyle cezalandırıldığından bahsedilir²⁷³.

İsrailoğulları arasında cereyan eden hukuka göre, borca karşılık köle olarak satılmak mümkündür²⁷⁴. Öte yandan bir kimse borcunu ödemediği takdirde alacaklılar bu kimsenin malları yoksa çocuklarını köle olarak alabilirlerdi²⁷⁵.

²⁶⁷ Levililer 15:16:33.

²⁶⁸ Dervîş, *eş-Şerâ'i 'u's-sâbıka ve medâ hücciyetihâ fi 'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 166.

²⁶⁹ Nişancızâde, *Mir'âtü'l-kâinât*, 2/662.

²⁷⁰ Buhârî, "Mesâcid", 23; Tirmizî, "Siyer", 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/119, 4/472, 12/366, 15/440, 16/307, 35/224.

²⁷¹ İkinci, *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatler*, 71-72.

²⁷² Mehmet Âkif Aydın - Muhammed Hamîdullah, "Köle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26/238-39.

²⁷³ Yaratılış 9:18-29.

²⁷⁴ Levililer 25:39.

²⁷⁵ II. Krallar 4:1-7

Farklı bir köleleştime yöntemi de Yusuf kıssasında anlatılmaktadır. Nitekim Mısır hükümdarının adamları Hz. Yusuf'un kardeşlerine, “*Hırsızlık suçunun cezası nedir?*”²⁷⁶ diye sormuşlar, onlar da “*Cezası, kimin yükünde bulunursa, o kimseye el konulmasıdır...*”²⁷⁷ şeklinde cevap vermişlerdi. Burada geçen “el konulma” tabirinin kölelik anlamına geldiği kaynaklarda zikredilmektedir²⁷⁸.

Öte yandan İslâm'dan önceki Arap yarımadasında da kölelik yaygındı. Bu kölelik insan haklarından tamamen yoksun bir hüviyet teşkil ediyordu. Nitekim köleler, hür insanlar için değersiz bir mal telakki ediliyor, hatta sahibi tarafından fuhşa bile zorlanabiliyordu. İnsanlıkla bağdaşmayan bu gibi tasarruflar İslâm'ın gelişiyle sona ermiş ve onlara daha insani haklar verilmiştir. Hatta onların hürriyetlerine kavuşabilmeleri için azad edilmeleri dahi tavsiye edilmiştir. Nitekim İslâm hukukuna göre yemin, oruç ve zihar kefareti gibi uhrevi cezalar, -öncelikli olarak- köle azad etmeye münhasır kılınmıştır.

F. Bazı Câhiliye Arap Âdet ve Gelenekleri

Cahiliye devri, Araplar'ın İslâm'dan önceki dönemine verilen isimdir. Hz. Peygamber'in, nübüvvetini izhar etmesiyle ortaya çıkan bu tabir, eski Arap âdet, gelenek ve dini tutumlarını ifade etmek ve bunları İslâm'dan temyiz etmek üzere kullanılmıştır. Ayrıca, bedevî hayat tarzını benimseyen, medeniyetten mahrum olan, câhil, göçebe, puta tapan ve semavî bir dine inanmayan kimseleri beyan etmek üzere de kullanılmıştır²⁷⁹.

Bununla beraber İslâm'dan önceki dönemin “Asru'l-câhiliyye” diye isimlendirilmesi, bu devrin tamamına birden şamil olmayıp, daha ziyade Allah'a şirk koşan, hak yoldan ayrılan, hukuk tanımayan, insanlara zulmeden, fuhuş ve kötülükte haddi aşan kimselerin vasıflarını vurgulamaya yöneliktir. Nitekim kadim Araplar'da yiğitlik, cömertlik, misafirperverlik ve yalan söylememek gibi hasletler, bir kimsenin övülmesini mucip davranışlardan sayılmıştır. Mesela Yemen asıllı Huzaalılar kabilesinden devr alınarak

²⁷⁶ Yûsuf 12/74.

²⁷⁷ Yûsuf 12/75.

²⁷⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 9/239; Muhammed Alî Tâhâ ed-Dürre, *Tefsîru'l-Kur'an'l-Kerîm ve i'râbuh ve beyânuh* (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1430/2009), 4/638.

²⁷⁹ Mustafa Fayda, “Câhiliye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 7/17.

Kusay b. Kilâb tarafından idare edilmeye başlanan hicâbe*, kıyâde*, sikâye* ve rifâde* vazifeleri, insanlara fayda verme niteliği taşıyan hizmetlerdendir. İbn Hişâm der ki, Hâşim b. Abdimenâf, hacılar geldiği zaman ortaya çıkar ve şöyle dermiş. “Ey Kureyşliler! Sizler, Allah’ın komşusu ve ehl-i beytisiniz. Bu mevsimde Allah’ın ziyaretçileri ve evini [tavaf edecek olan] hacılar gelirler. Onlar, Allah’ın misafirleridir. Misafirperverin en hayırlısı ise, misafirine cömert olanıdır. Öyleyse onların burada ikamet edeceği günlerde, onlar için yaptığımız yemekleri ortaya çıkarın. Vallahi, eğer benim buna yetecek kadar malım olsaydı, bu işte sizleri mükellef kılmazdım.”²⁸⁰

Yine Hz. Peygamber’in henüz yirmili yaşlarda amcalarıyla beraber katıldığı Hılfü’l-Fudûl da bunun bir örneğidir. Nitekim Yemenli bir adam, Âs b. Vâil’den hakkını alamayınca Mekke’nin ileri gelenlerinden medet ummuştu. Bu esnada ona yardım eden sadece Hz. Peygamber ile amcası Zübeyir olmuştu. Bu sebeple Hz. Peygamber: “*Abdullah b. Cüd’ân’ın evinde yapılan yeminleşmeye ben de katıldım. Bu, bana kırmızı develer sahibi olmaktan daha sevgilidir. Eğer İslâm’da [şimdi] dahi çağrılısam, yine icabet ederim...*”²⁸¹ diyerek Câhiliye devrinde dahil olduğu bu hayırlı işteki memnuniyetini dile getirmiştir.

Böyle olması nedeniyle Hz. Peygamber, Cahiliye devrinde bulunup da dinin ve aklın güzel gördüğü tüm hükümleri yasaklamamış, bunlardan bazılarını ıslah etmek suretiyle İslâm’dan saymıştır. Mesela mevcut olan sayısız kadınla evlenebilme hükmü, dört kadına inhisar etmiş, dul kadınların evlenebilmesi için beklemeleri gereken iddet daha makul bir hâle getirilmiş, vârise vasiyet yasaklanmış ve vârisler dışındaki kimselere terekenin ancak üçte birine kadar vasiyet etme sınırı getirilmiştir. Mehir daha önce kadının ailesine verilirken, artık bu, kadının kendisine verilmeye başlanmış, kadınlar da mirastan pay

* Hicâbe, Kâbe’nin bakımı, kapısının ve anahtarlarının muhafazası görevidir.

* Kıyâde, Câhiliye döneminde Mekke’de ordu kumandanlığına verilen isimdir.

* Sikâye, Mekke’de zemzemle ve su işleriyle ilgili görevidir.

* Rifâde, Hac döneminde hacılara yemek dağıtma görevidir.

²⁸⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye* (Kâhire: Matba’atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, 1374/1955), 1/136.

²⁸¹ Ebû Abdillâh Mus’ab b. Abdillâh ez-Zübeyrî, *Nesebü Kureyş* (Kâhire: Dâru’l-Ma’rife, t.y.), 291; Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke fî kadîm-i dehrîhî ve hadîsîhî* (Beyrut: Dâru Hıdır, 1413/1993), 5/170; Ebü’l-Fedâ İsmail b. Ömer b. Kesir el-Kuraşî el-Basrî, *el-Bidâye ve’n-nihâye* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-‘Arabî, 1408/1988), 2/355.

almaya başlamış, borçlunun köle olarak satılması kaldırılmış, kan davası yasaklanarak kısasın ancak kâtile uygulanabileceği hükmü getirilmiştir²⁸².

Bununla beraber Câhiliyye devrinde bulunan bir kısım batıl âdet, gelenek ve inançlar, İslâm'ın gelişiyle tamamen yasaklanmıştır. Mesela; putlara tapmak, cinlerin Allah'ın kızları olduğuna inanmak, haram ayların yerlerini değiştirmek, daha ılık mevsimde haccedebilmek için hac mevsiminin zamanını sabitlemek, Hübel putunun önünde para ile sünnet veya nikah işlerini halletmek yahut soyundan şüphe ettikleri kimselerin soyunu tayin edebilmek için kura çekmek, kan davası ihdas ve idame ettirmek, süt veya kan bağı olmayan bir yabancıyı kendi nesebine katmak, muâhat (birbirlerini kardeş yapmak) suretiyle iki kişinin veya iki kabile fertlerinin birbirlerine mirasçı olması, kız çocuğundan utanmak ve âdet görmeye başladığı zaman muvakkaten evden dışarı çıkarmak, bir kadını boşayınca iddetin tamamlanmasıyla başkasıyla evlenmesine mani olabilmek için tekrar almak, tekrar boşamak ve bu suretle kadına eziyet etmek, bazılarının mâmelekinde (elinin altında) bulunan câriyeleri fuhşa sevk ederek bundan para kazanmak, kadınlara mirastan pay vermemek, kız çocuklarını diri diri gömmek, aynı anda iki kız kardeşle veya üvey anne ile evlenmek, dövüldüğü veya malı çalındığı yahut da buna benzeyen bir durumla karşılaşıldığı takdirde hasmının üçüncü, dördüncü, beşinci veya daha yukarı ceddile akrabalığı bulunan herhangi birini eline geçirirse ondan hakkını almak (hamse ve semiye), defin yapılırken bir devenin başını, sırtından arkasına veya göğsünden karnına doğru bağlayarak ve boynuna bir halka takarak onu ölüme terk etmek (beliyye), bazı Araplar'ın tenasühe inanarak ölen kimsenin cesedinden her yüz yılda bir kuş hasıl olacağına ve bunun ölen kimseyi ziyaret edeceğine inanmak, küçük çocuklarının diş ağrısı çekmemesi için süt dişlerini baş ve şehadet parmakları arasına alıp “bunu daha güzeliyle değiştir” denilerek güneşe doğru fırlatmak, arka arkaya on defa dişi yavru doğuran deveden (sâibe) doğan devenin dişi yavrusuna (bahîre) yük vurulmayarak başıboş bırakmak, ona binmemek, yününü kırkmamak ve bunun sütünden sadece misafire içirmek, arka arkaya beş defa ikiz yavru kuzulayan koyunu (vasîle) ailenin sadece erkek çocuklarına vermek, deve üzerine bahis konarak kumar oynamak (meysir) vb. hususlar²⁸³ bunlar arasında zikredilebilir.

²⁸² Ekinci, *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatler*, 139.

²⁸³ Neşet Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: Mars T. ve S.A.Ş. Matbaası, 1957), 90-127.

II. NESHEDİLMİYEN HÜKÜMLER

İlahi kaynaklı dinlerin hepsinin mehzazının aynı olması, aralarında birçok benzerliği de beraberinde getirmiştir. Nitekim önceki şeriatlarda emredilen birçok hüküm İslâm'da da emredilmiş, bu da kısmen veya tamamen önceki şeriatların İslâm hukukuna tesir etmesine, en azından sonrakinin öncekini teyid etmesine sebep olmuştur.

Fıkhın ana konuları genellikle ibâdat, muâmelat ve ukûbat şeklinde ifade edilse de biz - konu bütünlüğü açısından- evlenmeyle alakalı meseleleri muâmelattan ayırarak münâkehat ve mufârekat başlığı altında incelemeyi tercih ettik. Nitekim bazı kaynaklarda münâkehat bahsi muâmelattan ayrılarak müstakil bir başlık altında incelenmiştir. Bununla beraber önceki şeriatlarda bulunup da bu başlıkların altında mütalaa olunamayacak diğer hususlar, “Diğer Meseleler” başlığı altında ifade edilmeye çalışılmıştır.

A. İbâdat

İbâdat, fûrû-ı fıkhıta ibadetler anlamına gelir. İbadet hayatı sadece İslâm hukukunun değil aynı zamanda diğer şeriatların da konusudur.

Konumuz açısından ibâdatı tasnif edecek olursak abdest, gusûl, namaz, zekât, oruç, hac, kurban ve cihad²⁸⁴ şeklinde ayırım yapmak yerinde olacaktır.

1. Abdest

Abdest, namaz kılmak, tilavet secdesi yapmak, mushafa el sürmek ve Kâbe'yi tavaf etmek gibi ibadetlerin geçerli olabilmesi için şart kılınmıştır. Bunun İsrailoğulları'na da emredildiği Buhârî'de zikredilmiştir. Nitekim orada geçen bir hadîse göre İsrailoğulları arasında Cüreyc adında âbid bir kimse vardı. Bir vakit namaz kılıyorken annesi ona seslendi. Cüreyc “Acaba anneme cevap mı versem yoksa namaza mı devam etsem?” diye kararsız kaldı. Ancak namaza devam etmeyi tercih etti ve bu durum, annesinin beddua etmesine sebep oldu. Nitekim annesi ona “Kötü kadınların yüzünü görmedikçe ölmeyesin!” diyerek beddua etti. Bir müddet sonra kötü niyetli bir kadın Cüreyc'e gelerek ona zina teklifinde bulundu. Cüreyc teklifi reddedince bu sefer kadın giderek kendisini bir çobana teslim etti. Vakti gelip çocuk doğunca da çocuğun babasının Cüreyc olduğunu

²⁸⁴ Cihad, aynı zamanda bir ibadet olduğu için kimi eserlerde “ibâdât” başlığı altında incelenmiştir. Bkz. Orhan Çeker vd., *Fıkh*, (Ankara: M.E.B. Yayınları, 2020), 144-48.

iddia etti. Durumu haber alan insanlar gelerek Cüreyc'e gelerek ibadethanesini yerle bir ettiler, ona sövdüler ve onu bulunduğu yerden aşağı indirdiler. Cüreyc abdest alıp namaza kıldı. Sonra gelip beşikteki çocuğa: "Ey oğul, senin baban kimdir?" diye sordu. Çocuk, "Babam, çobandır" dedi...²⁸⁵

Naklettiğimiz bu hadise namaz için taharetin (abdestin) sadece İslâm'da değil, aynı zamanda İsrailoğulları'nda da varlığına delalet etmektedir.

Yine Hz. İbrahim'in karısı Sâre ile yaptığı bir yolculukta -ki Tevrat'a göre bu yolculuk Mısır'a yapılmıştır²⁸⁶- zorba kimselerin kendisine verecekleri zararı önleyebilmek için karısına "Ben İbrahim'in kızkardeşiyim" şeklinde tanıtmasını tavsiye etmişti. Çünkü Sâre çok güzeldi ve onun bu güzelliğini görenler İbrahim'i öldürüp Sâre'yi sağ bırakabilirlerdi. Hz. İbrahim de bu korkudan dolayı "din kardeşim" manasını kastederek onu böyle bir hileye (şer'î çareye) yönlendirmişti. Sâre saraya girince abdest alıp namaz kıldı. Sonra ise "Allah'ım! Ben ancak sana ve resulüne inanmış, iffetini muhafaza etmiş bir kadınıym. Bu kafirleri bana musallat etme..." dedi²⁸⁷.

Bu kıssada da abdestin İslâm'dan önce bulunduğu karine teşkil etmektedir. Demek oluyor ki müslümanların belli başlı ibadetlerini yapabilmeleri için şart koşulmuş olan abdest, önceki ümmetlerde de mevcut idi.

Yahudi kaynaklarına göre de İslâm'daki taharetin yerini tutacak birtakım temizlik şartları bulunmaktadır. Mesela Tevrat'ta "...Tanrın'ı karşılamaya hazırlan, ey İsrail!"²⁸⁸ denilmiştir. Bu âyete istinaden onlardan ibadetten önce temizlenmeleri ve elbiselerini düzenlemeleri gerektiği; aynı zamanda zihinlerini toparlamak için belli bir süre zaman harcadıkları da nakledilmektedir²⁸⁹. Ayrıca onların sabah dualarında el, yüz ve ayaklarını yıkadıkları; günün diğer namazlarında ise sadece ellerini yıkayarak temizlendikleri nakledilir²⁹⁰. Nitekim temizliği yaparken önce temiz bir su bulunur. Sonra bu kaba el sokmadan önce eller üç defa yıkanır. Sonra yüzün tamamı yıkanır. Sonra ağza su verilir.

²⁸⁵ Buhârî, "Mezâlim", 36; "Ehâdisü'l-Enbiya", 49.

²⁸⁶ Yaratılış 12:12-15.

²⁸⁷ Buhârî, "Büyü", 102; İkrâh, 6; Nesâî, "Menâkıb", 77.

²⁸⁸ Amos 4:12.

²⁸⁹ Hasan Zâzâ, *ed-Fikru'd-dînu'l-İsrâîli ve etvâruh ve mezâhibuh* (Kâhire: Ma'hedü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtü'l-Arabiyye, 1390/1971), 171.

²⁹⁰ Sabâh Nâci eş-Şeyhalî, "Yahudi İbadetleri Namaz: Çeşitleri, Vakitleri, Duaları ve Kılımlı Şekilleri", çev. Mustafa Ölmez, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 18/2 (2018), 662

Sonra bir mendil vasıtasıyla yüz silinir. Sonra ise kendisine bu temiz suyu ihsan ettiği için Rabbine hamdeder ve duaya başlar²⁹¹.

Bu ifadelerden anlaşıldığına göre İslâm'daki abdestle Yahudilerin duadan önce yaptıkları temizlikte ciddi benzerlikler bulunmaktadır. Nitekim abdeste başlarken elleri yıkamak, sonra ağza su vermek, sonra ise yüzü ve ayakları yıkamak İslâm'da da mevcut olan ritüeller arasında yer almaktadır.

Günümüzde ise Yahudiler ayaklarını yıkamamaktadır ve buna gerekçe olarak şu izahı yapmaktadırlar: “Önceleri insanların ayakları umumiyetle kirli idi ve Rablerinin huzuruna çıktıkları zaman temiz olmaları için buna ihtiyaç vardı. Günümüzde insanların ayakları genel olarak temizdir. Dolayısıyla ayakları yıkamaya ihtiyaç kalmamıştır.”²⁹²

Hıristiyanlığa gelince, onlarda İslâm'daki abdeste karşılık gelecek bir temizlik çeşidine rastlamak pek mümkün gözükmemektedir.

2. *Gusül*

Yahudilik'te guslün varlığı açık olarak zikredilmese de bununla ilgili Levililer'de şu ifadeler yer almaktadır:

*“Eğer bir adamdan meni akarsa, bedeninin tümünü yıkayacak ve akşama kadar kirli sayılacaktır. Üzerine meni bulaşan her giysi ya da deri eşya yıkanacak, akşama kadar kirli sayılacaktır. Bir adam kadınla cinsel ilişkide bulunurken menisi akarsa, ikisi de yıkanacak ve akşama kadar kirli sayılacaklardır.”*²⁹³

Bu ifadelere bakılırsa, vücuttan meni geldikten sonra yıkanmak, İslâm'daki gusül abdestiyle çok yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Zira meni geldikten sonra gusül abdesti almak İslâm'da da vardır ki bu şekildeki abdest bedenin tamamının yıkanmasından ibarettir. Dolayısıyla gusül her iki dinde de yer alan ortak hükümlerdendir.

²⁹¹ Abdürezzak Rahîm Salâl el-Mûhî, *el-İbâdât fi'l-edyâni's-semâviye* (Dimaşk: el-Evâil li'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-Hidemâti't-Tıbbâ'iyye, 1421/2001), 81.

²⁹² a.mlf., *el-İbâdât fi'l-edyâni's-semâviye*, 81.

²⁹³ Levililer 15:16-18.

Bedenin yıkanması ise erkek veya kadının üç defa suya dalmasından ibarettir. Tabii burada kadınların erkeklerden farklı olarak hayz veya nifas zamanlarının tamamlanmasını beklemleri de gerekmektedir²⁹⁴.

Hıristiyanlık'ta ise çocuk doğunca ve yeni bir kimse Hıristiyan olunca, vaftiz ettirmek²⁹⁵ gerekli olsa da bunun İslâm'da emredilene benzerliği, Yahudilerinkine nazaran daha zayıftır. Bununla beraber bir gayr-i müslimin İslâm'a girdiği zaman -eğer cünüp değilse- gusül abdesti alması müstehap sayılmış; aksi takdirde gusül abdesti alması gerektiği şart kılınmıştır²⁹⁶. Bu yönüyle de vaftiz ile gusül arasında uzak da olsa bir bağ kurabilmek mümkündür.

3. *Namaz*

Namaz sadece İslâmiyet'te değil diğer dinlerde de mevcut olan bir ibadettir. Nitekim bundan önce Taharet bahsinde geçen ve Cüreyc kıssasında bildirilen kişinin durumu bunu ifade etmektedir.

Öte yandan birçok âyette buna işaret edilmiştir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de zikri geçen şu âyetler ve daha başka âyetler²⁹⁷, bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. *“Hani, biz İsrailoğulları'ndan, 'Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzel sözler söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız ...' diye söz almıştık.”*²⁹⁸, *“Biz, Musa ve kardeşine: 'Mısır'da milletinize evler hazırlayın; evlerinizi namazgah edinin, namaz kılın' diye vahyettik, inananları müjdele.”*²⁹⁹, *“Dediler ki: 'Ey Şu'ayb! Babalarımızın taptığını yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor. Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve aklı başında bir adamsın.”*³⁰⁰, *“Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz!*

²⁹⁴ el-Mûhî, *el-İbâdât fi'l-edyâni's-semâviye*, 80.

²⁹⁵ Bu ritüel, Hz. Yahya'nın Ürdün nehrinde Hz. İsa'yı ve inananları vaftiz ettirmesine kadar gider ki bu sebeple ona vaftizci Yahya (Jean Baptiste) denilmiştir (Ekinci, *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatler*, 196).

²⁹⁶ Serahsi, *el-Mebsût*, 1/116; Rüyânî, *Bahrü'l-mezheb fi furû'ı mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'i*, 1/72; Ebû Bekr Fahrü'l-İslâm Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyn eş-Şâfi el-Fârikî, *Hilyetü'l-ulemâ' fi ma'rifeti mezâhibi'l-fukahâ'* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1980), 1/112.

²⁹⁷ Mesela bkz. Meryem 19/30-31, 54-55; Tâhâ 20/14; el-Enbiyâ 21/72-73; Lokmân 31/17.

²⁹⁸ el-Bakara 2/83.

²⁹⁹ Yûnus 10/87.

³⁰⁰ Hûd 11/87.

Namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım). Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükrederler."³⁰¹

Öte yandan Yahudi kaynaklarında da namazın varlığına rastlamak mümkündür. Mesela "Seni yardıma çağırdığımda, ellerimi kutsal konutuna doğru açtığımda, kulak ver yalvarışlarıma." âyeti³⁰² ellerin havaya kaldırılması ve tekrar salıverilmesine (tekbir); "Daniel yasanın imzalandığını öğrenince evine gitti. Yukarı odasının Yerusâlim yönüne bakan pencereleri açtı. Daha önce yaptığı gibi her gün üç kez diz çöküp dua etti, Tanrısı'na övgüler sundu." ve "Akşam sunusu saati gelince üzüntümü bir yana bırakıp kalktım. Giysimle cüppem hâlâ yırtıktı. Diz çöküp ellerimi Tanrım Rabbe açtım." âyetleri³⁰³ rükûya; "Bunun üzerine Yeşu giysilerini yırtarak İsrail'in ileri gelenleriyle birlikte başından aşağı toprak döküp Rabbin Sandığı'nın önünde yüzüstü yere kapandı ve akşama dek bu durumda kaldı." âyeti³⁰⁴ ise secdeye nispet edilmiştir³⁰⁵.

Hz. Danyal'ın (Daniel) her gün üç kere diz çökerek dua etmesi de namaza nispet edilmiştir³⁰⁶. Yahudilikte namaza karşılık gelen bu ibadete *tefila* denilir ve şaharit (seher, sabah), minha (öğle) ve maariv (akşam) olmak üzere üç vakitte eda edilir³⁰⁷. Şofar adı verilen ve genellikle keçi veya koç boynuzundan yapılan hususi bir boru ile tefilaya davet edilen insanlar, kıyam, rükû, secde ve cülus (ka'de, oturma) rükünlerini yaparak bu ibadeti yerine getirirler. Yahudiler, tefila içinde dua ederken veya günahlarını itirafta bulunurken ağlarlar ki günümüze kadar bu ibadetlerini devam ettirmişlerdir³⁰⁸.

On üç yaşına gelmiş olan her Yahudi'nin namaz kılması farzdır. Kadiş namazı, Bayram namazı, Yağmur namazı ve müslümanların Teravih namazına benzeyen ve oruçtan sonra kılınan Yolcu namazı gibi namaz çeşitleri de bulunmaktadır³⁰⁹.

³⁰¹ İbrâhîm 14/37.

³⁰² Mezmurlar 28:2.

³⁰³ Daniel 6:10; Ezra 9:5.

³⁰⁴ Yeşu 7:6.

³⁰⁵ Şeyhalî, "Yahudi İbadetleri Namaz: Çeşitleri, Vakitleri, Duaları ve Kılınış Şekilleri", 660.

³⁰⁶ a.mlf., "Yahudi İbadetleri Namaz: Çeşitleri, Vakitleri, Duaları ve Kılınış Şekilleri", 654.

³⁰⁷ Daniel 6:10.

³⁰⁸ Hasan el-Bâş, *el-Kur'ân ve 't-Tevrât eyne yettfikân ve eyne yehtelifân* (b.y.: Dâru Kuteybe, t.y.), 2/370.

³⁰⁹ Şeyhalî, "Yahudi İbadetleri Namaz: Çeşitleri, Vakitleri, Duaları ve Kılınış Şekilleri", 655-59.

Öte yandan Zebur'da namazın üç vakit değil yedi vakit olduğuna işaret edilmiştir³¹⁰. Bazı İslâmi kaynaklara göre ise -her ne kadar şekli tam olarak bildirilmese de- Yahudilik'te elli vakit namazın farz olduğundan bahsedilir³¹¹.

Hıristiyanlık'ta ise özellikle Süryani, Keldani, Nasturi ve Gregoryan gibi Doğu kiliselerinde erkekler önde, çocuklar onların arkasında, kadınlar ise tesettürlü bir şekilde ve en arkada olacak şekilde saf teşekkül ettirmek suretiyle İslâm'a benzer bir namazın varlığından bahsedilir. Gün içinde sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı olmak üzere beş defa eda olunan bu namazlardan, ikindi ve yatsı namazlarına tekabül edenleri münferiden; sabah, öğle ve akşam namazları ise ruhbanlar tarafından cemaatle eda edilir³¹². Ancak Batı kiliselerinde, doğrudan namaza karşılık gelen herhangi bir ibadetin varlığından bahsedebilmek pek mümkün gözükmemektedir.

4. Zekât

Zekâtın önceki ümmetlere de farz kılındığıyla alakalı Kur'ân-ı Kerim'de şu âyetler bulunmaktadır: *“Ona İshak'ı ve ayrıca da Yakub'u bağışladık ve her birini salih kimseler yaptık. Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar, daima bize ibadet eden kimselerdi.”*³¹³, *“Kitapta İsmail'i de an! Gerçekten o, sözüne sâdıktı, resûl ve nebî idi. Ailesine/halkına namazı ve zekâtı emrederdi. Rabbi nezdinde de hoşnutluk kazanmış bir kimse idi.”*³¹⁴, *“Halbuki onlara (ehl-i kitaba) ancak, dini yalnız O'na has kılarak ve hanipler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu. Sağlam din de budur.”*³¹⁵, *“Andolsun ki Allah, İsrailoğullarından söz almıştı. (Kefil olarak) içlerinden on iki de başkan göndermiştik. Allah onlara şöyle demişti: Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, peygamberlerime inanır, onları desteklerseniz ve Allah'a güzel borç verirsiniz (ihtiyacı olanlara Allah rızası için faizsiz borç verirsiniz) andolsun ki sizin günahlarınızı örterim ve sizi, zemininden ırmaklar akan cennetlere sokarım...”*³¹⁶, *“Çocuk (Meryem oğlu İsa),*

³¹⁰ Mezmurlar 119:164.

³¹¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, 2/308, 7/592; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîf*, 4/539; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/121 vd.

³¹² Ali Yüksek, “Namaz İbadetinin Tarihi Süreci”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/2 (2018), 116-17.

³¹³ el-Enbiyâ 21/72-73.

³¹⁴ Meryem 19/54-55.

³¹⁵ el-Beyyine 98/5.

³¹⁶ el-Mâide 5/12.

*'Ben şüphesiz Allah'ın kuluyum. Bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı, nerede olursam olayım beni mübarek kıldı. Yaşadığım müddetçe namaz kılmamı, zekât vermemi ve anneme iyi davranmamı emretti. Beni bedbaht bir zorba kılmadı...' dedi.*³¹⁷

Bu âyetlerden anlaşılacağı üzere önceki şeriatlarda da zekât ibadetinin bulunduğu açıktır. Yahudiler açısından ödemeleri gereken miktar, İslâmî kaynaklara göre dörtte bir (1/4) olarak ifade edilmiştir³¹⁸.

Yahudi kaynaklarında İslâm'da olduğu gibi doğrudan doğruya emvâl-i bâtına zekâtına karşılık gelen bir terim yoktur. Bununla beraber "tsadeka" (charity, hayırseverlik) ile ifade edilen bir yardımlaşma çeşidi vardır ki bu daha çok İslâm'daki sadakaya karşılık gelir. Nitekim Kitab-ı Mukaddes'te yer alan "*Aranızda yoksul kimse olmayacak...*" âyeti³¹⁹, buna temel teşkil etmiştir. Öte yandan asıl zekât, toprak mahsüllerinden alınır. Bunlar; *leket*, *pe'a*, *şihaha* ve *me'aser* olarak bilinir. *Leket*, bağbozumundan geriye kalan salkımlar; *Pe'a*, tarlanın köşesinde kalan mahsüller; *Şihaha*, tarlada unutulmuş olan desteler; *Me'aser* ise ondalık vergisi anlamında kullanılır ki İslâm'daki öşüre karşılık gelmektedir³²⁰.

Hıristiyan kaynaklarında da zekâta açık olarak delalet bulunmamakla beraber bu manaya gelebilecek bazı işaretler vardır. Mesela Yeni Ahit'te "*Verin, size verilecektir. İyice bastırılmış, silkelenmiş ve taşmış, dolu bir ölçekle kucağınıza boşaltılacak. Hangi ölçekle verirseniz, aynı ölçekle alacaksınız...*"³²¹ ifadesi, bu durumu ifade eder. Ancak bunun zekât yerine mi yoksa sadaka yerine mi? sayılacağı hususu açık değildir. Bununla beraber Hıristiyanlar'ın Eski Ahit'i de kabul ediyor olmaları³²², yukarıdaki hususların kendileri açısından da kabul edileceği manasına geleceğinden böyle bir ibadetle Hıristiyanlığın bağdaştırılması, gâyet tabî bir durum olarak karşımıza çıkar. Öte yandan Hz. İsa'nın

³¹⁷ Meryem 19/30-33.

³¹⁸ Mesela bkz. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'an*, 7/592; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîf*, 4/539; Begavî, *Me'âlimü't-tenzil*, 1/404; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/121 vd.

³¹⁹ Yasa'nın Tekrarı 15:4-5.

³²⁰ Cihat Şeker, "Yahudilikte Sadaka", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 14/3 (2014), 87-89.

³²¹ Luka 6:38.

³²² Nitekim İncil'de buna şu şekilde temas edilir: "*Kutsal Yasa'yı ya da peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim.*" (Matta 5:17).

sevgi ve yardımseverliği temsil ediyor oluşu, Hıristiyanlığın bu ibadetle olan bağına da bir kat daha kuvvetlendirmektedir³²³.

5. Oruç

Bakara suresinde geçen “*Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi sakınasınız diye sizin üzerinize de oruç farz kılındı*” âyeti³²⁴, orucun sadece İslâm’da değil; önceki ümmetlerde de farz kılındığına delalet etmektedir. Nitekim tefsir kitaplarında Hz. Adem’den Hz. Muhammed’e kadar bütün peygamberlere ve ümmetlerine orucun farz kılındığı ifade edilmiştir³²⁵. Bununla beraber bazı alimler farz kılınanların sadece ehl-i kitap olduğunu bildirmiş; bazıları ise bunu sadece Hıristiyanlıkla sınırlandırmışlardır³²⁶. Ancak âyetin umumi olarak gelmesi ve birçok tefsir kitabında orucun bütün ümmetlere farz kılındığının ifade edilmesi son iki söylenenin sıhhatini zayıflatmaktadır.

Öte yandan Hz. Musa ve Hz. İsa’nın kavimlerine de Ramazan orucunun farz kılındığı, - ancak onların bunu zamanla değiştirdikleri- kaynaklarda zikredilmektedir³²⁷. Nitekim Yahudiler Ramazan orucunu terk ederek onun yerine yılda bir gün oruç tutma geleneğini benimsemişler; Hıristiyanlar ise yazın oruç tutmak onlara zor geldiği için bunu yaz ve kış mevsimlerinin ortasında (ilkbahar veya sonbaharda) tutmaya başlamışlar, kefâret olması için de buna yirmi gün daha ilave ederek sayıyı elliye çıkarmışlardır³²⁸. Böylece hem Yahudiler’in hem de Hıristiyanlar’ın Ramazan orucuyla alakaları kalmamıştır.

Kitab-ı Mukaddes’e bakıldığında da oruçla ilgili birçok âyetin varlığı göze çarpar. Nitekim Ahd-i Atik’te Yahudiler’in oruç tuttuklarına dair şu âyetler variddir:

“Bütün İsrailîler, bütün halk çekilip Beytel’e döndü. Orada, Rabbin önünde durup ağladılar, o gün akşama dek oruç tuttular. Rabbe yakmalık sunular ve esenlik

³²³ Abdus Samed - Lowell M. Glenn, “Zekatın Gelişimi ve Monoteist Dinlerde Zekatın Kapsamı”, çev. Faruk Özdemir, *RTEÜ.İ.F.D.*, 2/3 (2013), 256-58.

³²⁴ el-Bakara 2/183.

³²⁵ Mesela bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/225; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 5/239; Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*, 1/123; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl ve hakâ’ıku’t-te’vîl*, 1/158.

³²⁶ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fi’lmi’t-tefsîr*, 1/140.

³²⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 3/411; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, t.y.), 1/236; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fi’lmi’t-tefsîr*, 1/141; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-menşûr*, 1/428.

³²⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 3/411; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, 1/236; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fi’lmi’t-tefsîr*, 1/141; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-menşûr*, 1/428.

*sunuları sundular.*³²⁹, “Mispa’da toplanan İsraililer kuyudan su çekip Rabbin önüne döktüler. O gün oruç tuttular ve ‘Rabbe karşı günah işledik’ dediler. Samuel Mispa’da İsrail halkına önderlik etti.”³³⁰, “Sonra kemiklerini toplayıp Yaveş’teki ilgin ağacının altına gömdüler ve yedi gün oruç tuttular.”³³¹, “Davud çocuk için Tanrı’ya yalvarıp oruç tuttu; evine gidip gecelerini yerde yatarak geçirdi.”³³², “Aynı ayın yirmi dördüncü günü İsraililer toplandı. Hepsi oruç tutmuş, çul kuşanmış, başına toprak serpmişti.”³³³, “Kralın buyruğunun ve fermanının ulaştığı her ilde Yahudiler büyük yas tuttular, ağlayıp feryat ettiler, oruç tuttular. Birçoğu da çula sarınıp kül içinde yattı.”³³⁴, “... Bunun üzerine Ester Mordekay’a şu yanıtı gönderdi: ‘Git, Sus’taki bütün Yahudiler’i topla; benim için oruç tutun, üç gün, üç gece hiçbir şey yemeyin, içmeyin. Hizmetçilerimle ben de sizin gibi oruç tutacağız. Ardından, kurala aykırı olduğu halde kralın huzuruna çıkacağım; ölürsem ölürüm.’”³³⁵, “Beytel halkı, her şeye egemen Rabbin Tapınağı’ndaki kâhinlerle peygamberlere, ‘Yıllardır yaptığımız gibi beşinci ay oruç tutup ağlayalım mı?’ diye sormuş ve Rabbe yalvarmaları için Sareser’i, Regem-Melek’i ve adamlarını göndermişti.”³³⁶

Yahudilikte tutulan oruçların en önemlisi kefâret günü (Yom Kipur) orucudur ki bir yıllık günahlarına kefarete olması için bu orucu tutarlar. Bu oruç, ay takviminin ilk ayı olan -ve dini yılın yedinci ayına denk gelen- Tişri’nin 10. günü tutulur. Gün batımından yaklaşık olarak bir saat önce başlar ve ertesi gün, gün batımından kırk beş dakika sonrasına kadar devam eder. Yani yaklaşık olarak yirmi altı saate yaklaşan bu oruç süresi boyunca, yeme-içme, cinsel ilişki, yıkanma, temizlik yapma, yağlanma ve deriden yapılmış olan herhangi bir şey giymek yasaklanmıştır³³⁷. Öte yandan onların dokuz av orucu (Tişah beav), dördüncü ay orucu (Şivah asar be-tammuz), onuncu ay (Asarah be-tevet) ve yedinci ay (tzom gedalya) orucu şeklinde tuttıkları başka oruçlar da vardır³³⁸.

Ahd-i Cedid’de de Hıristiyanlar’ın oruç tuttuklarına dair hayli âyet mevcuttur. Şu âyetler bunu haber vermektedir:

³²⁹ Hâkimler 20:26.

³³⁰ I.Samuel 7:6.

³³¹ I.Samuel 31:13.

³³² II.Samuel 12:16.

³³³ Nehemya 9:1.

³³⁴ Ester 4:3.

³³⁵ Ester 4:15-16.

³³⁶ Zekeriya 7:2.

³³⁷ Mişna 8:1; Ali İhsan Yitik, “Oruç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 33/414.

³³⁸ Yitik, “Oruç”, 33/414-15.

“İsa kırk gün kırk gece oruç tuttuktan sonra acıktı.”³³⁹, Oruç tuttuğunuz zaman, ikiyüzlüler gibi surat asmayın. Onlar oruç tuttuklarını insanlara belli etmek için kendilerine perişan bir görünüm verirler. Size doğrusunu söyleyeyim, onlar ödülleri almışlardır.”³⁴⁰, “Yahya geldiği zaman oruç tutup içkiden kaçındı, ona ‘cinli’ diyorlar.”³⁴¹, “Yahya'nın öğrencileriyle Ferisiler oruç tutarken, bazı kişiler İsa'ya gelip, ‘Yahya'nın ve Ferisiler'in öğrencileri oruç tutuyor da senin öğrencilerin neden tutmuyor?’ diye sordular. İsa şöyle karşılık verdi: ‘Güvey aralarında olduğu sürece davetliler oruç tutar mı? Güvey aralarında oldukça oruç tutmazlar! Ama güveyin aralarından alınacağı günler gelecek, onlar işte o zaman, o gün oruç tutacaklar.’”³⁴², “Anna adında çok yaşlı bir kadın peygamber vardı. Aşer oymağından Fanuel'in kızıydı. Genç kız olarak evlenip kocasıyla yedi yıl yaşadıkdan sonra dul kalmıştı. Şimdi seksen dört yaşındaydı. Tapınaktan ayrılmaz, oruç tutup dua ederek gece gündüz Tanrı'ya tapınırdı.”³⁴³, “Ferisi ayakta kendi kendine şöyle dua etti: ‘Tanrım, öbür insanlara –soygunculara, hak yiyenlere, zina edenlere– ya da şu vergi görevlisine benzemediğim için sana şükrederim. Haftada iki gün oruç tutuyor, bütün kazancımın ondalığını veriyorum.’”³⁴⁴, “Antakya'daki kilisede peygamberler ve öğretmenler vardı: Barnaba, Niger denilen Şimon, Kireneli Lukius, bölge kralı Hirodes'le birlikte büyümüş olan Menahem ve Saul. Bunlar Rabbe tapınıp oruç tutarlarken Kutsal Ruh kendilerine şöyle dedi: ‘Barnaba'yla Saul'u, kendilerini çağırılmış olduğum görev için bana ayırın.’ Böylece oruç tutup dua ettikten sonra, Barnaba'yla Saul'un üzerine ellerini koyup onları yolcu ettiler.”³⁴⁵

Hıristiyanlık'ta hem Hz. İsa'nın hem de havarilerin yukarıdaki bazı âyetlerden de anlaşılacağı üzere Yahudi geleneğine uygun olarak oruç tuttuklarından bahsedilir. Hz. İsa'nın onlara ihdas ettiği hususi bir oruç şeklinden bahsetmek zordur.

Öte yandan ilk Hıristiyanlar'ın her çarşamba ve cuma günü oruç tuttuklarından söz edilir. Yine onlar senenin muayyen günlerinde et ve süt gibi bazı gıda maddelerine karşı perhiz uygulamışlardır. Bugün Hıristiyan dünyasının tatbik ettiği iki mühim oruç vardır ki bunlardan ilki Evharistiya töreninden önce alkollü içki içmeme şeklinde eda edilen

³³⁹ Matta 4:2.

³⁴⁰ Matta 6:16.

³⁴¹ Matta 11:18.

³⁴² Markos 2:18-20.

³⁴³ Luka 2:36-37.

³⁴⁴ Luka 18:11-12.

³⁴⁵ Elçilerin İşleri 13:1-3.

Şükran orucu; diğeri ise Hz. İsa'nın çölde kırk gün boyunca tuttuğu orucu sembolize eden *Lent* orucudur. Bu oruç Anglikan kilisesi dışında bütün kiliselerce benimsenmiş olup, farklı şekillerde tutularak eda edilmektedir³⁴⁶.

6. Hac

Haccın önceki ümmetlerde de mevcudiyetine dair Kur'an-ı Kerim'de birtakım âyetler bulunmaktadır. *“Kâbeyi, insanlar için toplanma ve güven yeri kılmıştık. İbrahim'in makamını namaz yeri edinin, dedik. Evimi ziyaret edenler, kendini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için temiz tutun diye İbrahim ve İsmail'e ahd verdik.”* âyeti³⁴⁷ bunlardandır.

Yine *“Bir zamanlar İbrahim'e Beytullah'ın yerini hazırlamış ve (ona şöyle demiştik), 'Bana hiçbir şeyi eş tutma; tavaf edenler, ayakta ibadet edenler, rükû ve secdeye varanlar için evimi temiz tut.'”* âyeti³⁴⁸ bu durumu ifade etmektedir.

Ancak sadece bu âyetlerden yola çıkarak Yahudilik'te ve Hıristiyanlık'ta hac ibadetinin varlığı bilgisine ulaşmak mümkün değildir. Bilakis İbrahim ve İsmail şeriatlarında böyle bir ibadetin varlığından söz edilebilir ki bunların da önceki şeriatlar içine -Haniflik adı altında- dahil olduğu ikinci bölümde bildirilmiştir.

Öte yandan Yahudilik'te ve Hıristiyanlık'ta hac ibadetinin varlığına kendi kaynaklarından ulaşabilmek mümkündür. Mesela Tevrat'ta Yahudiler'in üç defa Yahve'nin huzurunda bayram yapma mecburiyetleri³⁴⁹ vardır ki bu bayramlar aynı zamanda onların dininde hacca tekabül etmektedir.

Ayrıca M.S. 70 yılında Süleyman Mabedi'nin yıkılmasından sonra onun bir kalıntısı olarak kalan *Ağlama Duvarı* o zamandan bu yana Kudüs'te hac ibadetini temsil eden bir mekân olarak telakki edilmiştir. Bundan başka Taberiye, Musul, Kerkük, Hemedan ve Fustat gibi şehirler de Yahudiler açısından kutsal kabul edilen ziyaret yerleri arasında yer alır³⁵⁰.

³⁴⁶ Yitik, “Oruç”, 33/415.

³⁴⁷ el-Bakara 2/125.

³⁴⁸ el-Hac 22/26

³⁴⁹ Mısır'dan Çıkış 23:14, 17; 34:23.

³⁵⁰ Harman, “Hac”, 14/383-84.

Hıristiyanlar'a gelince, hac ibadeti, onlarda daha hissedilir şekilde kendini göstermektedir. Mesela ilk Hıristiyanlar, Yahudiler gibi Kudüs'teki Süleyman Mâbedi'nin ziyaret ediyorlardı. Hz. İsa'nın urucundan (yükselmesinden) sonra, havarilerin toplandıkları ev, daha sonra Sion Kilisesi oldu ve burası da ziyaret edilen kutsal mekanlardan sayıldı. Özellikle İmparator I. Konstantin'den sonra Hz. İsa'nın doğup yaşadığı ve çarmıha gerildiği iddia edilen yerler ziyaret edilmeye başlandı. Bunlardan Ürdün nehri ve çarmıha gerildiğine inandıkları Golgota tepesi, diğer kutsal mekanlardan daha fazla rağbet görmüştür³⁵¹.

Öte yandan günümüzde Kudüs, Roma ve İspanya başta olmak üzere Vatikan (Pavlos ve Petrus'un mezarları), Fatima (Portekiz), Lourdes (Fransa) ve Efes hac için ziyaret edilen uğrak yerlerindedir.

7. *Kurban*

Kurban, insanlık tarihi kadar eski bir ibadet çeşididir. Hem İslâm'da hem de önceki ümmetlerde bunun izlerine rastlamak mümkündür. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Âdem'in iki oğlunun da Allah'a kurban sunduklarından, bunlardan birisinin kurbanının kabul edilip; diğerinin kabul edilmediğinden söz edilir³⁵². Ayrıca umumi olarak her ümmete kurban kesmenin meşru kılındığından bahsedilir³⁵³.

Eski Ahit'te kurban kavramını karşılamak üzere kullanılan en kapsamlı kelime *minha*'dır³⁵⁴. Yahudilik'te Allah'a sunmak üzere hayvan kurban edildiği gibi³⁵⁵ tahıl sunağından³⁵⁶ da bahsedebilmek mümkündür. İslâm'da olduğu gibi kör, topal ve başka özürleri olan hayvanların kurban edilmeyeceğine Tevrat'ta işaret edilmiştir³⁵⁷.

³⁵¹ Harman, "Hac", 14/384-85.

³⁵² el-Mâide 5/27.

³⁵³ el-Hac 22/34.

³⁵⁴ Güç, "Kurban", 26/434.

³⁵⁵ Bkz. Mısır'dan Çıkış 13:15; 23:18; Yasa'nın Tekrarı 16:4; II. Tarihler 15:11; Hezekiel 21:21; 22:9; Malaki 2:3.

³⁵⁶ Levililer 2:1-16.

³⁵⁷ Yasa'nın Tekrarı 15:21; Malaki 1:8, 14.

Yeni Ahit'te Pavlos'un kurban kestiği³⁵⁸, kurbanın putlar için değil yalnızca tek ilah için kesilmesi gerektiği³⁵⁹ ve Hz. Âdem'in iki oğlu olan Hâbil ile Kayın'ın (Kâbil) Allah'a kurban sundukları³⁶⁰ anlatılır.

Câhiliye devrinde hem Mekke'de hem de Mekke dışında kurbanlar kesilmiş, bunların bazıları putlara adanırken, bazıları mabede olan hürmetlerini ifade etmek üzere kesilmiştir. Öte yandan Hz. İbrahim'den beri süregelen Allah adına kurban kesme adeti İslâm'da da devam etmiş, ancak tevhid inancıyla bağdaşmayan öğelerinden arındırılarak dine uygun hale getirilmiştir. Ayrıca çocuk nimetine şükürü ifade etmek üzere kesilen akika kurbanı da İslâm'da kabul edilmiştir³⁶¹.

8. Cihad

Cihad'ın sadece İslâm'da mevcut olmayıp önceki peygamberler devrinde de farz kılındığına dair Kur'ân-ı Kerim'de muhtelif âyetler bulunmaktadır. Mesela *“Ey kavim! Allah'ın size (vatan olarak) yazdığı mukaddes toprağa girin ve arkanıza dönmeyin, yoksa kaybederek dönmüş olursunuz. Onlar şu cevabı verdiler: Ey Musa! Orada zorba bir topluluk var; onlar oradan çıkmadıkça biz oraya asla girmeyeceğiz. Eğer oradan çıkarlarsa biz de hemen gireriz...”* mealindeki âyet³⁶² Hz. Musa ve kavminin cihadla emrolunduklarına delildir. Hz. Musa'dan sonra da İsrailoğulları'nın kendi peygamberlerinden cihad talebinde buldukları ve onlara izin verildiği şu şekilde zikredilmiştir: *“Musa'dan sonra İsrailoğullarının ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine, ‘Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım’ demişlerdi. O da: ‘Ya savaş size farz kılındığında gitmeyecek olursanız?’ demişti. ‘Memleketimizden ve çocuklarımızdan uzaklaştırıldığımızı göre niye Allah yolunda savaşmıyalım?’ demişlerdi ama savaş onlara farz kılınca, az bir kısmı müstesna yüz çevirdiler. Allah zalimleri bilir.”*³⁶³

³⁵⁸ Elçilerin İşleri 21:26.

³⁵⁹ I. Korintliler 8:4.

³⁶⁰ İbraniler 11:4.

³⁶¹ Ali Bardakoğlu, “Kurban”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26/436.

³⁶² el-Mâide 5/22-23.

³⁶³ El-Bakara, 2/ 246.

Yine Hz. Davud'un içlerinde Câlut'un da bulunduğu kâfir bir topluluğa karşı cihad ettiği meşhurdur³⁶⁴. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Süleyman'ın Hz. Davud'a mirasçı olması³⁶⁵ ve cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan bir orduya sahip olduğunun bildirilmesi³⁶⁶, onun da cihadla emrolduğuna karinedir.

Bununla beraber cihad sadece insanlarla savaşmaktan ibaret değildir. Nitekim sıhhati tartışılmakla birlikte Hz. Peygamber'in bir savaş sonrası "*Küçük cihaddan büyük cihada dönüyoruz*" demesi ve soranlara karşı bunu "*nefse karşı mücadele*" şeklinde açıklaması³⁶⁷, cihad kavramının daha şümüllü bir mana ihtiva ettiğine delalet etmektedir. Eğer bu manada düşünülürse, cihadın bu şeklinin bütün peygamberlerin ortak mirası olduğunda şüphe yoktur. Zira bütün peygamberlerin gönderilme sebebi, kendilerine gönderilen vahyi tebliğ etmek ve insanları Allah'ın yoluna davet etmektir. Bu da yukarıdaki açıklamaya göre en büyük cihad sayılmaktadır.

B. Muâmelat

Muâmelat, normal şartlarda ibadetler dışında kalan diğer fıkıh konularını ele almaktadır. Bununla beraber biz bu başlık altında faizin haram kılınması, fuzûlînin satışı, selem, damân, cuâle, icâre, hibe ve vekâlet konularını ele aldık. Çünkü bunlar sadece İslâm hukukunda değil önceki şeriatlarda da bulunmaktadır. Evlenme ve boşanmayla alakalı konular ise münâkehat ve mafarekat başlığı altında ifade edilecektir.

1. Faizin Haram Kılınması

Faiz sadece İslâm tarafından yasaklanmamıştır. Nitekim Nisâ suresinde "*Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu hâlde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle önceden kendilerine helâl kılınmış temiz şeyleri onlara haram kıldık. İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık.*"³⁶⁸ denilerek faizin İsrailoğulları'na da yasaklandığı ifade edilmiştir. Hatta bu ve benzeri yasakları çiğnemeleri sebebiyle daha önce kendilerine

³⁶⁴ Mesela bkz. el-Bakara 2/251.

³⁶⁵ en-Neml 27/16.

³⁶⁶ en-Neml 27/17.

³⁶⁷ Süyûtî, *el-Fethu'l-kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1423/2003), 2/280; a.mlf., *ed-Dürerü'l-müntesire fi'l-ehâdîsi'l-müştehire* (Riyad: İmâdetü Şüûni'l-Mükettebât, t.y.), 126; a.mlf., *Cem'u'l-Cevâmi'* (Kâhire: el-Ezherü'ş-Şerîf, 1426/2005), 6/201, 19/591; Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl fi süneni'l-aqvâl ve'l-ef'âl* (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981), 4/430.

³⁶⁸ el-Nisâ 4/160-61.

helal kılınan bazı temiz şeylerin daha sonra Yahudiler'e haram kılındığı beyan edilmiştir. Demek oluyor ki faiz, sadece İslâm'da değil; Yahudilikte de yasaklanmıştı. Nitekim bu âyetin tefsiri sadedinde müfessirlerden Mukâtil b. Süleyman şöyle demiştir: “Allah, Tevrat ehline, faiz yemeyi haram kılmıştı. Ama onlar bu yasağı deldiler ve faiz yediler.”³⁶⁹

Ayrıca hile, aldatma ve rüşvet yoluyla iktisap edilen diğer haksız kazançların da onlara haram edildiği “Onlar (Yahudiler) yalana kulak verirler, haram (suht) yerler. Eğer sana gelirlerse aralarında hükmet yahut onlardan yüz çevir; yüz çevirirsen sana bir zarar veremezler. Eğer hükmedersen aralarında adaletle hüküm ver.”³⁷⁰ mealindeki âyetle bildirilmiştir. Âyetin orjinalinde geçen *suht* kelimesinin, rüşvet başta olmak üzere her türlü haksız kazanca tekabül ettiği yine tefsirlerde zikredilmektedir³⁷¹.

Yahudiler'in kendi kaynaklarında da faizin yasaklandığı şu âyetlerle ifade edilmiştir.

“Halkıma, aranızda yaşayan bir yoksula ödünç para verirsiniz, ona tefeci gibi davranmayacaksınız. Üzerine faiz eklemeyeceksiniz.”³⁷², “Bir kardeşin yoksullaşır, muhtaç duruma düşerse, ona yardım etmelisin. Aranızda kalan bir yabancı ya da konuk gibi yaşayacak. Ondan faiz ve kâr alma. Tanrın'dan kork ki, kardeşin yanında yaşamını sürdürebilsin. Ona faizle para vermeyeceksin. Ödünç verdiğin yiyecekten kâr almayacaksın. Ben Kenan ülkesini size vermek ve Tanrınız olmak için sizleri Mısır'dan çıkaran Tanrınız Rabbim.”³⁷³ “Kardeşlerim, adamlarım ve ben ödünç olarak halka para ve buğday veriyoruz. Lütfen faiz almaktan vazgeçelim! Tarlalarını, bağlarını, zeytinliklerini, evlerini onlara hemen geri verin. Bir de faiz olarak aldığınız gümüşün, buğdayın, yeni şarabın, zeytinyağının yüzde birini verin.”³⁷⁴

Yeni Ahitte ise faizin yasak olduğuna açıkça delalet eden bir ifade bulunmasa da Hz. İsa'nın Eski Ahit için söylemiş olduğu şu sözler, onun Hıristiyanlık için de bağlayıcı

³⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm* (b.y.: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419/2009), 4/1115; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîf*, 7/188.

³⁷⁰ el-Mâide 5/42.

³⁷¹ Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî, *Tefsîru Mücâhid* (Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadîsiyye, 1409/1989), 309; Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdi el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1422/2002), 1/478; Ebü İshâk İsmâil b. İshâk b. İsmâil el-Ezdi el-Cehdamî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beirut: Dâru İbn Hazm, 1426/2005), 137; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Abdüsselâm Muhammed Alî Şâhîn (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 2/540-41.

³⁷² Mısır'dan Çıkış 22:25.

³⁷³ Levililer 22:35-38. Benzer ayetler için bkz. Yasa'nın Tekrarı 23:19-20.

³⁷⁴ Nehemya 5:10-11. Ayrıca bkz. Nehemya 5:7; Hezekiel 22:12.

olduğuna bir karinedir. Nitekim o diyor ki: “*Kutsal Yasa’yı (Eski Ahit’i) ya da peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim.*”³⁷⁵

Öte yandan Hıristiyan hukuku, aynı zamanda kilise hukuku demek olduğundan çeşitli zamanlarda yapılan konsey ve konsüllerde faiz kesin bir surette yasaklanmıştır. Nitekim 305-306 yılları arasında toplanan Elvira Konseyi’nden başlamak üzere, 325 İznik Konsülü, 1139, 1179 ve 1215’teki Lateran Konsilleri, 1245 ve 1274 Lyon Konsülleri ve 1311 Viyana Konsülü’nde bu yasak tekrar edilmiştir. Hatta buna uymayanların aforoz edileceği kararlaştırılmıştır³⁷⁶.

Dolayısıyla faiz sadece İslâm’ın getirdiği bir yasak değil, kökleri çok öncelere dayanan bir yasaktır.

2. Fuzûlînin Satışı

Fuzûlî, herhangi bir işte velî, vekil veya asil olmadığı halde başkası adına tasarrufta bulunan kimse demektir ki böyle birinin yaptığı satış muamelesine İslâm hukukunda fuzûlînin satışı denilmektedir³⁷⁷.

Buhârî’de zikredilen bir hadîse göre İsrailoğulları topluluğu içinde üç salih kimse vardı. Bunlar geceleme için bir mağaraya girdiler. Derken bir kaya, mağaranın ağzını kapattı ve bunlar orada mahsur kaldılar. Bunun üzerine bu kimseler “İyi amellerimizden başka bizi bir şey kurtaramaz” diyerek mağaradan kurtulabilmek için dua ettiler... Bunlardan üçüncüsü şöyle dedi: “Allah’ım sen iyi biliyorsun ki ben bir ölçek darı karşılığında bir işçi tutmuştum. Ancak o kimse bunu almaktan çekindi ve burayı terkedip gitti. Ben de mevsimi geldiği zaman bu darıyı ektim. Çıkan mahsulle bir sığır ve çoban satın aldım. Mallar yıllar içinde arttı. Nihâyet işçi gelip alacağını isteyince ona ‘Gördüğün sığır ve çoban senindir.’ dedim... O da alıp gitti. Dua bittikten sonra mağaranın kapısı açıldı.”³⁷⁸

Her ne kadar Kitab-ı Mukaddes’ten böyle fuzûlînin satışına ulaşılamasa da İslâm hukukunun kaynaklarından yola çıkılarak bunun İsrailoğulları arasında mevcut olduğuna

³⁷⁵ Matta 5:17.

³⁷⁶ Emin Ertürk, “Kilise, Faiz, Kapitalizm: Günahdan Meşruiyete Sancılı Bir Geçişin Anatomisi”, *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8/20 (2019), 114-15.

³⁷⁷ *el-Mevsû’âtü’l-Fıkhıyyetü’l-Küveytiyye* (Küveyt: Dâru’s-Selâsil, 1404-1427/1983-2006), 5/280.

³⁷⁸ Buhârî, “Ehâdisü’l-Enbiyâ”, 54.

ulaşabilmek mümkündür. Hatta bazı İslâm hukukçularına göre fuzûlünin satışının delili yukarıda zikredilen hadîstir. Nitekim İmam Mâlik fuzûlünin satışının cevazına mezkûr hadisten delil getirmiştir³⁷⁹. Hatta İmam Şâfiî'nin kadim mezhebine göre de fuzûlünin satışı delili budur³⁸⁰.

Demek oluyor ki fuzûlünin satışı, İsrailoğulları ile İslâm'da cari olan ortak hükümlerdendir. Hatta ismi geçen alimlere göre bunun dayanağı mezkûr kıssadır.

3. *Selem*

Selem, semenin (bedelin) peşin; malın veresiye olmasını konu edinen bir satış akdidir³⁸¹. Kur'ân-ı Kerim'de Bakara suresinde anlatılan ve İsrailoğulları'ndan talep edilen bakara (inek) kesme hâdisesi, doğrudan doğruya bir selem satışı olmasa da Musa şeriatında câri olan bir selem muamelesinin varlığına işaret etmektedir. Nitekim âyette “(Musa) dedi ki: Allah şöyle buyuruyor: O, henüz boyunduruk altına alınmayan, yer sürmeyen, ekin sulamayan, serbest dolaşan (salma), renginde hiç alacası bulunmayan bir inektir. ‘İşte şimdi gerçeği anlattın’ dediler ve bunun üzerine (onu bulup) kestiler, ama az kalsın kesmeyeceklerdi.”³⁸² şeklinde anlatılan hadise, henüz ortada olmayan ama vasıfları tayin edilen bir hayvanın kesilmesine delalet etmektedir ki bu da bir hayvanın ortada olmadığı halde seleme mevzu edildiği anlamına gelmektedir³⁸³. Hatta Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî alimlerine göre hayvanın seleme konu edilmesinin delili zikri geçen âyettir³⁸⁴. Zira burada hayvanın vasıflarının tayin edilmesiyle üzerinde konuşulan hayvan taayyün etmiş, yani müşterinin satın alabilmesi için belirsizlikten kurtularak bilinir ve satıma hazır hale gelmiştir.

³⁷⁹ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî* (Kâhire: el-Matba'atü'l-Kübra el-Emîriyye, 1323/1905), 4/100; Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî, *'Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 9/175.

³⁸⁰ Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, 4/100; Azîmâbâdî, *'Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, 9/175.

³⁸¹ *el-Mevsû'âtü'l-Fıkhîyyetü'l-Küveytiyye*, 9/162; Sa'dî Ebü Ceyb, *el-Kâmûsu'l-fikhî* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1408/1988), 182.

³⁸² el-Bakara 2/71.

³⁸³ Dervîş, *eş-Şerâ'î'u's-sâbıka ve medâ hücciyetihâ fi's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 405-06.

³⁸⁴ Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî el-Himyerî eş-Şinkîtî, *el-'Azbu'n-nemîr* (Riyad: Dâru Atâ'tî'l-İlm, 1441/2019), 1/138. Bununla beraber Hanefiler'e göre müşahede (görme) gerçekleşmediği için hayvanın seleme konu edilmesi mevzu bahis olamaz (Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, 4/126; Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *Fethu'l-kadîr* (Kâhire: Şeriketü Mektebeti Mustafa el-Bâbî ve Evlâdih, 1389/1970), 7/122).

Kısaca selem akdi İsrailoğulları'nda da mevcut olan bir muamele çeşidi olup bu bakımdan İslâmiyetle ortaklığı bulunmaktadır. Bununla beraber Kitab-ı Mukaddes'ten selem akdinin varlığına dair herhangi bir delil bulunamamıştır.

4. *Damân*

Damân, sözlükte “bir şeyi üstlenme”, “taahhüt ve garanti etme” gibi anlamlara gelir. İslâm hukukunda ise başkasının vereceği mâli zararını üstlenme, ona yapacağı tasarruflarda kefil olma anlamında kullanılan bir fıkıh terimidir³⁸⁵. Bu terim çoğu zaman kefalet ile eş anlamlı olarak kullanılsa da aralarında nüans farkı bulunmaktadır. Kefalet şahsa müteallik iken; damân daha çok mal ile ilgili konularda öne çıkan bir terimdir³⁸⁶.

Kur'ân-ı Kerim'de yer alan Hz. Yusuf'un kardeşleriyle kralın adamları arasında geçen konuşma bazı alimlere göre damânın varlığına işaret etmektedir. Nitekim ilgili âyette mealen şöyle denilmiştir: “(Yusuf'un kardeşleri) onlara dönerek: Ne arıyorsunuz? dediler. Onlar da: 'Kralın su kabını arıyoruz; onu getirene bir deve yükü (bahşiş) var dediler. (İçlerinden biri:) Ben buna kefilim, dedi.’”³⁸⁷ Burada âyetin “(İçlerinden biri:) Ben buna kefilim, dedi.” şeklindeki kısmı, damâna karşılık gelmektedir. Nitekim âyetin orijinalinde geçen *zeîm* kelimesi, müfessirlerce kefil ve damîn gibi kelimelerle ifade edilmiştir³⁸⁸. Mâlikî fakîhlerinden Karâfî, bu âyetin damâna delalet ettiğini söylemiştir³⁸⁹. Hanbelî alimlerinden İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye de aynı görüşü paylaşmıştır³⁹⁰.

Öte yandan Kitab-ı Mukaddes'te de damâna tam karşılık gelmese de kefaletin varlığına rastlamak mümkündür. Nitekim Eski Ahit'in Süleyman'ın Özdeyişleri kısmında şu ifadeler yer almaktadır:

³⁸⁵ Muhammed Mustafa Zuhaylî, *el-Ğavâ'idü'l-fıkhiyye ve tatbîkâtuhâ fi'l-mezâhibi'l-erba'a* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1427/2006), 1/472.

³⁸⁶ Hamza Aktan, “Damân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8/450.

³⁸⁷ Yûsuf 12/71-72.

³⁸⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2005), 6/267; Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nûriddîn Alî b. Âdil en-Nu'mânî ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-Kitâb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1998), 19/297.

³⁸⁹ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısırî el-Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-fuşûl* (b.y.: Şeriketü't-Tıbbâ'ati'l-Fenniyyeti'l-Muttahide, 1393/1973), 298.

³⁹⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *İ'lâmü'l-muvakkâ'in* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991), 3/298.

“Oğlum, eğer birine kefil oldunsa, onun borcunu yüklendinse, düştünse tuzağa kendi sözleriyle, ağzının sözleriyle yakalandınsa, o kişinin eline düştün demektir.”³⁹¹
“Yabancıya kefil olan mutlaka zarar görür, kefaletten kaçınan güvenlik içinde yaşar.”³⁹²

Kısaca, genel anlamda kefâlet; özel anlamda ise damân, sadece İslâm hukukunda değil, Yusuf şeriatında da bulunan ortak hükümler arasında yer almaktadır.

5. Cu‘âle

Cu‘âle, *cu‘l* kökünden türemiş olan bir fıkıh terimi olup, belli bir iş karşılığında belli bir meblağın ödenmesini gerektiren anlaşma demektir³⁹³. Bununla beraber cuâlede iş yapacak taraf belli değildir. Vaad edilen iş herhangi bir kimse tarafından yerine getirildiği takdirde cuâleye (vaad, ödül, karşılık) hak kazanır.

Şâfîî, Mâlikî ve Hanbelî fakîhlerine göre herhangi bir iş için cuâle akdi kurmak mubahtır³⁹⁴. Hanefiler ise kaçan köleyi (âbık) bulup getiren kimseye verilen karşılık dışında cuâleyi meşru görmemişlerdir. Çünkü böyle bir akid -akdi yapacak olan kimsenin meçhuliyeti bakımından- bünyesinde garer (bilinmezlik, belirsizlik) barındırmaktadır³⁹⁵.

Bazı âlimler cuâleyi, icâre akdinin bir çeşidi olarak saysa da³⁹⁶ aslında bu muâmele, icâre akdinin bir çeşidi değildir. Çünkü icâre akdinde hem taraflar bellidir hem de menfaatin belli bir bedel karşılığında temlik edilmesi vardır. Cuâlede ise durum bundan farklıdır.

Yukarıda Yusuf suresinde yer alan âyetin “Onlar da: ‘Kralın su kabını arıyoruz; onu getirene bir deve yükü (bahşiş) var dediler.’”³⁹⁷ kısmı, cuâle akdinin Yusuf şeriatında bulunduğu delalet etmektedir ki bunun kitaptan delili yukarıda zikrettiğimiz âyete dayanmaktadır.

³⁹¹ Süleyman’ın Özdeyişleri 6:1-3.

³⁹² Süleyman’ın Özdeyişleri 11:15. Ayrıca bkz. Süleyman’ın Özdeyişleri 17:18; 20:16; 22:26; 27:13.

³⁹³ *el-Mevsû‘âtü’l-Fıkhıyyetü’l-Küveytiyye*, 3/326.

³⁹⁴ *el-Mevsû‘âtü’l-Fıkhıyyetü’l-Küveytiyye*, 15/208.

³⁹⁵ *el-Mevsû‘âtü’l-Fıkhıyyetü’l-Küveytiyye*, 15/209.

³⁹⁶ Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-Buhûtî, *Deķā’ıku üli’n-nühâ li-Şerhi’l-Müntehâ* (Beirut: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1413/1993), 2/373; Dıbyân b. Muhammed ed-Dıbyân, *el-Mu‘âmeletü’l-mâliyye asâleten ve mu‘âsıraten* (b.y.: y.y., 1431/2010), 10/57.

³⁹⁷ Yûsuf 12/71-72.

Kısaca, İslâm cuâleyi yasaklamamış; hatta sünnet ile onu teyid etmiştir³⁹⁸. Bu da hem Yusuf şeriatında hem de İslâm'da cuâle akdinin ortak hükümlerden olduğu anlamına gelmektedir. Bununla beraber Kitab-ı Mukaddes'ten buna delalet edebilecek herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

6. İcâre

İcâre, sözlükte kiralamak anlamına gelmektedir. Istilahta ise belli bir menfaati, belli bir bedel karşılığında temlik etmek demektir³⁹⁹. İcâre akdinde kiracıya müstecir, kiralayana mûcir ve verilen karşılığa ise ücret denilir.

Kur'ân-ı Kerim'de Kasas suresinde yer alan şu âyetler icâre akdinin Şuayb şeriatında da bulunduğu delildir: “(Şuayb'in) iki kızından biri: Babacığım! Onu ücretle (çoban) tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır, dedi. (Şuayb) dedi ki: Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızımın birini sana nikâhlamak istiyorum. Eğer on yıla tamamlarsan artık o kendinden; yoksa sana ağırlık vermek istemem. İnşallah beni iyi kimselerden (işverenlerden) bulacaksın. Musa şöyle cevap verdi: Bu seninle benim aramdadır. Bu iki süreden hangisini doldurursam doldurayım, demek ki bana karşı husumet yok. Söylediklerimize Allah vekîldir.”⁴⁰⁰

Bu âyetin tefsiri sadedinde bazı alimler, Hz. Şuayb'ın kızlarından birinin “Babacığım! Onu ücretle (çoban) tut.” şeklinde yaptığı teklifin, icâre akdinin onlarda da meşru ve malum olduğunu gösterdiğini, hatta bunun sadece Şuayb şeriatında değil; aynı zamanda bütün dinlerde de mevcut olduğunu beyan etmişlerdir⁴⁰¹.

Hız. Peygamber'in de Kasas suresinde geçen ilgili âyeti okuduğu zaman “Şüphesiz ki Musa iffetini korumak ve helal lokma yemek uğruna kendini sekiz veya on seneliğine kiraya vermiştir.”⁴⁰² dediği nakledilmiştir.

³⁹⁸ Buhârî, “Tıb”, 33; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/51; Tirmizî, “Tıb”, 20; Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, 2/517.

³⁹⁹ *el-Mevsû'âtü'l-Fıkhîyyetü'l-Küveytiyye*, 15/208; Sa'di Ebû Cîb, *el-Kâmûsu'l-fıkhî* (Dimaşk: Dâru'l-Fıkr, 1408/1988), 13.

⁴⁰⁰ *el-Kasas* 28/26-28.

⁴⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, 13/271; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1413/1993), 4/195.

⁴⁰² İbn Mâce, “Ruhûn”, 5; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, 17/135.

Yine Hızır kıssasında geçen ve Hz. Musa'nın Hızır'a yaptığı şu teklif de Hz. Musa zamanında icare akdinin varlığına delalet etmektedir: *“Yine yürüdüler. Nihâyet bir köy halkına varıp onlardan yiyecek istediler. Ancak köy halkı onları misafir etmekten kaçındılar. Derken orada yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaştılar. (Hızır) hemen onu doğrulttu. Musa: ‘Dileseydin, elbet buna karşı bir ücret alırdın’ dedi.”*⁴⁰³

Öte yandan icâre akdinin varlığına Eski ve Yeni Ahit'te de rastlanmaktadır. Mesela Eski Ahit'te bununla alakalı şu ifadeler bulunmaktadır:

*“Biri komşusundan bir hayvan ödünç alır, sahibi yokken hayvan sakatlanır ya da ölürse, karşılığını ödemelidir. Ama sahibi hayvanla birlikteyse, ödünç alan karşılığını ödemeyecektir. Hayvan kiralanmışsa, kayıp ödenen kiraya sayılmalıdır.”*⁴⁰⁴, *“Ammonlular Davud'un nefretini kazandıklarını anlayınca, Hanun'la Ammonlular Aram-Naharayim, Aram-Maaka ve Sova'dan savaş arabalarıyla atlılar kiralamak için bin talant gümüş gönderdiler. Otuz iki bin savaş arabası ve Maaka Kralı'yla askerlerini kiraladılar. Maaka Kralı'yla askerleri gelip Medeva'nın yakınında ordugâh kurdular. Ammonlular da savaşmak üzere kentlerinden çıkıp bir araya geldiler.”*⁴⁰⁵

Yeni Ahit'te ise yine benzer ifadeler şu şekilde yer almaktadır.

*“Bir benzetme daha dinleyin: Toprak sahibi bir adam, bağ dikti, çevresini çitle çevirdi, üzüm sıkma çukuru kazdı, bir de bekçi kulesi yaptı. Sonra baği bağcılara kiralayıp yolculuğa çıktı.”*⁴⁰⁶, *“İsa'ya şu karşılığı verdiler: ‘Bu korkunç adamları korkunç bir şekilde yok edecek; baği da, ürününü kendisine zamanında verecek olan başka bağcılara kiralayacak.’”*⁴⁰⁷, *“Pavlus tam iki yıl kendi kiraladığı evde kaldı ve ziyaretine gelen herkesi kabul etti.”*⁴⁰⁸

Demek oluyor ki icâre akdi sadece Hz. Peygamber'in şeriatı ile mukayyed olmayıp önceki peygamberler zamanında da böyle bir akdin mevcut olduğuna Kur'ân-ı Kerim, Sünnet ve Kitab-ı Mukaddes'ten deliller bulunmaktadır.

⁴⁰³ el-Kehf 18/77.

⁴⁰⁴ Mısır'dan Çıkış 22:14-15.

⁴⁰⁵ 1. Tarihler 19:6-7.

⁴⁰⁶ Matta 21:33; Markos 12:1; Luka 20:9.

⁴⁰⁷ Matta 21:41.

⁴⁰⁸ Elçilerin İşleri 28:30.

7. Hibe

Hibe, bir malın karşılıksız temlikini mevzu edinen akde denir. Hibe edene vâhib, hibe edilene mevhûbun leh ve hibeye mevzu olan şeye de mevhûb denilir⁴⁰⁹. Hibe, zaman zaman hediye ve sadaka ile müteradif kabul edilse de esasında bu kavram, diğer ikisinden daha şümüllü olup aralarında birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Nitekim Mecelle’de hediye “Bir kimseye ikrâmen götürülen veya gönderilen mal” (md.834); sadaka ise “Sevâb için hibe olunan mal” (md.835) şeklinde tarif edilmiştir. Oysa hibe sadece dünyada yapılan hediye veya sadece sevap kazanmaya yönelik bir mal temlikinden (sadaka) ibaret değildir. Hibe, bir malın karşılıksız olarak -her şekildeki- temlikini mevzu edinir ki bu bakımdan bunların birbiriyle aynı olmadığı, onun diğerlerinden daha kapsamlı olduğu görülür.

Hibenin bir çeşidi olan hediye, önceki şeriatlarda da bilinmekte idi. Nitekim Neml suresinde geçen şu âyetler bunun insanlar arasında câri olan bir muamele olduğuna delalet etmektedir: Nitekim Sebe melikesi “*Doğrusu hükümdarlar bir şehre girdikleri zaman orasını bozarlar, onurlu kimselerini aşağılık yaparlar. İşte böyle davranırlar. Ben onlara bir hediye göndereyim de elçilerin ne ile döneceklerine bakayım*”⁴¹⁰ demiş, âyetin devamında ise Hz. Süleyman “*...Siz bana mal ile yardım mı ediyorsunuz? Allah'ın bana verdiği, size verdiği daha iyidir. Hediyenizle (ben değil) siz sevinirsiniz.*”⁴¹¹ şeklinde karşılık vermiştir. Esasında burada Hz. Süleyman’ın hediyeyi kabul etmemesi, hibe ahkâmının bulunmadığını değil; bilakis böyle bir muamelenin insanlar arasında câri olduğu halde Süleyman peygamberin hem vakarını muhafaza etmek hem de yaptığı işin karşılığını ancak Allah’tan beklediği için kabul etmediğini göstermektedir. Dolayısıyla buradan Süleyman şeriatında da böyle bir muamelenin bulunduğunu anlamak mümkündür.

Eski Ahit’te de hediye varlığına rastlanır. Mesela şu âyetler buna misaldir:

*“İbrahim’in uşağı bu sözleri duyunca, yere kapanarak Rabbe tapındı. Rebeka’ya altın, gümüş takımlar, giysiler, kardeşiyle annesine de değerli eşyalar çıkarıp verdi.”*⁴¹², *“İbrahim sahip olduğu her şeyi İshak’a bıraktı. Cariyelerinin oğullarına*

⁴⁰⁹ *el-Mevsû’âtü’l-Fıkhıyyetü’l-Küveytiyye*, 42/120.

⁴¹⁰ en-Neml 27/35.

⁴¹¹ en-Neml 27/36.

⁴¹² Yaratılış 24:52-53.

da armağanlar verdi. Kendisi sağken bu çocukları oğlu İshak'tan uzaklaştırıp doğuya gönderdi.”⁴¹³, “Yakup geceyi orada geçirdi. Birlikte getirdiği hayvanlardan ağabeyi Esav'a armağan olarak iki yüz keçi, yirmi teke, iki yüz koyun, yirmi koç, yavrularıyla birlikte otuz dişi deve, kırk inek, on boğa, yirmi dişi, on erkek eşek ayırdı. Bunları ayrı sürüler halinde kölelerine teslim ederek, ‘Önümden gidin, sürüler arasında boşluk bırakın’ dedi. Birinci köleye buyruk verdi: Ağabeyim Esav’la karşılaştığında, ‘Sahibin kim, nereye gidiyorsun? Önündeki bu hayvanlar kimin?’ diye sorarsa, ‘Kulun Yakup’un’ diyeceksin, ‘Efendisi Esav’a armağan olarak gönderiyor. Kendisi de arkamızdan geliyor.’ İkinci ve üçüncü köleye, sürülerin peşinden giden herkese aynı buyruğu verdi: ‘Esav’la karşılaştığınızda aynı şeyleri söyleyeceksiniz. ‘Kulun Yakup arkamızdan geliyor’ diyeceksiniz. ‘Önden göndereceğim armağanla onu yatıştırır, sonra kendisini görürüm. Belki beni bağışlar’ diye düşünüyordu. Böylece armağanı önden gönderip geceyi konakladığı yerde geçirdi.”⁴¹⁴, “(Süleyman diyor ki), Armağan, verenin yolunu açar ve kendisini büyüklerin önüne çıkartır.”⁴¹⁵

Burada zikredilen âyetlere ilave olarak Eski Ahit’ten başka misaller vermek de mümkündür⁴¹⁶. Ancak meseleyi yeterince açıkladığı için bu kadarının yeterli olduğunu düşünmekteyiz.

Yeni Ahit’e gelince Hıristiyanlık’ta hediye kavramı, maddî hediye den öte manevî ve sembolik bir mana ihtiva ettiği için⁴¹⁷, oradan hediyeye delil olabilecek bir âyeti örnek göstermek pek de mümkün gözükmemektedir.

8. Vekâlet

Vekâlet, bir kimsenin başkası adına hukuki tasarruflarda bulunmasını ifade eden bir fıkıh terimidir. Vekâlet akdini kabul eden kimseye vekîl, işi yaptıran müvekkil, vekâlet vermeye tevkîl ve yapılan bu işe müvekkelün bih denir⁴¹⁸.

⁴¹³ Yaratılış 25:5-6.

⁴¹⁴ Yaratılış 32:13-15.

⁴¹⁵ Süleyman’ın Özdeyişleri, 18:16.

⁴¹⁶ Mesela bkz. Hâkimler 1:15, 3:15; I. Samuel 9:7, 10:27; I. Krallar 4:21, 10:13, 25; II. Krallar 5:5; Mezmurlar 45:12, 72:10.

⁴¹⁷ Bardakoğlu, “Hediye”, 17/151.

⁴¹⁸ Ali Haydar Efendi (Küçük), *Dürerü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm* (Beyrut: Dâru’l-Cil, 1411/1991), 3/497.

Bazı alimler, Kur'ân Kerim'de Ashâb-ı Kehf'in mağaradaki uzun uykularından uyanmalarından sonra içlerinden birini şehre göndermelerini⁴¹⁹, vekâlet akdinin onlar zamanında da bulunduğu delil saymışlardır⁴²⁰.

Yine Yusuf suresinde, Hz. Yusuf'un kardeşlerine söylediği “*Şu benim gömleğimi götürün de onu babamın yüzüne koyun, (gözleri) görecek duruma gelir. Ve bütün ailenizi bana getirin.*”⁴²¹ şeklindeki sözler de buna delil teşkil eden âyetler arasında sayılmıştır⁴²².

Kitâb-ı Mukaddes'te geçen “*Edom'da kral yoktu, yerine bir vekil bakıyordu.*”⁴²³ âyeti bunun Eski Ahit'te de bulunduğunu göstermektedir.

Kısaca, vekalet de önceki şeriatlarla İslâm hukuku arasında yer alan ortak hükümlerdendir.

C. Münâkehat ve Mufârekat

Münâkehat ve mufârekat İslâm Aile Hukuku'nun evlenme ve boşanma konularını içermektedir. Önceki şeriatlarla İslâm Aile Hukuku arasında birtakım benzerlikler bulunmaktadır. Biz bu benzerlikleri; nikah akdinin meşruiyeti, icap ve kabul, mehir, velâyet, kefâet, çok evlilik ve boşanma gibi başlıklar altında ele almaya çalışacağız.

1. Nikah Akdinin Meşruiyeti

Nikah akdi Hz. Âdem'den itibaren bütün dinlerde vârid olmuş⁴²⁴ ve insanlar -istisnalar bundan hariç olmak üzere- evliliğin bir neticesi olarak dünyaya gelmiş ve böylece çoğalmışlardır. Ra'd suresinde bu hususla alakalı mealen şu ifadeler yer almaktadır: “*Andolsun senden önce de peygamberler gönderdik ve onlara da eşler ve çocuklar verdik...*”⁴²⁵

⁴¹⁹ el-Kehf 18/19.

⁴²⁰ Karâfî, *Envârü'l-burûk fi envâ'i'l-furûk* (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, t.y.), 4/58; Ali Haydar Efendi (Küçük), *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 3/491; Muhammed et-Tâhur b. Âşur, *Hâşiyetü't-tavzih ve't-taşhîh li-müşkilâtı Kitâbi't-Tenkîh 'alâ şerhi't-Tenkîhi'l-fuşûl fi'l-uşûl* (Tunus: Matba'atu'n-Nehda, 1340/1922), 1/61, 2/70; Abdurrahman b. Sâlih el-Abd el-Latîf, *el-Kavâ'id ve'd-ğavâbitü'l-fikhiyyetü'l-mütezzammîn li't-teysîr* (Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1423/2003), 1/476.

⁴²¹ Yûsuf, 12/93.

⁴²² Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 10/376; Şinkîti, *Eğvâ'ü'l-beyân fi izâhi'l-Kur'an bi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1440/2019), 4/62; Vehbe Zuhayli, *et-Tefsîru'l-münîr fi'l-'akâide ve'serî'a ve'l-menhec* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1411/1991), 15/234.

⁴²³ I. Krallar 22:47.

⁴²⁴ Fahrettin Atar, “Nikah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 33/112.

⁴²⁵ er-Ra'd 13/38.

Bununla beraber, sadece dini topluluklarda değil; aynı zamanda herhangi bir semavî dinle kesin olarak özdeşleştirilemeyen Antik Roma, Mısır, Çin, İran ve Babil gibi medeniyetler ile kabile şeklinde yaşayan kadim Araplar ve göçebe bir hayat tarzı benimseyen eski Türkler’de de evlenme sözleşmesinin varlığına rastlamak mümkündür⁴²⁶.

Yahudilik’te evlenmenin meşru ve mevcut olduğuna Eski Ahit’teki şu âyetler delil gösterilebilir:

“Büyük bir zenginlik ve onura kavuşan Yehoşafat, evlilik bağıyla Ahav'a akraba oldu.”⁴²⁷, “Bekâr geldiyse, yalnız kendisi özgür olacak; evli geldiyse, karısı da özgür olacak.”⁴²⁸ “Kimse babasının karısını almayacak, babasının evlilik yatağına leke sürmeyecektir.”⁴²⁹, “Yeni evli bir adam savaşa gitmeyecek, ona herhangi bir görev verilmeyecek. Bir yıl özgürce evinde kalıp karısını mutlu edecek.”⁴³⁰, “Babasının karısıyla yatana lanet olsun! Çünkü o babasının evlilik yatağına leke sürmüştür...”⁴³¹, “‘Neden?’ diye soruyorsunuz. Çünkü Rab seninle gençken evlendiğin karın arasında tanıktır. O yoldaşın ve evlilik antlaşmasıyla karın olduğu halde ona ihanet ettin. Tanrı sizi tek beden ve ruh yapmadı mı? Neden tek? Çünkü O kendisine özgü bir soy arıyordu. Onun için kendinize dikkat edin, hiçbiriniz gençken evlendiği karısına ihanet etmesin.”⁴³²

Hıristiyanlık’ta da evliliğin meşruiyetiyle alakalı Yeni Ahit’ten benzer örnekler vermek mümkündür:

“Ölümden sonra dirilişi yadsıyan Sadukiler'den bazıları İsa'ya gelip şunu sordular: ‘Öğretmenimiz, Musa yazılarında bize şöyle buyurmuştur: Eğer bir adamın evli kardeşi çocuksuz ölürse, adam ölenin karısını alıp soyunu sürdürsün.’”⁴³³, “...Evli kadın, kocası yaşadıkça yasayla ona bağlıdır; kocası ölürse, onu kocasına bağlayan

⁴²⁶ Mehmet Âkif Aydın, “Aile”, 2/196-99.

⁴²⁷ II. Tarihler 18:1.

⁴²⁸ Mısır’dan Çıkış 21:3.

⁴²⁹ Yasa’nın Tekrarı 22:30.

⁴³⁰ Yasa’nın Tekrarı 24:5.

⁴³¹ Yasa’nın Tekrarı 27:20.

⁴³² Malaki 2:14-15.

⁴³³ Luka 20:27.

yasadan özgür olur."⁴³⁴, "Herkes evliliğe saygı gösterecektir. Evlilik yatağı günahla lekelenmesin. Çünkü Tanrı fuhuş yapanları, zina edenleri yargılayacak."⁴³⁵

Öte yandan evlilik öncesinde karşılıklı vaatleşme anlamına gelen nişan merasimi de İslâm hukukuna has bir uygulama değildir. Nitekim Eski Roma, Germen ve kilise hukuklarında da bunun örnekleri görülür⁴³⁶. Bununla beraber özellikle orta çağ kilise hukukunda, nişanlılığın taraflar arasında sona erdirilmesi, neredeyse evlenme kadar güç kabul edildiğinden⁴³⁷, İslâm hukukuyla kilise hukuku, bu yönüyle birbirinden ayrılmıştır.

2. İcap ve Kabul

İslâm hukukuna göre herhangi bir akdin sahil bir şekilde kurulabilmesi için rükünlerin bulunması gerekir. Bunlardan biri de icap ve kabuldür. İcap, taraflardan birinin teklif sunması; kabul ise karşı tarafın teklifi kabul ettiğini beyan etmesidir⁴³⁸. Nitekim akid, Mecelle'nin 103. Maddesinde "Tarafeynin bir hususu iltizam ve taahhüt etmeleridir ki icap ve kabul irtibatından ibarettir." şeklinde ifade edilmiştir. Nikah da -İslâm hukukunda- bir akit türü olarak kabul edildiğine göre icap ve kabul, nikahın olmazsa olmaz şartlarından (rükünlerinden) sayılmıştır.

Yukarıda zikri geçen ve icâre akdine delalet eden âyet⁴³⁹, Şuayb şeriatında icap ve kabulün varlığına da delalet etmektedir. İlgili âyet gereği Hz. Şuayb'ın "Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızından birini sana nikâhlamak istiyorum. Eğer on yıla tamamlarsan artık o kendinden; yoksa sana ağırlık vermek istemem." şeklinde yaptığı teklif icaba; Hz. Musa'nın ise "Bu seninle benim aramdadır. Bu iki süreden hangisini doldurursam doldurayım, demek ki bana karşı husumet yok. Söylediklerimize Allah vekîldir." şeklinde verdiği cevap da kabule delalet etmektedir.

⁴³⁴ Romalılar 7:2.

⁴³⁵ İbraniler 13:4.

⁴³⁶ Halil İbrahim Acar, "Nişan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 33/152.

⁴³⁷ a.mlf., "Nişan", 33/152.

⁴³⁸ Vehbe Zuhayli, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuh* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, t.y.), 9/6521-22.

⁴³⁹ el-Kasas 28/26-28. Nitekim ayetin meali şöyledir: "(Şuayb'in) iki kızından biri: Babacığım! Onu ücretle (çoban) tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır, dedi. (Şuayb) dedi ki: Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızından birini sana nikâhlamak istiyorum. Eğer on yıla tamamlarsan artık o kendinden; yoksa sana ağırlık vermek istemem. İnşallah beni iyi kimselerden (işverenlerden) bulacaksın. Musa şöyle cevap verdi: Bu seninle benim aramdadır. Bu iki süreden hangisini doldurursam doldurayım, demek ki bana karşı husumet yok. Söylediklerimize Allah vekîldir."

Kısaca, icap ve kabul, sadece İslâm hukukunda değil; önceki şeriatlarda da bulunan bir akid türüydü.

3. *Mehir*

Mehir, nikah akdinin bir neticesi olarak kocanın karısına ödemek mecburiyetinde olduğu mal, para veya menfaate denir⁴⁴⁰.

Şuayb kıssasında anlatılan ve Hz. Şuayb'ın Hz. Musa'ya karşı “*Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızımdan birini sana nikâhlamak istiyorum...*”⁴⁴¹ şeklinde yaptığı teklif, icaba tekabül ettiği gibi, aynı zamanda mehre de karşılık gelmektedir⁴⁴². Nitekim mehir sadece mal veya para demek değildir. Menfaat de mehre konu olabilir. Dolayısıyla bu âyetin mehre de delalet ettiği sonucuna varmak mümkündür.

Mehrin Yahudilik'te mevcut oluşuna Eski Ahit'ten delil getirmek mümkündür. Nitekim Yakup kıssasında anlatılanlar bunu ifade eder:

“Yakup Rahel'e aşıktı. Lavan'a, 'Küçük kızın Rahel için sana yedi yıl hizmet ederim' dedi. Lavan, 'Onu sana vermek başkasına vermekten daha iyidir' dedi, 'Yanımda kal.' Yakup Rahel için yedi yıl çalıştı. Rahel'i sevdiği için, yedi yıl ona birkaç gün gibi geldi. Lavan'a, 'Zaman doldu, kızını ver, evleneyim' dedi. Lavan bütün yöre halkını toplayıp bir şölen verdi. Gece kızı Lea'yı Yakup'a götürdü. Yakup onunla yattı. Lavan cariyesi Zilpa'yı kızı Lea'nın hizmetine verdi. Sabah olunca Yakup bir de baktı ki, yanındaki Lea! Lavan'a, 'Nedir bana bu yaptığın?' dedi, 'Ben Rahel için yanında çalışmadım mı? Niçin beni aldattın?' Lavan, 'Bizim buralarda adettir. Büyük kız dururken küçük kız evlendirilmez' dedi, 'Bu bir haftayı tamamla, Rahel'i de sana veririz. Yalnız ona karşılık yedi yıl daha yanımda çalışacaksın.' Yakup kabul etti. Lea'yla bir hafta geçirdi. Sonra Lavan kızı Rahel'i de ona verdi. Cariyesi Bilha'yı Rahel'in hizmetine verdi. Yakup Rahel'le de yattı. Onu Lea'dan çok sevdi. Lavan'a yedi yıl daha hizmet etti.’”⁴⁴³

Yahudi şeriatında mehri ifade etmek üzere üç farklı terim kullanılır ki bunlar *mohar*, *drahoma* ve *ketuba*'dır. Bunlardan mohar, erkeğin müstakbel eşine veya babasına yaptığı

⁴⁴⁰ *el-Mevsû'âtü'l-Fıkhıyyetü'l-Küveytiyye*, 24/64; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuh*, 9/6758.

⁴⁴¹ *el-Kasas* 28/27.

⁴⁴² Kurtubi, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, 13/272-78.

⁴⁴³ Yaratılış 29:18-30.

ödemeye; drahoma, gelin tarafının damada götürdüğü mal ve paraya; ketuba ise damadın evlilikte eşine karşı yerine getirmesi gereken yükümlülükleredir⁴⁴⁴.

Hıristiyanlık'ta ise mehrin varlığına delalet eden açık bir delil olmamakla beraber Hz. İsa'nın Kutsal Yasa'yı (Eski Ahit) tamamlamak üzere geldiğini ifade etmesi⁴⁴⁵ ve drahoma'nın Hıristiyanlık'ta da mevcut olması⁴⁴⁶ onlarda da mehrin mevcut olduğuna delalet eder. Yine bu mehir (drahoma) kıza değil; kız tarafından erkeğe ödenir⁴⁴⁷.

Öte yandan mehir Câhiliye Arapları arasında da bilinirdi. Ancak bu doğrudan kıza değil, onun ailesine verilen bir bedel idi⁴⁴⁸.

Bütün bunlardan çıkan netice şudur. Mehir önceki şeriatlarla İslâm Hukuku arasında bulunan ortak hükümlerdendir.

4. Velâyet

Velâyet, İslâm hukukunda, bir kimsenin velisi bulunduğu kimse adına akit yapmak, tasarrufta bulunmak ve işlerini yürütmek üzere sahip olunan yetkiye denir⁴⁴⁹. Velâyet, Şâfiî, Hanbelî ve Mâlikîler'in çoğunluğuna göre nikahın sıhhat şartıdır⁴⁵⁰; Hanefîler ise bunu nefâz şartı olarak görür ki bütün fıkıh mezhepleri, kadınların farklı derecelerde velâyet altında bulduklarını kabul etmektedir⁴⁵¹.

Hz. Şuayb ile Hz. Musa arasında geçen konuşmalar, Şuayb şeriatında bulunan bazı muâmelat ahkâmının varlığına delalet ettiği gibi velâyet konusuna da delil teşkil edebilecek bir hüviyet taşımaktadır. Nitekim Hz. Şuayb'ın "*Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızından birini sana nikâhlamak istiyorum.*"⁴⁵² şeklindeki teklifini Hz. Musa'nın kabul etmesi, babanın kız çocukları üzerindeki velâyet (velilik) tasarrufunun

⁴⁴⁴ Ayşe Betül Algül, "Semavî Dinlerde Mehir", ed. Mustafa Yiğitoğlu, *I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi*, (Karabük: Karabük Üniversitesi, 2018), 116.

⁴⁴⁵ Bkz. Matta 5:17.

⁴⁴⁶ Algül, "Semavî Dinlerde Mehir", 119.

⁴⁴⁷ Ekinci, *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatler*, 154.

⁴⁴⁸ a.mlf., *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatler*, 142.

⁴⁴⁹ *el-Mevsû'âtü'l-Fıkhıyyetü'l-Küveytiyye*, 27/23; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuh*, 4/2983-84.

⁴⁵⁰ Ivaz b. Recâ b. Füreyc el-Ûfi, *el-Vilâye fi'n-nikâh* (Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1423/2002), 1/67.

⁴⁵¹ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986), 5/135.

⁴⁵² el-Kasas 28/27.

Şuayb şeriatında da câri olduğuna delil sayılabilir⁴⁵³. Zira mezkûr kıssada yapılan teklife karşı Hz. Şuayb'ın kızlarının da herhangi bir itirazı olmamış, babalarının kendileri adına vermiş olduğu bu kararda, onların da rızalarının bulunduğu anlaşılmaktadır.

5. Kefâet

Kefâet, evlenecek kişiler arasında belli hususlarda denkliği ifade eden bir fıkıh terimidir⁴⁵⁴. Kadının veli izni olmaksızın evlenmesine yetki veren Hanefiler, kefâet sağlanmadığı takdirde velinin bu nikahı feshedebileceğine hükmetmişler; böylece evlilik neticesinde kızın ailesine gelebilecek herhangi bir zarara engel olmak istemişlerdir.

İslâm, hürriyet, dindarlık, nesep, meslek ve zenginlik Hanefiler'de denkliğin unsurları olarak görülmüş; Şâfiîler ise bunlara ek olarak zihinsel ve bedensel engelli olmamak ve yaşta denkliğin sağlanması şartını ileri sürmüşlerdir. İmam Mâlik bunlardan sadece din ve takva ile evliliğin devamını imkânsız kılan zihinsel ve bedensel bir özrün bulunmamasını yeterli görmüş; Ahmed b. Hanbel ise bunu din ve takva ile meslek ve sanat olarak belirlemiş, sonra gelen Hanbelî hukukçuları ise buna hürriyet, nesep ve zenginliği de ekleyerek sayıyı beşe çıkarmışlardır⁴⁵⁵.

Bazı müfessirler, Hz. Musa'nın, Hz. Şuayb'ın yanına yabancı, kovulmuş, korkmuş, yalnız, aç ve çıplak bir şekilde geldiği halde onun dinindeki sağlığını (din ve takva) fark ederek, onu kızlarına denk (küfüv) gördüğünü ve bu sebeple de onlardan biriyle evlendirmekte bir beis görmediğini ifade etmişlerdir⁴⁵⁶. Yani bu âyet aynı zamanda Şuayb şeriatında kefaetin mevcudiyetine de delalet etmektedir.

6. Çok Evlilik

Çok evlilik (teaddüd-i zevcât, polygamy), İslâm'da olduğu gibi önceki şeriatlarda da meşru kılınmıştır. Ancak İslâm buna sınır getirerek zaruret hallerinde bir erkeğin aynı anda en fazla dört kadınla evlenebileceğini kabul etmiştir⁴⁵⁷. Bununla beraber İslâm'da

⁴⁵³ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *Ahkâmü'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 3/505; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 13/271; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr fi'l-akîde ve şerî'a ve'l-menhec* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1411/1991), 20/89.

⁴⁵⁴ Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz el-Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2003), 4/53.

⁴⁵⁵ Aktan, "Kefâet", 25/167-68.

⁴⁵⁶ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 3/507; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 13/278; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr fi'l-akîde ve şerî'a ve'l-menhec*, 20/92.

⁴⁵⁷ en-Nisâ 4/3.

eşleri arasında adaleti gözetememekten korkanların bir kadınla evlenmeleri tavsiye edilmiştir⁴⁵⁸.

Önceki şeriatlarda çok evliliğin yasaklandığına dair delil bulunmazken tam tersi variddir. Nitekim Hz. Davud'un yüz karısının ve dokuz yüz seriyyesinin (câriye) olduğu⁴⁵⁹; Hz. Süleyman'ın ise yedi yüz karısının ve üç yüz seriyyesinin bulunduğu bazı tefsir kitaplarında rivâyet edilmiştir⁴⁶⁰. Benzer bilgilere Kitab-ı Mukaddes'te de rastlamak mümkündür. Nitekim orada "*Süleyman'ın kral kızlarından yedi yüz karısı ve üç yüz cariyesi vardı. Karıları onu yolundan saptırdılar.*" denilerek bu hususa işaret edilmiştir⁴⁶¹. Bu rakamların doğruyu ne kadar yansıttığı bir yana çok evlilikle alakalı başka delillerle beraber düşünüldüğünde faydadan hâlî olmadığı ortadadır. Çünkü önceki şeriatlarda çok evliliğin olması konusunda yukarıda yer alan ifadelerle aşağıdaki âyetler birbirlerini kuvvetlendirmektedir.

*"Yakup Rahel için yedi yıl çalıştı. Rahel'i sevdiği için, yedi yıl ona birkaç gün gibi geldi. Lavan'a, 'Zaman doldu, kızını ver, evleneyim' dedi... Gece kızı Lea'yı Yakup'a götürdü. Yakup onunla yattı. Lavan cariyesi Zilpa'yı kızı Lea'nın hizmetine verdi. Sabah olunca Yakup bir de baktı ki, yanındaki Lea! Lavan'a, 'Nedir bana bu yaptığın?' dedi, 'Ben Rahel için yanında çalışmadım mı? Niçin beni aldattın?' Lavan, 'Bizim buralarda adettir. Büyük kız dururken küçük kız evlendirilmez' dedi. 'Bu bir haftayı tamamla, Rahel'i de sana veririz. Yalnız ona karşılık yedi yıl daha yanımda çalışacaksın.' Yakup kabul etti. Lea'yla bir hafta geçirdi. Sonra Lavan kızı Rahel'i de ona verdi. Cariyesi Bilha'yı Rahel'in hizmetine verdi. Yakup Rahel'le de yattı. Onu Lea'dan çok sevdi. Lavan'a yedi yıl daha hizmet etti."*⁴⁶²

İsrailoğulları'nda diğer bazı peygamberlerin de çok evli oldukları bildirilmiş⁴⁶³ ve bu durum -Yahudilik'te- Orta çağa kadar devam etmiştir. Bununla beraber ne Tevrat'ta ve

⁴⁵⁸ Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Eğer (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) yetimlerin haklarına riayet edememekten korkarsanız beğendiğiniz (veya size helâl olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın yahut da sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adalatten ayrılmamanız için en uygun olanıdır." (en-Nisâ 4/3) buyurulmuştur.

⁴⁵⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/647; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/230; Tayyâr - Şehrî, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-me'sûr*, 19/118 vd.

⁴⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/310; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, 3/469; Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'ân* (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1417/1997), 1/437; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhîf* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1419/1999), 3/678 vd.

⁴⁶¹ I. Krallar 11:3.

⁴⁶² Yaratılış 29:15:29. Ayrıca bkz. II. Samuel 5:13-16.

⁴⁶³ Mısır'dan Çıkış 18:2-4; Sayılar 12:1.

ne de Talmud'da yasaklayıcı bir hüküm bulunmamasına rağmen çok evlilik, Rabbi Gershom tarafından XI. yüzyılda yasaklanmıştır⁴⁶⁴.

Ayrıca Yeni Ahit'te de çok evliliği yasaklayan bir ifade yoktur. Luther ve bazı Hıristiyan mezhepleri de bunu açıkça kabul etmişlerdir ki Anabaptistler bunlardandır. Ayrıca Amerika'da teşkilatlanan Mormonlar buna sadece izin vermekle kalmamış, aynı zamanda çok evliliği “mukaddes ve ilahi bir nizam” olarak telakki etmişlerdir⁴⁶⁵.

Câhiliye devri Araplar'ında da durum farklı değildi. Nitekim onlara göre çok evlilikte belli bir sınır olmadığı gibi çok evlilik kuvvet ve servetin bir nişanesi olarak görülmekteydi⁴⁶⁶.

Kısaca, diğer meselelerde olduğu gibi çok evlilik meselesinde de önceki şeriatlarla İslâm hukuku arasında kısmen ortak yönler vardır. Bununla birlikte İslâm tek eşliliği tavsiye etmiştir⁴⁶⁷.

7. Boşanma

İslâm hukukunda ister erkek ister kadın için olsun farklı şekillerde boşanabilme imkânı vardır. Aynı imkân Yahudilik'te de mevcut olup boşanmak isteyen erkek, hanımının eline boş kâğıt (boşanma belgesi)⁴⁶⁸ vermek suretiyle onu boşayabilir⁴⁶⁹.

Eski Ahit'te boşanmayla ilgili hükümler şöyledir:

“Eğer bir adam evlendiği kadında yakışsız bir şey bulur, bundan ötürü ondan hoşlanmaz, boşanma belgesi yazıp ona verir ve onu evinden kovarsa, kadın adamın evinden ayrıldıktan sonra başka biriyle evlenirse, ikinci kocası da ondan hoşlanmaz, boşanma belgesi yazıp verir, onu evinden kovarsa ya da ikinci adam ölürse, kadını boşayan ilk kocası onunla yeniden evlenemez. Çünkü kadın kirlenmiştir. Bu Rabbin gözünde iğrençtir. Tanrınız Rabbin mülk olarak size vereceği ülkeyi günaha sürüklemeyin.”⁴⁷⁰, “Diyelim ki, bir adam karısını boşar, kadın da onu bırakıp başka biriyle evlenir. Adam bir daha o kadına döner mi? Bu davranış ülkeyi büsbütün

⁴⁶⁴ Kevser Kâmil Ali - Salim Ögüt, “Çok Evlilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8/365.

⁴⁶⁵ Ali - Ögüt, “Çok Evlilik”, 8/365-66.

⁴⁶⁶ Ali - Ögüt, “Çok Evlilik”, 8/366.

⁴⁶⁷ en-Nisâ 4/3.

⁴⁶⁸ Yasa'nın Tekrarı 24:1-4.

⁴⁶⁹ İkinci, *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatler*, 158.

⁴⁷⁰ Yasa'nın Tekrarı 24:1-4.

kirletmez mi? Oysa sen pek çok oynaşla fahişelik ettin, yine bana mı dönmek istiyorsun?’ diyor Rab.’⁴⁷¹, “Fahişeliği yüzünden dönek İsrail’i boşayıp ona boşanma belgesini verdiğim halde, kızkardeşi hain Yahuda’nın hiç korkmadığını, gidip fahişelik ettiğini gördüm.”⁴⁷²

Ayrıca Yahudilik’te bir erkek karısını zina ile suçlayıp buna şahid getiremezse, eşler kâhin önünde lanetleşerek ayrılırlar⁴⁷³ (li’ân)⁴⁷⁴ ki bu bakımdan da Yahudilik’te boşanma ahkâmı, İslâm hukuku ile benzerlik arz etmektedir.

Hıristiyanlık’a gelince boşanma ile ilgili en katı hükümleri Katolik mezhebi koymuştur. Nitekim Katolikler’e göre boşanma ancak zina ve imansızlık gibi sebeplerle meşru görülmüştür⁴⁷⁵. Bundan başka boşanmaya izin verilmemiştir. Protestanlar ise bu yasağa muhaliftirler. Nitekim Hıristiyanlar arasında boşanma yasağının aslında çok geç dönemlerde ortaya çıktığı (M.S. IV. yy.), bunun piskopos Saint Augustine tarafından ortaya çıkarıldığı ve o zamana kadar Tevrat’la aynı hükmü benimsedikleri ifade edilmektedir⁴⁷⁶.

Öte yandan boşanmayla alakalı Câhiliye devrinden kalma bazı hükümler, İslâm hukukunda da varlığını aynen devam ettirmiştir. Nitekim hul’, ilâ ve zihâr bunlardandır. Bunlardan ilâ’nın süresi, bir yıldan dört aya indirilmiş, bu sürenin bitiminde bir bâin veya ric’î talak ile boşanılacağına hükmedilmiştir⁴⁷⁷. Zihâr ise Câhiliye Devri’nde bir boşama çeşidiyken; İslâm’da kefareti gerektiren bir yemin telakki edilmiştir⁴⁷⁸. Câhiliye’de bir yıl olan ölüm iddeti İslâm’da da ilk zamanlarda bir yıl kabul edilmiş⁴⁷⁹, daha sonra ise dört ay on olarak belirlenmiştir⁴⁸⁰.

D. Ukûbat

Ukûbat, İslâm Ceza Hukuku’nu ilgilendiren konuları ifade eden bir fıkıh terimidir. İslâm hukukunda cezalar; had, kısas ve diyet ile tazir cezaları olmak üzere üç ana başlık altında

⁴⁷¹ Yeremya 3:1.

⁴⁷² Yeremya 3:8.

⁴⁷³ Çölde Sayım 5:11-31; Ekinci, *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatler*, 158.

⁴⁷⁴ Liân, İslâm Hukuku’nda kadının, kendisini zina ile itham eden kocasıyla yeminleşmesini ifade eden bir fıkıh terimidir.

⁴⁷⁵ Ekinci, *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatler*, 133.

⁴⁷⁶ a.mlf., *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatler*, 133-34.

⁴⁷⁷ Hayrettin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1975), 31-32.

⁴⁷⁸ a.mlf., *İslâm Hukuk Tarihi*, 32.

⁴⁷⁹ Muhammed Mustafa Zuhaylî, *el-Vecîz fi’l-uşûl-i’l-fıkhî’l-İslâmî*, 2/232.

⁴⁸⁰ el-Bakara, 2/240; Cessâs, *el-Fuşûl fi’l-uşûl*, 2/32.

incelenir. Bunlara önceki şeriatlarda da rastlandığı için biz de bu başlıklar altında ele almayı uygun gördük.

1. *Had Cezaları*

Had, Kur'ân ve Sünnet'le tayin edilen, kısas ve diyet dışındaki tüm cezaî müeyyideleri ifade eden bir fıkıh terimidir. İslâm Ceza Hukuku'nda had cezaları, -yaygın kanaate göre- zina, kazf (zina iftirası), sükr (sarhoşluk), sirkat (hırsızlık) ve kat'ü't-tarik (yol kesme) suçlarının işlenmesi neticesinde verilen cezalardır. Fakihler bunlar dışında verilen cezaların had cezaları kapsamına girip girmeyeceğinde ihtilaf etmişlerdir. Hanefiler'e göre insana sarhoşluk veren şarap dışındaki müskirat ayrı; şarap ayrı olarak had kapsamında değerlendirilmiştir⁴⁸¹. Böylece sayıyı altıya çıkarmışlardır. Malikiler'e göre yukarıdaki beş cezaya ek olarak irtidad (dinden dönme) ve bağı (isyan) da had cezaları arasında yer almaktadır⁴⁸².

Şâfiî fakihlerine göre ise kısas ve diyeti gerektiren cezalar da had cezaları arasında sayılmıştır⁴⁸³.

Önceki şeriatlarda zina, sirkat (hırsızlık) ve irtidad suçlarının cezaları had cezası olarak kabul edildiği için bu kısımda sadece bu cezalara yer verilecektir.

a. *Zina Haddi*

Zina yapan kimsenin İslâm hukukuna göre cezası, genel kabule göre -suç dört şahitle sabit olduğu veya itiraf edildiği takdirde- muhsan ise recm (taşlayarak öldürme); değilse celde (yüz sopa)'dir⁴⁸⁴. Bununla beraber zina eden bir kimseye celdeye ek olarak bir yıllık sürgün cezası verildiği de hadîslerde rivâyet edilir⁴⁸⁵. Ancak Yahudi şeriatında durum biraz farklıdır. Onlara verilen ölüm cezası sadece recm şeklinde olmayıp, yapılan zinanın şekline göre boğma ve yakma şeklinde de tatbik edilirdi⁴⁸⁶. Öte yandan erkeğe zina cezası

⁴⁸¹ Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-şanâ'i*, 7/39.

⁴⁸² *el-Mevsû'âtü'l-Fıkhîyyetü'l-Küveytiyye*, 17/131.

⁴⁸³ *el-Mevsû'âtü'l-Fıkhîyyetü'l-Küveytiyye*, 17/132.

⁴⁸⁴ Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 5/55-57.

⁴⁸⁵ Tirmizî, "Hudûd", 11; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990), 4/410; Beyhakî, *es-Sünenü'l-şuğrâ* (Karaşi: Câmî 'atü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1410/1989), 3/296.

⁴⁸⁶ Mustafa Göregen - Gönül Turan, "Yahudilik'te Zina Suçunun Karşılığı Olan Recm'in İnsan Hayatı ve Ailenin Kutsallığı Bağlamında İncelenmesi", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/10 (2018), 77.

verilebilmesi için kadının nişanlı veya evli olması gerekir. Evli bir adam, bekar bir kızla zina yapmış olsa ne erkeğe ne de kıza zani/zaniye muamelesi yapılmaz. Zina suçu sadece bekar veya evli bir erkeğin, evli [veya nişanlı] bir kadınla arasında geçen münasebet olarak değerlendirilmiştir⁴⁸⁷.

Hz. Peygamber'in zina yapan iki evli (muhsan) Yahudi'ye recm cezasını Tevrat'a dayanarak vermesi, bu cezanın Yahudilik'te bulunduğu karinedir⁴⁸⁸. Öte yandan Eski Ahit'te de zinanın suç olduğuna dair örnek verebilmek mümkündür:

“Tanrınız Rabbin size vereceği kentlerin birinde aranızdan O'nun antlaşmasını çiğneyip gözünde kötü olanı yapan bir erkek ya da kadın çıkar ve buyruklarına aykırı olarak gidip başka ilahlara tapar, onların, güneşin, ayın ya da gök cisimlerinin önünde eğilirse ve bu olay size bildirilirse, duyduklarınızı iyice araştırın. Duyduklarınız doğruysa ve bu iğrenç olayın İsrail'de yapıldığı kanıtlanırsa, bu kötülüğü yapan erkeği ya da kadını kentinizin kapısına çıkarın ve taşa tutarak öldürün.”⁴⁸⁹

Hıristiyanlığa gelince, öncelikle Eski Ahit'i kabul ediyor olmaları, zina suçunun cezasının onlar açısından da geçerli olduğu anlamına gelir. Bununla beraber Yeni Ahit'te yer alan *“...Putlara sunulup murdar hale gelen etlerden, fuhuştan, boğularak öldürülen hayvanların etinden ve kandan sakınmaları gerektiğini onlara yazmalıyız.”⁴⁹⁰* ifadesi, zinanın kesin olarak yasaklanmasa da en azından beğenilmeyen ve sakınılması gereken bir fiil olduğuna delalet etmektedir. Öte yandan -Eski Ahit müstesna tutulursa- Yeni Ahit'te zina suçu için herhangi bir ceza belirlenmemiş, hatta Hz. İsa'nın zina ederken yakalandığı iddia edilen bir kadına recm cezası uygulamadığı rivâyet edilmiştir⁴⁹¹. Ancak

⁴⁸⁷ a.mlf., “Yahudilik'te Zina Suçunun Karşılığı Olan Recm'in İnsan Hayatı ve Ailenin Kutsallığı Bağlamında İncelenmesi”, 73.

⁴⁸⁸ Mesela bkz. Buhârî, “Menâkıb”, 23; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 26; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, 11/442, 15/93.

⁴⁸⁹ Yasa'nın Tekrarı 17:2-5.

⁴⁹⁰ Elçilerin İşleri 15:20.

⁴⁹¹ Bu hadise İncil'de şöyle anlatılır:

“İsa ise Zeytin Dağı'na gitti. Ertesi sabah erkenden yine tapınağa döndü. Bütün halk O'nun yanına geliyordu. O da oturup onlara öğretmeye başladı. Din bilginleri ve Ferisiler, zina ederken yakalanmış bir kadın getirdiler. Kadını orta yere çıkararak İsa'ya, “Öğretmen, bu kadın tam zina ederken yakalandı” dediler. “Musa, Yasa'da bize böyle kadınların taşlanması buyurdu, sen ne dersin?” Bunları İsa'ya denemek amacıyla söylüyorlardı; O'nu suçlayabilmek için bir neden arıyorlardı. İsa eğilmiş, parmağıyla toprağa yazı yazıyordu. Durmadan aynı soruyu sormaları üzerine doğruldu ve “İçinizde kim günahsızsa, ilk taşı o atsın!” dedi. Sonra yine eğildi, toprağa yazmaya başladı. Bunu işittikleri zaman, başta yaşlılar olmak üzere, birer birer dışarı çıkıp İsa'ya yalnız bıraktılar. Kadın ise orta yerde

Pavlos'un Korintliler'e yazdığı mektuba göre, fuhuş yapanlarla arkadaşlık etmemek, onlarla yemek yememek ve onları aralarından tecrit etmek tavsiye edilmiştir⁴⁹².

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre zina, Tevrat'ta açık bir şekilde yasaklanmış; İncil'de ise tavsiye edilmeyen ve sakınılması gereken bir fiil olarak bildirilmiştir. İslâm hukuku da zinayı kesin olarak yasakladığına göre önceki şeriatlarla İslâm hukuku arasında bu bakımdan da benzerlik bulunmaktadır.

b. Sirkat (Hırsızlık) Haddi

Sirkat (hırsızlık) da İslâm hukukuna göre had cezasını gerektiren bir suçtur. Bunun varlığına önceki şeriatlarda da rastlayabilmek mümkündür. Nitekim Yusuf kıssasında anlatıldığına göre hükümdarın su kabı kaybolmuş ve bu kap, Hz. Yusuf'un kardeşlerinden birinin yükünde bulunmuştu. Hükümdarın adamları Hz. Yusuf'un kardeşlerine, "*Hırsızlık suçunun cezası nedir?*"⁴⁹³ diye sorduklarında onlar "*Cezası, kimin yükünde bulunursa, ona el konulmasıdır; biz zalimleri böyle cezalandırırız.*"⁴⁹⁴ şeklinde cevap vermişlerdi. Hz. Yusuf ile kardeşleri arasında geçen bu konuşmalar, Yakup şeriatında hırsızlığa verilen cezayı bildirmektedir. Bununla beraber İslâm hukuku bu cezayı kabul etmemiş; bunun yerine belli bir meblağı geçen hırsızlıklarda el kesme cezasını takdir etmiştir⁴⁹⁵. Ancak burada önemli olan cezanın şekli değil hırsızlık suçu neticesinde bir ceza verilmesidir ki hem Yusuf şeriatında hem de İslâm hukukunda bunun için bir ceza takdir edilmiştir.

Eski Ahid de hırsıza çeşitli cezalar verilmiş ve bu fiilin yasaklandığı kesin olarak bildirilmiştir. "On emir" içinde yer alan "*Çalmayacaksın!*"⁴⁹⁶ hükmü, bunların içinde en

duruyordu. İsa doğrulup ona, "Kadın, nerede onlar? Hiçbiri seni yargılamadı mı?" diye sordu. Kadın, "Hiçbiri, Efendim" dedi. İsa, "Ben de seni yargılamıyorum" dedi. "Git, artık bundan sonra günah işleme!" (Yuhanna, 8:1-11).

⁴⁹² I. Korintliler 5:9-13.

⁴⁹³ Yûsuf 12/74.

⁴⁹⁴ Yûsuf 12/75. Ayetin tefsirine göre Hz. Yusuf ile kardeşleri arasında geçen hikâye esasında bir hırsızlık vakası değildir. Nitekim Hz. Yusuf kardeşlerinin önceki suçlarından dolayı onlara bir ders vermek istemiş, bunun için de kardeşlerinden birinin yükünün içine su kabını koydurarak onlara hırsızlık süsü gösterilmiş bir plan kurmuştu. Zira daha önceleri kardeşleri Yusuf'u hırsızlıkla suçlamış; kendi suçlarını onun üzerine atmışlardı. Hz. Yusuf da böyle yaparak onlara bir ders vermek istemişti (Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 9/239; Dürre, *Tefsiru'l-Kur'ân'l-Kerîm ve i'râbuh ve beyânuh*, 4/638).

⁴⁹⁵ Maide suresi 38. ayette bu konuya şöyle temas edilmiştir: "*Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*"

⁴⁹⁶ Mısır'dan Çıkış 20:15.

önemlidir. Eğer bir kimse hırsızlık yaparsa, -genel olarak- verilen ceza, çalınan malın bir veya birkaç misliyle ödetilmesidir⁴⁹⁷. Bununla beraber hırsızlık yapan kimse borcunu ödeyemezse köle olarak satılır⁴⁹⁸.

Hıristiyanlık'ta ise -Eski Ahit müstesna tutulduğu takdirde- had cezasına karşılık gelecek bir ceza bildirilmemiş, ancak Pavlos'un Efesliler'e yazdığı mektupta "*Hırsızlık eden artık hırsızlık etmesin. Tersine, kendi elleriyle iyi olanı yaparak emek versin; böylece ihtiyacı olanla paylaşacak bir şeyi olsun.*"⁴⁹⁹ denilerek, hırsızlığın kötü bir iş olduğu öğütlenmiştir.

c. İrtidad (Dinden Dönme)

Tevrat'ta irtidadın (dinden dönme) cezası taşlanarak öldürülmektir. Nitekim Eski Ahit'te bu hususta şöyle denilmiştir:

*"Öz kardeşin, oğlun, kızın, sevdiğin karın ya da en yakın dostun seni gizlice ayartmaya çalışır, senin ve atalarının önceden bilmediğiniz, dünyanın bir ucundan öbür ucuna dek uzakta, yakında, çevrenizde yaşayan halkların ilahları için, 'Haydi gidelim, bu ilahlara tapalım' derse, ona uymayacak, onu dinlemeyeceksin. Ona acımayacak, sevecenlik göstermeyecek, onu korumayacaksın. Onu kesinlikle öldüreceksin. Onu önce sen, sonra bütün halk taşla tutsun. Taşlayarak öldürün onu..."*⁵⁰⁰

Hıristiyanlar'dan dinden dönenlere aforoz ve ölüm cezaları verilmiş, bu uğurda engizisyon mahkemeleri kurulmuştur⁵⁰¹.

Kur'ân-ı Kerim'de din değiştirmenin, kişinin amelini boşa çıkaracağı ve bunların hem dünyada hem de ahirette azaba müstehak olacakları gibi ifadeler yer alsa da bunun cezâî müeyyidesinin ne olduğu tam olarak belirtilmemiştir⁵⁰². Bununla beraber Hz. Peygamber'in "*Kim dinini değiştirirse onu öldürün*"⁵⁰³ sözü, bu suçun cezasının ne

⁴⁹⁷ Mısır'dan Çıkış 22:1-15.

⁴⁹⁸ Mısır'dan Çıkış 22:2.

⁴⁹⁹ Efesliler, 4:28.

⁵⁰⁰ Yasa'nın Tekrarı 13:6-10. Ayrıca bkz. 17:1-13.

⁵⁰¹ İrfan İnce, "Ridde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35/88.

⁵⁰² el-Bakara 2/108, 217; el-Mâide 5/54; et-Tevbe 9/66, 74; en-Nahl 16/106; el-Hac 22/11; Muhammed 47/24-26.

⁵⁰³ Buhârî, "Cihad ve Siyer", 149; "İstîtâbe", 2; "İ'tisâm bi'l-Kitâb ve's-Sünne", 28; İbn Mâce, "Hudûd", 2; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 1; Tirmizi, "Hudûd", 25 vd.

olduğunu genel olarak bildirmiştir. Bununla birlikte fakîhlerin çoğunluğu, bu hadisi, had cezası için yeterli bir delil olarak kabul etmemişler, bunu tazir kapsamında değerlendirmişlerdir. Öte yandan Mâlikî fakîhleri, irtidad suçunun had cezalarından sayılması gerektiğine kail olmuşlardır⁵⁰⁴.

İrtidad suçu ister had cezasını isterse de tazir cezasını gerektirsin burada önemli olan bunun bir suç olarak sayılması olduğundan önceki şeriatlarla İslâm hukuku arasında -en azından suç kabul edilmesi bakımından- benzerlik bulunmaktadır.

2. *Kıyas-Diyet*

a. *Kıyas*

Kıyas, İslâm hukukunda, “fâile yaptığıının misliyle muamele etmek” olarak tarif edilmiştir⁵⁰⁵. Kur’ân-ı Kerim’de kıyasın varlığı “*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kıyas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın (öldürülür)...*” ve “*Ey akıl sahipleri! Kıyasta sizin için hayat vardır. Umulur ki suç işlemekten sakınırsınız.*” âyetleri⁵⁰⁶ ile sabittir.

Bununla beraber kıyasın önceki şeriatlarda da bulunduğu Kur’ân-ı Kerim’den şu âyet delil olarak getirilmektedir. “*Biz Tevrat’ta onlara, cana can, göze göz, burna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralara karşılıklı kıyas (ödeşme) yazdık...*”⁵⁰⁷ Bu âyette geçen “ketebnâ aleyhim” (onlara yazdık, farz kıldık) lafzındaki zamirin, Yahudiler’e yönelik olduğu tefsirlerde beyan edilmiştir⁵⁰⁸.

İbn Ebî Hâtim’in, Hasan el-Basrî’den rivâyet ettiğine göre buradaki kıyas emri sadece Yahudiler’e değil; aynı zamanda bütün insanlara şamildir⁵⁰⁹.

Eski Ahit’te kıyas emri açık bir şekilde şöyle yer almaktadır:

⁵⁰⁴ İnce, “Ridde”, 35/89-90.

⁵⁰⁵ Karâfî, *Envârü’l-burûk fi envâ’i’l-furûk*, 4/213; *el-Mevsû’âtü’l-icmâ’ fi’l-fikhi’l-İslâmî*, (Riyad: Dâru’l-Fazîle, 1433/2012), 11/68

⁵⁰⁶ el-Bakara 2/178-79.

⁵⁰⁷ el-Mâide 5/45.

⁵⁰⁸ Mesela bkz. İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fi’l-ilmî’t-tefsîr*, 1/553; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 6/192; Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*, 2/128; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl ve hakâ’iku’t-te’vîl*, 1/449.

⁵⁰⁹ Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, 3/91.

“Kim birini vurup öldürürse, kendisi de kesinlikle öldürülecektir.”⁵¹⁰, “Eğer bir adam komşusuna düzen kurar, kasıtlı olarak saldırıp onu öldürürse, sunağıma bile kaçmış olsa, onu çıkarıp öldüreceksiniz.”⁵¹¹, “Kavga çıkar, bir adam komşusuna taşla ya da yumrukla vurur, vurulan adam ölmeyip yatağa düşer, sonra kalkıp değnekle dışarıda gezebilirse, vuran adam suçsuz sayılacaktır. Yalnız yaralının kaybettiği zamanın karşılığını ödeyecek ve tümüyle iyileşmesini sağlayacaktır. Bir adam erkek ya da kadın kölesini değnekle döverken öldürürse, kesinlikle cezalandırılacaktır.”⁵¹² İki kişi kavga ederken gebe bir kadına çarpar, kadın erken doğum yapar ama başka bir zarar görmezse, saldırgan, kadının kocasının istediği ve yargıçların onayladığı miktarda para cezasına çarptırılacaktır. Ama başka bir zarar varsa, cana karşılık can, göze karşılık göz, dişe karşılık diş, ele karşılık el, ayağa karşılık ayak, yanığa karşılık yanık, yaraya karşılık yara, bereye karşılık bere ödenecektir.”⁵¹³

Eski Ahit’in Hz. İsa tarafından kabul edilmesi sebebiyle kısas hükmü, Hıristiyanlıkta da kabul edilmiştir⁵¹⁴. Bununla beraber kısası tatbik etmek yerine af yolunun tutulması Hz. İsa tarafından bağlılarına tavsiye edilmiştir. Nitekim Matta’da bu husus şöyle açıklanmaktadır:

“‘Göze göz, dişe diş’ dendiğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, kötüye karşı direnmeyin. Sağ yanağınıza bir tokat atana öbür yanağınızı da çevirin. Size karşı davacı olup mintanınızı almak isteyen abanızı da verin. Sizi bin adım yol yürümeye zorlayanla iki bin adım yürüyün. Sizden bir şey dileyene verin, sizden ödünç isteyeniyi geri çevirmeyin.”⁵¹⁵

Öte yandan Cahiliye devrinde de kısas hükmü tatbik edilmekteydi. Nitekim Araplar arasında yaygın olan “Öldürmeye karşılık verilecek en iyi ceza öldürmedir.”⁵¹⁶ sözü bunu haber vermektedir. Aynı zamanda bunun varlığına Arap kabileleri arasında cereyân eden kan davalarında da rastlamak mümkündür. Zira onlar her öldürülen kişiye karşılık bir

⁵¹⁰ Mısır’dan Çıkış 21:12.

⁵¹¹ Mısır’dan Çıkış 21:14.

⁵¹² Mısır’dan Çıkış 21:18-20.

⁵¹³ Mısır’dan Çıkış 21:22-25.

⁵¹⁴ Matta 5:17.

⁵¹⁵ Matta 5:38-42.

⁵¹⁶ Bu sözün orijinali “el-Katlı enfâ li’l-katlı” şeklindedir. Bkz. Mâverdi, *A’lâmü’n-nübüvve* (Beirut: Dâru’l-Mektebeti’l-Hilâl, 1408/1988), 75; Beyhakî, *el-İ’tikâd ve’l-hidâye ilâ sebîli’r-reşâd ‘alâ mezhebi’s-selef ve aşhâbi’l-hadîs* (Beirut: Dâru’l-Âfâki’l-Cedîde, 1400/1980), 256; Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Şerhu’ş-Şifâ’* (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1420/2000), 1/558 vd.

kimseyi öldürürlerdi. Ancak tatbik edilen bu kısas adil değildi. Eğer bir kabile yekdiğerinden güçlüyse, bunu haksız (kendi lehine olacak) şekilde uygulardı. Mesela güçlü olan kabile, zayıf olana karşı: “İçimizden öldürülen her köle için bir hür ve her kadın için bir erkek öldüreceğiz” şeklinde yemin ederdi. Ne var ki İslâm geldiğinde bu adaletsizlikleri ortadan kaldırarak “*Hüre hür, köleye köle, kadına kadın (öldürülür)*...”⁵¹⁷ hükmünü getirmiştir⁵¹⁸.

b. Diyet

Diyet, İslâm hukukunda “belli şartlar dahilinde öldürme veya yaralama durumunda mağdur tarafa ödenmesi gereken mal” şeklinde tanımlanmıştır⁵¹⁹. Kur’ân-ı Kerim’de bulunan şu âyetler, diyetin meşruiyetine delalet etmektedir. “*Bir mü’minin bir mü’mini öldürmesi olacak şey değildir. Ancak yanlışlıkla olması başka. Kim bir mü’mini yanlışlıkla öldürürse, bir mü’min köleyi azad etmesi ve bağışlamadıkları sürece ailesine diyet ödemesi gerekir. (Öldürülen kimse) mü’min olur ve düşmanınız olan bir topluluktan bulunursa, mü’min bir köle azad etmek gerekir. Eğer sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine verilecek bir diyet ve mü’min bir köle azad etmek gerekir. Bunlara imkân bulamayanın, Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay ard arda oruç tutması gerekir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.*”⁵²⁰ ve “*Haklı bir sebep olmadıkça, Allah’ın, öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir...*”⁵²¹

İslâm hukukunda diyetin yanı sıra kısastan diyete dönme imkânı da bulunmaktadır. Nitekim yine Kur’ân-ı Kerim’de “...Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellekle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden size bir hafifletme ve rahmettir...”⁵²² denilerek bu hususa işaret edilmiştir. Öte yandan âyette geçen “*Bu, size Rabbinizden bir hafifletme ve*

⁵¹⁷ el-Bakara 2/178.

⁵¹⁸ Beyzâvî, *Envârü’l-tenzîl ve esrârü’l-te’vîl*, 1/121; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm*, 1/195; Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’âni fî tefsîri’l-Kur’âni’l-‘azîm ve’s-seb’i’l-meşânî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1414/1994), 1/446.

⁵¹⁹ *el-Mevsû’âtü’l-Fıkhîyyetü’l-Küveytiyye*, 7/5702.

⁵²⁰ en-Nisâ 4/92.

⁵²¹ el-İsrâ 17/33.

⁵²² el-Bakara 2/178.

rahmettir” ifadesinin, sadece bu ümmete has kılınan bir kolaylık olduğu Abdullah b. Abbas tarafından rivâyet edilmiştir⁵²³.

Kitab-ı Mukaddes’te diyetin Yahudiler -ve dolaylı olarak da Hıristiyanlar- için câri olduğuna delalet eden âyetlere de rastlanır. Mesela Eski Ahit’te geçen şu âyetler buna örnek verilebilir:

“İki kişi kavga ederken gebe bir kadına çarpar, kadın erken doğum yapar ama başka bir zarar görmezse, saldırgan, kadının kocasının istediği ve yargıçların onayladığı miktarda para cezasına çarptırılacaktır.”⁵²⁴, “Bir adam erkek ya da kadın kölesini gözüne vurarak kör ederse, gözüne karşılık onu özgür bırakacaktır. Eğer erkek ya da kadın kölesinin dişini kırarsa, dişine karşılık onu özgür bırakacaktır.”⁵²⁵

Öte yandan Câhiliye devri Araplar’ında da diyetin varlığına rastlanmakla beraber net olarak kasıt-hata ayrımı yapılmamış, diyet genelde kasdî cinâyetler neticesinde gündeme gelmiştir. Karşılığı da deve cinsinden verilmiştir⁵²⁶.

İslâm’a yakın dönemlerde diyet miktarının yüz deve olarak ödendiği ve bunun -bir rivâyete göre- Abdülmuttalib veya Ebu Seyyâre el-Advânî tarafından belirlendiği; başka bir rivâyete göre ise Abdülmuttalib’in oğlu Abdullah için çektiği on kura neticesinde yüz deveyi kurban etmesinden yola çıkılarak böyle bir bedelin tayin edilmiş olduğu da zikredilmiştir⁵²⁷. İslâm hukukunda da kasten veya hataen öldürmede bu miktar aynen benimsenmiştir.

Öte yandan Câhiliye devri Arapları’nda “âkile”^{*}nin varlığına rastlamak da mümkündür. Bununla beraber onlar, suçta kasıt unsuru olup olmadığına bakmadıkları gibi âkileyi yakın akrabalarından ziyade bütün kabile fertlerine teşmil etmekteydiler. Buna mukabil

⁵²³ Buhârî, “Tefsîr”, 25; İmâm Şâfiî, *Tefsîru’l-İmâm eş-Şâfiî* (Riyad: Dâru’t-Tedmüriyye, 1427/2006), 1/255, 265; Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vili âyi’l-Kur’ân*, 3/373; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 2/244 vd.

⁵²⁴ Mısır’dan Çıkış 21:22. Bu ayet aynı zamanda İsrailoğulları’nda Gurre’nin varlığına da delalet etmektedir. Nitekim İslâm hukukunda da çocuğun düşmesine sebep olan kimse, gurre denilen ve değeri tam diyetin altıda birine (1/6) tekabül eden 50 dinarlık tazminata ödemeye mahkûm olur.

⁵²⁵ Mısır’dan Çıkış 21:26-27.

⁵²⁶ Bardakoğlu, “Diyet”, 9/474.

⁵²⁷ a.mlf., “Diyet”, 9/474.

* Âkile, “kasıt unsuru bulunmayan bir öldürme veya yaralama hadisesinde suçlu adına diyet ödemeyi yüklenen şahıslar topluluğu”na verilen isimdir (Aktan, “Âkile”, 2/248).

İslâm hukuku bu müesseseyi kabul ederken buna hem bazı sınırlayıcı esaslar getirmiş hem de bazı yeni düzenlemeler yapmıştır⁵²⁸.

3. Tazir

Tazir, İslâm hukukunda had ve kısas cezaları dışında hâkimin takdirine bırakılan cezalara denir. Bu cezaların maksadı Allah ve kul haklarını korumaya yönelik olup cemiyet içinde kötülüğün yaygınlaşmasını önlemek ve bu sayede suç işleyenleri ıslah ve tedib etme mahiyeti taşır⁵²⁹.

Hem önceki şeriatlarda hem de İslâm hukukunda tazir cezalarının yer aldığını söyleyebiliriz. Nitekim Sâmirî denilen kişi Hz. Musa Tur Dağı'na gittiği zaman insanların ziynet eşyalarını toplayarak bundan buzağı yapmış, insanlar da bunu ilah edinmişlerdi. Hz. Musa, kavminin yaptığı bu tutum karşısında öfkelenmiş hatta abisinin (Hz. Harun) saçını, sakalını çekmişti. Bunun üzerine Hz. Harun: *“Ey annemin oğlu! Saçımı sakalımı çekme; doğrusu ‘İsrailoğulları’nın arasına ayrılık koydun ve sözümü tutmadın’ demenden korktum.”*⁵³⁰ şeklinde cevap vermiştir. Hz. Musa daha sonra Sâmirî'ye yönelip *“Ey Sâmirî! Senin derdin neydi (de böyle yaptın)”* demiş; o da *“Ben onların görmediği şeyi gördüm. Elçinin izinden bir avuç avuçladım da onu attım. Böyle yapmayı bana nefsim güzel gösterdi.”*⁵³¹ şeklinde karşılık vermiştir.

Hem Sâmirî'ye hem de kendi kavmine ceza vermek isteyen Hz. Musa, önce Sâmirî'yi huzurundan kovarak ona zillet yüklemiş; daha sonra ise buzağıyı eriterek onun parçalarını denize savurmuştur⁵³². Yani kavminin buzağıyı ilah edinmesinden dolayı sahip oldukları ziynet eşyalarını onlara tekrar teslim etmemiş; bilakis mâlî bir tazir cezası vermeyi tercih etmiştir⁵³³.

Demek oluyor ki Musa şeriatında mal ile yapılan tazir cezası örneğine rastlayabilmek mümkündür⁵³⁴.

⁵²⁸ Daha fazla malumat için bkz. Aktan, “Âkile”, 2/248-49.

⁵²⁹ Tuncay Başoğlu, “Ta’zîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 40/198.

⁵³⁰ Tâhâ 20/94.

⁵³¹ Tâhâ 20/95-96.

⁵³² Tâhâ 20/97.

⁵³³ Dervîş, *eş-Şerâ’i ‘u’s-sâbika ve medâ hücciyetihâ fi’s-şerî’ati’l-İslâmiyye*, 517.

⁵³⁴ Öte yandan Hz. Musa’nın Sâmirî’ye vermiş olduğu ceza, tazir cezasının sadece malla sınırlı olmadığına karinedir. Bununla beraber Kitab-ı Mukaddes’ten yaptığımız araştırmaya göre bunun başka misallerine ulaşılammıştır.

Mal ile tazir cezasının örneğine Hz. Peygamber'in vermiş olduğu bazı emir ve yasaklarda da rastlanır. Nitekim şarap içilen testinin ve/veya kabın kırılmasını emretmesi, Abdullah b. Ömer'e usfurlanmış (sarıya boyanmış) iki elbisesini yakmasını buyurması, Hayber günü içinde ehlî eşek eti yenen çömleğin kırılmasına hüküm vermesi, daha sonra ise yıkayarak tekrardan kullanmalarını talep etmeleri üzerine buna müsaade etmesi, Mescid-i Dırar'ın yıkılmasını emretmesi hep bu kabilden verilecek misallerdendir⁵³⁵.

E. Yemin ve Adak

Yemin sözlükte kasem, kuvvet gibi anlamlara gelip, terim olarak bir kimsenin Allah'ın adıyla veya O'nun sıfatlarından biriyle sözünü kuvvetlendirmesine denir⁵³⁶. Başka bir tanıma göre ise kişinin kuvvetli bir ifadeyle beyanını pekiştirmesine denir⁵³⁷. Yeminin lağv, gâmus ve mün'akid olmak üzere üç çeşidi bulunur. Bunlardan yemin-i lağv, yanlışlıkla veya doğru zannedilerek yapılan yemin; yemin-i gâmus, geçmişte vaki olup da yalan yere yapılan yemin; yemin-i mün'akid ise gelecekte bir şeyi yapacağına veya yapmayacağına dair yapılan yemindir. Yemin-i mün'akid bozulduğu takdirde kefarete gerekir⁵³⁸.

Adak (nezr) ise kişinin gayr-i lâzım (zorunlu olmayan) bir işte kendisini Allah'a ibadet etmeye mükellef kılmasıdır⁵³⁹. Adak, mutlak ve mukayyed (muallak) olmak üzere ikiye ayrılır. Mutlak adak, -zaman, mekân, paranın cinsi veya adağın hangi fakire verileceği gibi hususlar- herhangi bir şarta bağlanmadan, sırf Allah rızası için yapılan nezr; mukayyed adak ise belli bir şarta bağlı olarak yapılan nezr çeşididir⁵⁴⁰.

İster yemin olsun ister adak olsun, bunlar İslâm hukukunda varid olan ve belli kefaretlere/mükellefiyetlere sebep olan sözler/ibadetler olduğu gibi önceki şeriatlarda da bunların mevcudiyetinden bahsetmek mümkündür.

⁵³⁵ Karâfî, *Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk* 4/207; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ* (Medine: Mecma'u'l-Melik Fahd li't-Tibâ'ati'l-Mushafi's-Şerîf, 1415/1995), 28/110; İbn Kayyim el-Cevziyye, *e't-Ṭuruğu'l-hükmiyye* (b.y.: Mektebetü Dâri'l-Beyân, t.y.), 225; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ el-Venşerîsî et-Tilimsânî el-Fâsî, *Uddetü'l-burûk fî cem'i mâ fi'l-mezheb mine'l-cümü' ve'l-furûk* (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1410/1990), 455-56.

⁵³⁶ Bevernû, *Mevsû'âtü'l-kavâ'idü'l-fıkhiyye*, 2/204.

⁵³⁷ Ba'li, *el-Matla' 'alâ elfâzi'l-Mukni'*, 470.

⁵³⁸ el-Bakara 2/225; el-Mâide 5/89.

⁵³⁹ Buhûfî, *Keşşâfü'l-kınâ' 'ani'l-İknâ'* nşr. Vüzerâtü'l-'Adl fi'l-Memleketi's-Su'ûdiyyeti'l-'Arabiyye (Riyad: Mektebetü'n-Nasr el-Hadîsiyye, 1388/1968), 14/475; *el-Mevsû'âtü'l-Fıkhiyyetü'l-Küveytiyye*, 40/136.

⁵⁴⁰ Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 2/132.

1. Yemin

Kur'ân-ı Kerim'de bazı peygamberlerin yemin ettiklerine rastlanır. Mesela Sâd suresinde geçen şu âyet yeminin bağlayıcılığının Hz. Eyyub zamanında da câri olduğuna delildir. Nitekim âyette bu ifade mealen “(Biz Eyyub’a) şöyle dedik: “Eline bir demet sap al ve onunla vur, yeminini bozma.”⁵⁴¹ şeklindedir. Tefsirlerde geçen ifadeye göre Hz. Eyyub’un karısı bir kabahat işlemiş, o da hanımını te’dib etmek üzere yüz sopa vuracağına dair yemin etmişti. Allah Teâlâ da ona böyle bir hile (şer’î çare) göstererek hem yeminini yerine getirmesini (bozmamasını) hem de hanımını incitmeyecek bir tarzda yöntem takip etmesini bildirmiştir⁵⁴².

Neml suresinde Hz. Süleyman’ın şu sözü de buna misal gösterilir: “Süleyman, kuşları araştırarak: “Hüdhüd’ü niçin göremiyorum? Yoksa kayıplarda mı? Yoksa kayıplarda mı? Bana apaçık bir delil getirmelidir; yoksa onu ya şiddetli bir azaba uğrattırım yahut keserim” dedi.⁵⁴³ Tefsirlerde beyan edildiğine göre burada, Hz. Süleyman’ın Hüdhüd’e şiddetli bir azap yapacağına veya onun boynunu keseceğine dair kuvvetli söz söylemesi yemin sayılmıştır⁵⁴⁴. Nitekim İbn Kesîr, âyetin orjinalinde geçen (le-ye’tiyennî) ifadesini (le-ye’tiyennenî) şeklinde okumuş ve buradaki ilk nûn’un, nûn-i müşeddede (kasem nûnu) olduğunu ifade etmiştir⁵⁴⁵.

Bu delillerden anlaşıldığına göre önceki şeriatlarda da yemin vardı. Bununla beraber İbn Teymiyye, Hz. Eyyub’un yeminini bozmamasını önceki şeriatlarda yemin kefaretinin olmadığına, yemin eden kimsenin bu yemine bağlı kalması gerektiğine, eğer yemin kefareti olsaydı hanımına -velev ki bir kerecik olsun- vurmak yerine kefareti yerine getirmenin kendisine daha kolay geleceğine kâildir⁵⁴⁶.

⁵⁴¹ Sâd 38/44.

⁵⁴² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/98; Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'ıku't-te'vil*, 3/158; Tayyibî, *Fütûhu'l-gayb fi'l-keşf'an kınâ'i'r-rayb*, 13/295.

⁵⁴³ en-Neml 27/20-21.

⁵⁴⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/359; Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'ıku't-te'vil*, 2/599; Ebü't-Tayyib Muhammed Siddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî el-Kannevî, *Fethu'l-beyân fi maķâşidi'l-Kur'an* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1412/1992), 10/30; Dürre, *Tefsîru'l-Kur'an'l-Kerîm ve i'râbuh ve beyânuh*, 6/690.

⁵⁴⁵ Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî, *Bahrü'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993), 2/577; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/497.

⁵⁴⁶ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 33/147; a.mlf., *el-Fetâva'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987), 3/267.

Öte yandan hem Eski Ahit'te hem de Yeni Ahit'te birçok yemin ifadesine rastlanır. Bunlardan bazıları şöyledir:

*“İbrahim'in, Nahor'un ve babalarının Tanrısı aramızda yargıç olsun. Yakup babası İshak'ın taptığı Tanrı'nın adıyla ant içti.”*⁵⁴⁷, *“Sizi İbrahim'e, İshak'a ve Yakup'a vereceğime ant içtiğim topraklara götüreceğim. Orayı size mülk olarak vereceğim. Ben Yahve'yim.”*⁵⁴⁸, *“Tanrınız Rab'den korkacaksınız; O'na kulluk edecek ve O'nun adıyla ant içeceksiniz.”*⁵⁴⁹, *“Biz onlara kızlarımızdan eş veremeyiz. Çünkü Benyaminoğulları'na kız veren her İsraili lanetlenecek diye ant içtik.”*⁵⁵⁰, *“Biri komşusuna karşı günah işleyip ant içmek zorunda kaldığında, gelip bu tapınakta, senin sunağının önünde ant içerse, göklerden kulak ver ve gereğini yap. Suçluya karşılığını vererek, suçsuzu haklı çıkararak kullarını yargıla.”*⁵⁵¹, *“Gök üzerine ant içen, Tanrı'nın tahtı ve tahtta oturanın üzerine ant içmiş olur.”*⁵⁵², *“Petrus kendine lanet okuyup ant içerek, ‘Sözünü ettiğiniz o adamı tanımıyorum’ dedi.”*⁵⁵³

Câhiliye Arapları da yemin ifade etmek üzere birçok lafız kullanmışlardır. Onların özellikle yemin harfleriyle (hurûfu'l-kasem) yapmış oldukları yeminler, Kur'ân'da da karşılığını bulmuş ve bunlar İslâm tarafından teyid ve tekid edilmiştir⁵⁵⁴.

Ayrıca hususi bir yemin etme manasına gelen “kasâme”⁵⁵⁵ nin varlığına da Eski Ahit'te rastlamak mümkündür. Nitekim ülkede, kırdan yere düşüp de kimin öldürdüğü belli olmayan biri görüldüğü zaman ölüye en yakın kentin ileri gelenlerinin işe koşulmamış, boyunduruğa da vurulmamış bir düve alarak toprağı sürülmemiş, ekilmemiş ve içinde sürekli akan bir dere olan vadide boynunu kırmaları, sonra ise boynu kırılan devenin üzerinde ellerini yıkayıp *“Bu kanı ellerimiz dökmedi, kimin yaptığını gözlerimiz de görmedi. Ya Rab, kurtardığın halkın İsraililer'i bağışla. Halkını dökülen suçsuz kanından sorumlu tutma.”* şeklinde yemin etmeleri gerektiği zikredilmiştir⁵⁵⁶. Bunun bir

⁵⁴⁷ Yaratılış 31:53.

⁵⁴⁸ Mısır'dan Çıkış 6:8.

⁵⁴⁹ Yasa'nın Tekrarı 6:13.

⁵⁵⁰ Hâkimler 21:18.

⁵⁵¹ II. Târihler 6:22-23.

⁵⁵² Matta 23:22.

⁵⁵³ Markos 14:71.

⁵⁵⁴ Mehmet Çalışkan, *Kur'ân Dilinde Kasem (Yemin) Üslûbu* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 3.

⁵⁵⁵ Kasâme, “fâili meçhul cinayetlerde cezaî ve malî sorumluluğu tesbit amacıyla cinayetin işlendiği bölge insanların veya maktulün yakınlarının yemin etmesi usulünü ifade eden fıkıh terimi”dir (Bardakoğlu, “Kasâme”, 24/528).

⁵⁵⁶ Yasa'nın Tekrarı 21:1-8.

benzeri Câhiliye Arapları'nda da görülmekte olup suçun ispatını veya reddini ortaya koymak amacıyla yapılagelmiştir⁵⁵⁷.

2. Adak

Âl-i İmrân suresinde İmrân'ın karısının şöyle bir adakta bulunduğu zikredilir: “*Rabbim! Karnımdaki çocuğu sırf sana hizmet etmek üzere adadım. Benden kabul et. Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin demişti.*”⁵⁵⁸ Allah Teâlâ da onun bu adağını kabul edip onu Zekeriya peygamberin himayesine bırakmıştır.⁵⁵⁹

Hz. Meryem, oğlu İsa'yı doğurunca Allah Teâlâ ona “*Ye, iç, gözüün aydın olsun. İnsanlardan birini göreceksin, Şüphesiz ben Rahmân için oruç adadım. Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım*’ de.”⁵⁶⁰ buyurarak susma orucu (adağı) tutmasını ilham etmiş, kendisinden açıklama bekleyenlere de çocuğa işaret etmesini tavsiye etmişti⁵⁶¹.

Âyetlerden anlaşılacağı üzere İsrailoğulları arasında adak yaygındı. Hatta adak yapmak onlarda Allah'a yaklaşmak için bir yakınlık vasıtası idi⁵⁶². Ancak İslâm'da adak yapmak, haram olmasa da tavsiye edilen bir davranış değildir. Nitekim Abdulah b. Ömer'in rivâyetine göre Hz. Peygamber insanları adak yapmaktan nehyetmiş ve onlara “*Adak insanın başına gelecek belayı geri çevirmez. Bilakis cimrinin elinden mal çıkmasına sebep olur*”⁵⁶³ diyerek adakta bulunmanın tavsiye edilen bir ibadet olmadığını ifade etmiştir.

Ayrıca melekler Hz. İbrahim'e halim bir erkek evladının (İsmail) doğacağını müjdeleyince o “*İzen hüve zebîhullah*” (öyleyse o Allah'ın kurbanlığıdır) diyerek adakta bulunmuştu. Çocuk (İsmail) koşacak kadar büyüyünce, Hz. İbrahim rüyasında oğlunu kurban ettiğini görmüş ve adağının yerine getirilmesi kendisine emredilmişti...⁵⁶⁴ Bu hadise de önceki ümmetlerde adak ibadetinin varlığına delildir.

⁵⁵⁷ Bardakoğlu, “Kasâme”, 24/528.

⁵⁵⁸ Âl-i İmrân 3/35.

⁵⁵⁹ Âl-i İmrân 3/36-37.

⁵⁶⁰ Meryem 19/26.

⁵⁶¹ Meryem 19/29.

⁵⁶² Dervîş, *eş-Şerâ'î 'u 's-sâbıka ve medâ hücciyetihâ fi 'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 468.

⁵⁶³ Buhârî, “Kader”, 6; “Eymân ve Nüzûr”, 26; Müslim, “Nezr”, 2; Nesâî, “Eymân ve Nüzûr”, 23.

⁵⁶⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, 22/386; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/37; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/54; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 7/200 vd.

Kitab-ı Mukaddes'e gelince hem Eski Ahit'te hem de Yeni Ahit'te adak ibadeti sıklıkla tekrarlanır. Mesela şu âyetler buna misaldir:

“Musa İsrail'in oymak önderlerine şöyle dedi: Rab şöyle buyurdu: ‘Eğer bir adam Rabbe adak adar ya da ant içerek kendini yükümlülük altına sokarsa, verdiği sözü bozmayacak, ağzından her çıkanı yerine getirecek. Genç bir kadın babasının evindeyken Rabbe adak adar ya da kendini yükümlülük altına sokarsa, babası da onun Rabbe adadığı adağı ve kendini yükümlülük altına soktuğunu duyar, ona karşı çıkmazsa, kadının adadığı adaklar ve kendini altına soktuğu yükümlülük geçerli sayılacak. Ama babası bunları duyduğu gün engel olursa, kadının adadığı adaklar ve kendini altına soktuğu yükümlülük geçerli sayılmayacak; Rab onu bağışlayacak, çünkü babası ona engel olmuştur. Eğer kadın adak adadıktan ya da düşünmeden kendini yükümlülük altına soktukten sonra evlenirse, kocası da bunu duyar ve aynı gün ona karşı çıkmazsa, adadığı adaklar ve kendini altına soktuğu yükümlülük geçerli sayılacak. Ama kocası bunu duyduğu gün engel olur, kadının adadığı adağı ya da düşünmeden kendini altına soktuğu yükümlülüğü geçerli saymazsa, Rab kadını bağışlayacaktır...’’⁵⁶⁵, “Bu yüzden, sunakta adak sunarken kardeşinin sana karşı bir şikâyeti olduğunu anımsarsan, adağını orada, sunağın önünde bırak, git önce kardeşinle barış; sonra gelip adağını sun.”⁵⁶⁶, “Bunun için sana dediğimizi yap. Aramızda adak adanmış dört kişi var.”⁵⁶⁷

Ayrıca Câhiliye devrinde de birçok adak çeşidi vardı. Bunlardan putlara sunmak şeklinde yapılan adaklar İslâm'da tamamen reddedilmiştir. Bununla beraber Hz. İbrahim'in yaptığı adağın benzerini Abdülmuttalib de oğlu Abdullah için yapmış, “Bir gün on oğlum olursa onlardan birini kurban edeceğim.” diyerek adakta bulunmuştu. Nihâyet yıllar geçip on oğlu olunca kendisine rüyada yaptığı adak hatırlatıldı. O oğullarını toplayıp durumu anlattı. Hepsi bundan razı olduğunu dile getirince aralarında kura çekti. Kura Abdullah'a çıktı. Ancak Abdülmuttalib, oğlunu kurban etmeden adağını yerine getirebilmenin bir yolunu aradı. Medine'ye gittiği bir zamanda Arrâfe isimli bir kadından tavsiye aldı. Bu kadın ona, “Sizde kan bedeli nedir?” diye sordu. Abdülmuttalib, “On devedir” dedi. Bunun üzerine o kadın: “Mekke'ye döndüğün zaman on deve ile oğlun arasında kura çek. Kura develere isabet edinceye kadar sayıyı onar onar artır. Ne zaman ki kura develere

⁵⁶⁵ Çölde Sayım 30:1-9. Daha fazla bilgi almak için ayrıca bkz. 30:10-16.

⁵⁶⁶ Matta 5:23-24.

⁵⁶⁷ Elçilerin İşleri 21:23.

isabet eder, o zaman oğlunu kurtarırısın.” dedi. O da böyle yaparak develerin sayısını her seferinde artırdı. Ne zaman ki develerin sayısı yüz oldu, kura develeri işaret etti. Böylece iş çözülmüş oldu ve yüz deveyi kurban ederek oğlu Abdullah’ı kurban etmekten kurtardı⁵⁶⁸. Bu sebeple Hz. Peygamber’in, Hz. İsmail’i de kastederek “*Ene ibnü’z-zebîhayn*” (*Ben iki kurbanlığın oğluyum*) dediği nakledilmiştir⁵⁶⁹.

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre adak sadece İslâm hukukunda değil; aynı zamanda önceki şeriatlarda da mevcut olan bir ibadettir.

F. Diğer Meseleler

Bu başlık altında diğer başlıklar altında anlatılamayan hususların anlatılacağı ifade edilmişti. Buna göre hitân, örtünme, yeme-içme, hîle-i şer‘ıyye, kölelik, kura, vakıf, vasiyet, miras ve cenaze bunlardandır.

1. Hitân

Hitân, erkeğin cinsel organının ucunda bulunan fazla derinin kesilmesine ve kadının cinsiyet organının üst kısmında bulunan derinin (prepus) ve kısmen de bızırının (klitoris) alınmasına verilen isimdir. *İ’zâr* hem kadının hem de erkeğin; *hifâd* ise yalnızca kadının sünnet edilmesi anlamına gelir⁵⁷⁰. Türkçe’de bunu ifade etmek üzere sünnet/sünnet ettirmek tabiri kullanılmaktadır.

Hitân, bütün semâvî dinlere göre Hz. İbrahim’e dayandırılan bir gelenektir. Eski Ahit’te Allah Teâlâ’nın Hz. İbrahim’e ve nesline sünneti emrettiği, bunun aralarındaki antlaşmanın bir sembolü olduğu, doğan her çocuğun -velev ki köle olsun veya soylarından olmasın- sünnet edilmesi gerektiği, bunun ebediyyen devam etmesi gerektiği ve bu antlaşmaya uymayanın halkın arasından kovulması gerektiği ifade edilmiştir⁵⁷¹. Ayrıca Hz. İbrahim’in doğan bütün çocuklarını sünnet ettirdiği ve kendisinin sünnet

⁵⁶⁸ Tayyibî, *Fütûhu’l-ğayb fi’l-keşf ‘an kınâ’i’r-rayb*, 13/185; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 3/110; İbn Hişâm, *es-Siretü’n-nebeviyye*, 1/154; Ebü’l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câ’ê fihâ mine’l-âşâr* (Beyrut: Dâru’l-Endülüs li’n-Neşr, t.y.), 2/46; Taberî, *Târîhu’t-Taberî* (Beyrut: Dâru’t-Türâs, 1387/1967), 2/242 vd.

⁵⁶⁹ Hâkim, *el-Müstedrek ‘ale’s-Şahîhayn*, 2/609; Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu’l-bârî* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1379/1959), 12/378; Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *el-Makâşidü’l-ğasene* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘Arabî, 1405/1985), 52, 167.

⁵⁷⁰ Gürkan, “Sünnet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38/155.

⁵⁷¹ Yaratılış 17:10-14

olduğu zaman doksan dokuz yaşında olduğu da zikredilmiştir⁵⁷². İslâmi kaynaklara göre ise Hz. İbrahim seksen yaşında sünnet olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber'den rivâyet edilen bir hadise göre şöyle denilmiştir: “İbrahim seksen yaşındayken oğlu ile beraber Kadûm'da (veya kadûm ile)⁵⁷³ sünnet olmuştur.”⁵⁷⁴

Yeni Ahit'te Hz. İsa'nın sekiz yaşında sünnet olduğu zikredilir⁵⁷⁵. Ancak ne kadar gariptir ki Katolikler IV. yüzyıla kadar 1 Ocak tarihinde Hz. İsa'nın sünnet edilmesini kutlarlarken (Sirkonzisyon), günümüz Hıristiyanlar'ı bu adeti devam ettirmemektedir.

Câhiliye Arapları arasında da hitân yaygın bir âdetti. Hatta kadınlar da sünnet edilirdi. Bununla beraber kadın sünnetini Hz. İbrahim'in karısı Hacer'e dayandıranlar da vardır⁵⁷⁶. Öte yandan özellikle Hz. İbrahim'den beri süregelen Hanîf dinini benimseyen Araplar'ın da sünneti benimsemeleri bunun hem önceki şeriatlarda hem de İslâm öncesi Arap toplumunda yaygın bir şekilde icrâ edildiğini göstermektedir.

2. Örtünme

Yahudilik'te evli bekar ayrımı yapılmaksızın kadınların örtünmeleri gerekli görülmüştür. Bununla beraber Orta çağ Avrupası'nda bu husus sadece evli kadınlarla sınırlı hale gelmiştir⁵⁷⁷.

Yahudiler sabah ibadetlerini yaparken, başlarına tallit; dışarı çıkarken ise üstlerine tzizith denen bir elbise alırlar. Ayrıca XIII. yüzyıldan itibaren de Arba Kanfoth (dört köşeli) denen iç elbisesini ibadet ederken giymektedirler. İbadet sırasında kadınların başlarını örtmesi gerektiği gibi erkekler de başlarını örtmelidirler⁵⁷⁸.

⁵⁷² Yaratılış 17:23-24. Daha fazla bilgi için bkz. 17:25-27.

⁵⁷³ Kadûm, Şam'da bulunan bir köy veya Hicaz'da bulunan bir dağ olarak tefsir edilmiştir. Buna marangozların kullanmış olduğu bir alet ismi diyenler de vardır. Bkz. Süyûtî, *Cem'u'l-Cevâmi'*, 21/781, 1/200.

⁵⁷⁴ Buhârî, “Ehâdisü'l-Enbiyâ”, 11; Müslim, “Fadâil”, 41; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/239.

⁵⁷⁵ Luka 2:21.

⁵⁷⁶ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *Kitâbü'l-Hayevân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 7/15.

⁵⁷⁷ Gürkan, “Tesettür”, 40/544.

⁵⁷⁸ Ateş, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, 52.

Eski Ahit'te Hz. İshak'ın karısı Rebeka'nın evlenmeden önce onu gördüğünde peçesini alıp yüzünü örttüğünden bahsedilir⁵⁷⁹. Yeni Ahit'te ise bu hususta daha fazla bilgi verilmiştir. Nitekim orada örtüyle alakalı hükümler şöyle yer almaktadır:

*“Kadınların da saç örgüleriyle, altınlarla, incilerle ya da pahalı giysilerle değil, sade giyimle, edepli ve ölçülü tutumla, Tanrı yolunda yürüdüklerini ileri süren kadınlara yaraşır biçimde, iyi işlerle süslenmelerini isterim.”*⁵⁸⁰, *“... Başı açık dua ya da peygamberlik eden her kadın, başını küçük düşürür. Böylesinin, başı tıraş edilmiş bir kadından farkı yoktur. Kadın başını açarsa, saçını kestirsin. Ama kadının saçını kestirmesi ya da tıraş etmesi ayıpsa, başını örtsün...”*⁵⁸¹

Cahiliye devrinde de başörtüsü (himar) kadınlar tarafından kullanılmış, bunun evli olanı bekardan; hür olanı câriyeden ayıran bir işaret sayıldığı rivâyet edilmiştir⁵⁸². Bununla beraber bunun sadece Cahiliye Arapları'ndan kalan bir âdet olmadığı aşikardır. Nitekim bu sadece Araplar arasında yaygın olan bir gelenek değil; aynı zamanda diğer semavî dinlerde de kabul edilen bir buyruktur.

3. Yeme-İçme

Eski Ahit'te İsrailoğulları'na kan, leş, tırnaklı hayvanların tamamı ve yırtıcı hayvanların parçaladığı hayvanlar; iç yağ, murdar et, domuz eti, tavşan eti ve deve eti; mayalı ekmeğe yemek; kartal, şahin, çaylak, akbaba, leylek vb. kuşların eti; deniz mahsullerinden kanatsız ve pulmuş olanların eti ve bunların dışında bulunup da eti yenilen balıkların murdar olanları; dört ayak üzerinde yürüyen kanatlı veya kanatsız haşerât; yaratılış itibarıyla iğrenç kabul edilen fare, akrep, yılan, kurbağa ve köstebek gibi hayvanların eti haram kılınmıştır⁵⁸³.

⁵⁷⁹ Yaratılış 24:65

⁵⁸⁰ I. Timeteos 2:9-10.

⁵⁸¹ I. Korintliler 11:5-6.

⁵⁸² Müfessirlerden Mukâtil b. Hayyân'a göre Cahiliye Dönemi Arap toplumunda kullanılan himar (baş örtüsü), İslâm'ın emrettiğinden farklıdır. Nitekim cahiliye kadınları baş örtüsünü bazen enselerine bağlar, bazense arkalarına bırakırlardı. Bu sebeple boyun ve boğazları açık bulunur; gerdanlık, küpe gibi takıları görünürdü (Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 4/400; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesir b. Dav' b. Kesir el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), 6/364; Ramazan Altıntaş, “Cahiliye Arap Toplumunda Kadın”, *Diyanet İlmî Dergi*, 37/1 (2001), 68). İslâm'da ise baş örtüsünün boynu ve boğazı örtecek şekilde olması, yani himarın yakaların üzerine kadar darp edilmesi (örtülmesi) emredilmiştir (en-Nûr 24/31).

⁵⁸³ Ateş, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, 457-64.

Kur'ân-ı Kerim'de “Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Ama kim mecbur olur da istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur.”⁵⁸⁴ denilerek bunlardan leş, (akıcı) kan, domuz eti ve murdar hayvanın yasaklandığı beyan edilmiştir.

İç yağının ve tırnaklı hayvanların tamamının onlara haram edildiği ise şu âyetle beyan edilmiştir. “Yahudilere tırnaklı hayvanların hepsini haram kıldık. Sığır ve koyunların ise, sırtlarında veya bağırsaklarında bulunanlar, ya da kemiklerine karışanlar dışındaki iç yağlarını (yine) onlara haram kıldık.”⁵⁸⁵ Yahudilere yasaklanan iç yağı, tavşan eti ve deve eti İslâm'da helal kabul edilmiştir⁵⁸⁶. Yine mayalı ekmek onlara yasak edilmesine⁵⁸⁷ rağmen İslâm'da böyle yasaklayıcı bir emir bulunmamaktadır⁵⁸⁸. Kuşlardan sivri (köpek) dişleri bulunan ve pençesiyle avlanan hayvanlar İslâm'da da haram kılınmıştır⁵⁸⁹.

Deniz hayvanları -mezhepler arasında bazı ihtilaflar olsa da⁵⁹⁰ umum itibariyle caizdir⁵⁹¹. Öte yandan ölü balık -Yahudiliğin aksine- helaldir. Nitekim Hz. Peygamber'in “İki leş iki kan size helal kılındı. İki leş, balık ve çekirge; iki kan ise ciğer ve dalaktır.”⁵⁹² dediği rivâyet edilir.

⁵⁸⁴ el-Bakara 2/173. Ayrıca Mâide suresinde “Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, (henüz canı çıkmamış iken) kestikleriniz hariç; boğulmuş, darbe sonucu ölmüş, yüksekten düşerek ölmüş, boynuzlanarak ölmüş ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış hayvanlar ile dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar, bir de fal oklarıyla kismet aramanız size haram kılındı.” denilerek hangi hayvanların murdar kabul edileceği hakkında daha fazla malumat verilmiştir (el-Mâide 5/4). Bununla beraber bu hususla alakalı Kur'ân-ı Kerim'de zikredilen diğer ayetler için bkz. el-En'âm 6/145; en-Nahl 16/115.

⁵⁸⁵ el-En'âm 6/146.

⁵⁸⁶ el-En'âm 6/145.

⁵⁸⁷ Mayalı ekmeğin yasak edilmesiyle alakalı Eski Ahit'te şu ayetlere bkz. Mısır'dan Çıkış 12:15, 19, 13:3, 7; Levililer 7:13; Yasa'nın Tekrarı 16:3; Amos 4:5.

⁵⁸⁸ el-En'âm 6/145.

⁵⁸⁹ Nitekim İbn Abbâs'tan rivayet edilen bir hadiste “Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) her sivri dişi ve pençesi bulunan kuşun yenilmesini yasakladı.” denilmiştir (Müslim, “Sayd”, 3; İbn Mâce, “Sayd”, 13; Ebû Dâvûd, “Et'ime”, 33; Tirmizî, “Et'ime”, 1).

⁵⁹⁰ Nitekim Hanefîler, balık suretinde olmayan deniz mahsullerini ve ölüp karnı havada kalacak şekilde su üstünde bulunan balıkları helal görmemiş; Şâfiî ve Mâlikîler bunun için herhangi bir istisna getirmemiş; Hanbelîler ise yılan balığını caiz görmemişlerdir. Bununla beraber insan veya hınzır şeklinde bulunan deniz mahsulleri ile timsah vb. tüm mezheplerce haram kabul edilmiştir (Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 2/9).

⁵⁹¹ el-Mâide 5/96.

⁵⁹² İbn Mâce, “Et'ime”, 31; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 10/16; Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, 5/21.

Haşerât cinsinden olan hayvanlar ile fare, akrep, yılan, kurbağa ve köstebek gibi hayvanların yenilmesi -mezhepler arasında bazı küçük farklılıklar olsa da-⁵⁹³ İslâm'da da caiz görülmemiştir⁵⁹⁴.

Eski Ahit'te şarap veya içkinin yasak edildiğine dair kesin bir emre rastlamak mümkün olmasa da Levililer'de geçen “*Rab Harun'a şöyle dedi: ‘Sen ve oğulların Buluşma Çadırı'na şarap ya da herhangi bir içki içip girmeyin, yoksa ölürsünüz. Kuşaklar boyunca bir kural olsun bu.’*” ifadesi, içkinin en azından belli mekanlarda içilmesine yasak getirmiştir. Bunun İslâm'ın ilk yıllarında sarhoşken namaza yaklaşmama emriyle olan uygunluğu da göze çarpar. Öte yandan Çölde Sayım'da Rabbe adanmış olan kimselerin veya O'na adakta bulunan kimselerin şaraptan, diğer içkilerden, sirkeden ve üzüm suyundan kaçınmaları gerektiğinden bahsedilir⁵⁹⁵.

Hıristiyanlık'a gelince, kan, putlar adına kesilenler, boğulmuş hayvanlar ve domuz eti onlarda da yasaktır. Nitekim Yeni Ahit'te bu sayılanlardan ilk üçünün açıkça yasak edildiğine dair âyetler vardır:

*“Ancak putlara sunulup murdar hale gelen etlerden, fuhuştan, boğularak öldürülen hayvanların etinden ve kandan sakınmaları gerektiğini onlara yazmalıyız. Çünkü çok eski zamanlardan beri Musa'nın sözleri her kentte duyurulmakta, her Şabat Günü havralarda okunmaktadır.”*⁵⁹⁶

Domuz etine gelince Yeni Ahit'te helal kılındığına dair herhangi bir emare bulunmamaktadır. Bununla beraber Hıristiyanlar'ın Eski Ahit'i de kabul ediyor olmaları⁵⁹⁷ domuz yasağının kendileri için de câri olmasını gerektirir. Ne var ki onların bu yasağı kaldırmaları Petrus'un gördüğü bir rüyaya dayandırılır. Nitekim Elçiler'in İşleri'nde geçen rivâyete göre rüyada Petrus'a “*Kalk, Petrus, kes ve ye*” denilmiş, o da “*Asla olmaz, ya Rab! Ağzıma hiçbir zaman bayağı ya da murdar bir şey girmedir.*” demiş, bunun üzerine aynı ses ikinci kez işitilmiş ve kendisine “*Tanrı'nın temiz kıldıklarına sen*

⁵⁹³ Bunlardan haşerât yenilmesine bazı Mâlikî âlimleri -insana zarar vermedikçe ve belli bir topluluk tarafından yenilmesi âdet olmuşsa- caiz görmüşlerdir. Deniz kamlumbağası boğazlanmak suretiyle kesilirse Mâlikî ve Hanbelîlerce caiz görülmüş; kara kaplumbağası ise Hanbelî'nin tercih edilen görüşüne göre haram kabul edilmiştir (Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 2/7). Köstebeğe gelince İmam Mâlik bunun yenilmesinde bir beis görmemiştir (Seyyid Şerîf Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 3/207).

⁵⁹⁴ Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 2/5-9.

⁵⁹⁵ Çölde Sayım 6:1-3. Ayrıca bkz. Ateş, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, 474-77.

⁵⁹⁶ Elçilerin İşleri 15:20-21. Ayrıca bkz. 15:28-29.

⁵⁹⁷ Matta 5:17.

bayağı deme” denilmiş ve bu üç kez tekrarlanmış⁵⁹⁸. İşte bu hadiseden yola çıkılarak domuz yasağının kaldırıldığına hükmedilmiştir⁵⁹⁹.

Câhiliye devrinde özellikle Hanîf dini üzere bulunan kimseler Hz. İbrahim’den gelen bazı buyrukların bir gereği olarak leş (meyte) yemezlerdi. Bununla beraber Câhiliye Arapları boğulmuş (müntenika), süsülmüş (natîha), sopayla vurularak öldürülmüş (mevkûze), yüksekten düşerek ölmüş (mütereddiye) ve canavarlar tarafından parçalanmış hayvanları yemekte bir beis görmemişlerdi⁶⁰⁰ ki bunlar İslâm’da haram kılınmıştır⁶⁰¹. Öte yandan Hz. Peygamber Medine’ye geldiği zaman insanların develerin hörgüçlerini ve koyunların kuyruk kısımlarını keserek yediklerini gördü ki bu İslâm’da murdar sayılmıştır⁶⁰².

4. *Hîle-i Şer’iyye*

Hiyel, hîle (çare) kelimesinin çokluk halidir. Bunun meşru olanına hîle-i şer’iyye; batıl olanına ise hîle-i bâtıla denilir. İslâm hukukunda, günahattan kurtulup helale ulaşmaya vasıta olan çıkış yolu olarak tanımlanmıştır⁶⁰³. Bu kelime Türkçe’de, “birini aldatmak, yanıltmak için yapılan düzen, dolap, oyun, ayak oyunu, alavere dalavere, desise ve entrika”⁶⁰⁴ gibi anlamlara gelse de Arapça’da ve özellikle de İslâm hukukunda “çare, çıkış yolu”⁶⁰⁵ manasında kullanılmaktadır.

Kur’ân-ı Kerim’de hem Eyyub kıssasında hem de Yusuf kıssasında hîle-i şer’iyye’nin varlığına rastlanır. Nitekim Hz. Eyyub’un karısı bir kabahat işlemiş, o da hanımını te’ dib etmek üzere yüz sopa vuracağına dair yemin etmişti⁶⁰⁶. Allah Teâlâ da mealen ona “...*Eline bir demet sap al ve onunla vur, yeminini bozma.*”⁶⁰⁷ diyerek şer’î bir çare (hîle) göstermiş, böylece o ne hanımını incitmek ne de yeminini bozmak mecburiyetinde kalmıştı.

⁵⁹⁸ Elçilerin İşleri 11:4-10.

⁵⁹⁹ Ateş, *İslâm’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, 467.

⁶⁰⁰ a.mlf., *İslâm’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, 468-70.

⁶⁰¹ el-Mâide 5/3.

⁶⁰² Ateş, *İslâm’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, 470. Nitekim bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Diri hayvandan kesilen parça leştir.*” (İbn Mâce, “Sayd”, 8; Tirmizî, “Et’ime”, 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/233, 235).

⁶⁰³ *el-Mevsû’âtü’l-Fıkhıyyetü’l-Küveytiyye*, 18/330.

⁶⁰⁴ TDK, “Hîle”, (Erişim 25 Aralık 2021).

⁶⁰⁵ en-Nisâ 4/98.

⁶⁰⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/98; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl ve haķā’ıku’t-te’vîl*, 3/158; Tayyibî, *Fütûhu’l-ğayb fi’l-keşf’an kınâ’i’r-rayb*, 13/295.

⁶⁰⁷ Sâd 38/44.

Öte yandan Yusuf kıssasında anlatıldığına göre hükümdarın su kabı kaybolmuş ve bu, Hz. Yusuf'un kardeşlerinden birinin yükünde bulunmuştu. Halbuki bunu kardeşlerinden biri çalmamış bilakis onu kendisi koydurmuştu. Nitekim ilgili âyette zikredildiğine göre *“Bunun üzerine Yusuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini (aramaya) başladı. Sonra da onu, kardeşinin yükünden çıkarttı. İşte biz Yusuf'a böyle bir tedbir öğrettik, yoksa kralın kanununa göre kardeşini tutamayacaktı. Ancak Allah'ın dilemesi hariç. Biz kimi dilersek onu derecelerle yükseltiriz. Zira her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır.”*⁶⁰⁸ denilmiş ve bunun meşruiyetine temas edilmiştir.

Ayrıca hîlenin varlığına Hz. Peygamber'in sözlerinden ulaşabilmek de mümkündür. Nitekim -daha önce de geçtiği üzere- Hz. İbrahim, Sâre ile Mısır'a yaptığı bir yolculukta -zorba kimselerin zararından emin olabilmek için- karısına “Ben İbrahim'in kızkardeşiyim” şeklinde kendini tanıtmamasını istemişti. Zira Sâre çok güzeldi ve onun bu güzelliğini görenler, İbrahim'i öldürüp Sâre'yi sağ bırakabilirdi. Hz. İbrahim de bu korkudan dolayı “din kardeşim” manasını kastederek onu böyle bir hileye (şer'î çareye) yönlendirmişti⁶⁰⁹.

İslâm'da hîle, şeriata muhalif olmadığı ve dîne zarar verecek bir mahiyet taşımadığı sürece caiz görülmüştür⁶¹⁰. Nitekim Ebu Hanîfe ve İmam Şâfî, kişiyi mübah daireden çıkarmayan ve hakkın meydana çıkmasını sağlayan hîlenin caiz olduğuna kâildir⁶¹¹. Zaten meşru hîle de bu demektir.

Kısaca hîle-i şer'îyenin varlığına İslâm'da olduğu gibi önceki şeriatlarda da rastlayabilmek mümkündür.

5. Kölelik

Kölelik, -önceki şeriatlarda olduğu gibi- İslâm hukukunun da kabul ettiği bir müessesedir. Ancak -daha önce de geçtiği üzere- İslâm köleliğe bir sınır getirmiş ve köleliği sadece harp hukukunun neticesi saymıştır⁶¹². Hatta yemin, oruç ve zihar kefareti gibi bazı uhrevî cezalar, öncelikli olarak köle azad etmeye bağlanmıştır. Ayrıca kişinin kendi kölesiyle

⁶⁰⁸ Yûsuf 12/76.

⁶⁰⁹ Buhârî, “Büyü”, 102; İkrâh, 6; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/132-33.

⁶¹⁰ Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Qur'an*, 9/236.

⁶¹¹ Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr fi'l-'akîde ve'sheri'a ve'l-menhec*, 13/36.

⁶¹² Aydın - Hamîdullah, “Köle”, 26/238-39.

kitabete akdi yapması ve kölenin ümmü'l-veled statüsüne girmesi de köleliğin sona erme yolları arasında yer almıştır⁶¹³.

Tevrat'a bakıldığı zaman bazı kölelik hükümlerinin İslâm hukukuyla paralellik arz ettiği görülmektedir. Mesela savaş esirleri köle yapılır⁶¹⁴. Kölelerin çocukları da köle statüsündedir⁶¹⁵. Azatlık (ıtk, tahrîr, fekk) yoluyla ve kitabete akdi (mükâtebe) ile kölenin hürriyetine kavuşması mümkündür⁶¹⁶. Köleye gücünün yettiğinden fazla yük yüklenemez⁶¹⁷. Yine köleler makul bir ceza yöntemi ile cezalandırılabilirler ama yaralanamazlar ki bu hükümlerin hepsi İslâm hukukuyla aynıdır⁶¹⁸.

Ayrıca, “Eğer cariyeyi oğluna nişanlarsa, ona kendi kızı gibi davranmalıdır”⁶¹⁹ âyetindeki “kendi kızı gibi davranmalıdır” ifadesi İslâm hukukuyla paralellik gösterir. Nitekim buna hem kendi kızı gibi davranması gerektiği hem de onunla cinsî münasebet kuramayacağı anlaşılmaktadır ki bu yönüyle de İslâm hukukuyla aynıdır.

Öte yandan kölesini -azad edip- onunla evlendiği takdirde, hür hanımına yapması gereken muameleyi, azatladığı hanımına da yapmalıdır ifadesi de İslâm hukukuyla aynıdır. Nitekim bir kimse -çok evlilik yaptığı takdirde- eşleri arasında adaleti gözetmekle mükelleftir⁶²⁰.

Yeni Ahit'te de köleliğe birçok âyette temas edilip Tanrı katında köle-hür ayrımının olmadığı⁶²¹, efendisinin isteğini yerine getirmeyen kölenin dayak yiyeceği⁶²² ve Yahudilik'te anlatılan benzer hükümlerin kendileri için de geçerli olduğu pekçok âyette⁶²³ zikredilmiştir.

6. Kur'a

⁶¹³ Ekinci, *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatler*, 267.

⁶¹⁴ Sayılar 31:26-27; Tesniye 20:10-11.

⁶¹⁵ Mısır'dan Çıkış 21:26-27.

⁶¹⁶ Hamza Üzüm, “Tanah ve Talmut'ta Kölelik”, *Kars Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/12 (2013), 166-70; Levililer 25:29.

⁶¹⁷ Yasa'nın Tekrarı 23:16.

⁶¹⁸ Üzüm, “Tanah ve Talmut'ta Kölelik”, 170.

⁶¹⁹ Mısır'dan Çıkış, 21:10

⁶²⁰ en-Nisâ 4/3.

⁶²¹ Galatyalılar 3:28; Efesliler 6:8; Koloseliler 3:11.

⁶²² Luka 12:47.

⁶²³ Mesela bkz. Matta 18:28-33; Elçilerin İşleri 7:6-9.

Kur‘a, iktirâ‘ kelimesinden mastar olarak türeyen ve şans çekmek anlamına gelen bir terimdir. Hakların temyiz ve taksim edilmesi için kullanılmaktadır⁶²⁴. Fıkıh kitaplarında “kısmet” bölümlerinde ele alınan kur‘a; ikra‘, iktirâ‘, ishâm, istihâm ve müsâheme gibi kelimelerle de ifade edilir⁶²⁵.

Kur‘ân-ı Kerim’de iki yerde kur‘a yöntemine başvurulduğundan söz edilir. Bunlardan birisi Yunus kıssasında anlatılır. Nitekim Hz. Yunus kavmi ıslah olmayınca onların arasından ayrılıp dolu bir gemiye binmiş, gemide bulunanlar da aralarında yabancı olduğunu fark edip kur‘a çekmek suretiyle yabancının kim olduğunu tespit etmek istemişlerdi. Hz. Yunus kur‘a çekilmesini kabul etmiş ve kur‘ada kaybedenlerden olmuştu⁶²⁶. Bunun üzerine kendini denize atmış ve bir balık tarafından yutulmuştu⁶²⁷. Buradan hareketle gemide bulunan topluluğun ve Hz. Yunus’un kur‘a yöntemini bildiklerini, içinde buldukları anlaşmazlığı kur‘ayla çözdüklerini anlayabilmek mümkündür. Nitekim Hz. Yunus kur‘a çekilmesine razı olmuş, neticesine de katlanmıştır.

İkinci olarak Meryem kıssasında⁶²⁸ buna delil vardır. İmran’ın karısı, kızı Meryem’i mescide adamak niyetiyle din adamlarının yanına getirmiş, onlar da Meryem’i kimin himaye edeceğini tayin edebilmek için kalemleriyle kur‘a çekmişler, sonucu da Hz. Zekeriyya’ya çıkmıştı. Bundan sonra ise Meryem’in korumasını Hz. Zekeriyya üstlenmişti⁶²⁹.

Hz. Âişe’nin rivâyetine göre Hz. Peygamber sefere çıkacağı zaman hanımları arasında kur‘a çeker ve kime çıkarsa sefere onunla beraber giderdi⁶³⁰. Yine Hz. Peygamber’in “Eğer insanlar ezan okumanın ve ilk safta namaz kılmanın faziletini bilselerdi, bunu

⁶²⁴ *el-Mevsû‘âtü’l-Fıkhıyyetü’l-Küveytiyye*, 4/81.

⁶²⁵ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve edilletuh*, 6/4731-56.

⁶²⁶ *es-Saffât* 37/139-42.

⁶²⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vili âyi’l-Kur‘ân*, 21/106.

⁶²⁸ Âl-i İmrân 3/44.

⁶²⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vili âyi’l-Kur‘ân*, 4/86.

⁶³⁰ Buhârî, “Hibe”, 14; “Şehâdât”, 31; Müslim, “Tevbe”, 10 vd. Hz. Peygamber’in böyle yapması, aralarındaki adaleti gözetmek içindi. Nitekim İslâm hukukuna göre birden fazla kadınla evli olan erkeğin yataktaki kaseme (nöbet) de riâyet etmesi gerekir. Ancak sefer bunun istisnasıdır. Bununla beraber sefere çıkmadan önce aralarında kur‘a çekerek kime çıktysa onunla beraber gitmesi -mezhepler arasında bazı ihtilaflar olmakla beraber umumi olarak- sünnet veya müstehap kabul edilmiştir (Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve edilletuh*, 6/4759).

belirleyebilmek için de kur‘adan başka çare bulamasalardı, muhakkak aralarında kur‘a çekerlerdi.”⁶³¹ sözü, de Kur‘ânın meşru oluşunun başka bir delilidir.

Demek oluyor ki kur‘a önceki şeriatlar ile İslâm hukukunda bulunan benzer hükümlerdendir.

7. Vakıf

Vakıf, “bir şeyin intifa hakkının ya da mülkiyetinin kamu yararına tahsis edilerek, sonsuza kadar mülk edinme ve edindirmeyi engellemek” şeklinde tanımlanmıştır⁶³². İslâm’ın ilk yıllarından itibaren başta Hz. Peygamber olmak üzere birçok hayırsever tarafından çok çeşitli vakıflar kurulmuş ve bunlar hem insanların hem de bazen hayvanların istifadesine sunulmuştur. Nitekim Avusturya sefiri Busbeke (Busbecq) bile 1550’li yıllarda “Türkiye’de her şey insanîleşmiş, her katı yumuşamıştır; hayvanlar bile.” demekten kendini alamamıştır⁶³³.

Bununla beraber vakıf Hz. Peygamber’le başlamış değildir. Nitekim İslâm’a göre Kâbe yeryüzünde inşa edilen ilk binadır⁶³⁴ ki bunun yapımına Hz. Âdem zamanından başlanarak Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından tamamlandığı rivâyet edilir⁶³⁵. Bazı kaynaklarda ise Hz. Âdem’in bunu inşa ettiği, daha sonra ise yıkıldıkça sonraki peygamberler tarafından tekrar yapıldığı söylenir⁶³⁶. Kâbe’nin kim tarafından inşa edildiği bir yana onun dünyanın en eski vakfı oluşu⁶³⁷ ve günümüze kadar ayakta kalabilmesi, vakfın neredeyse bütün şeriatlarda bilindiğine ve muhafaza edildiğine bir karine sayılabilir.

⁶³¹ Buhârî, “Ezân”, 9; “Şehâdât”, 31; Müslim, “Salât”, 28 vd.

⁶³² Münir Yaşar Kaya, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Aile Vakıfları* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 22.

⁶³³ Bahaeddin Yediylıdız, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42/483.

⁶³⁴ Âl-i İmrân 3/96.

⁶³⁵ Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi‘l-Kitâb*, 4/138.

⁶³⁶ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü‘l-mesîr fi‘l-ilmî‘t-tefsîr*, 1/306; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü‘l-‘akli‘s-selîm*, 2/60.

⁶³⁷ Bazı kaynaklarda Kâbe’nin dünyada yapılan ilk vakıf olduğuna işaret edilmiştir (Yusuf Manap, *İslâm ve Türk Vakıf Anlayışının Sosyal Temelleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991, 20). Zaten vakfın tanımı gereği –ki bir şeyin intifa hakkının ya da mülkiyetinin kamu yararına tahsis edilerek sonsuza kadar devam etmesidir- camilerin de vakıf hüviyetinde bulunduğu açıktır. Bununla beraber kişinin mülkünde bulunup da sadece ibadet etmek maksadıyla ayırmış olduğu mekanlar bu tanımın dışında kalmaktadır.

Öte yandan Hz. İbrahim'in Filistin'in Halil şehrindeki arazini vakfederek mahsulünden alınan gelirlerle insanlara ziyafet verilmesini vasiyet etmesi ve Hz. Davud tarafından inşasına başlanıp, Hz. Süleyman tarafından tamamlanan Beyt-i Makdis'in vakıf hüviyetinde olması⁶³⁸, bunun izlerinin çok ötelere gittiğine işaret eder.

8. Vasiyet

Vasiyet, kişinin malını teberra yoluyla ölüm sonrası için bir şahsa veya hayır cihetine temlik etmesine denir⁶³⁹. Kendisine vasiyet edilen kişiye mûsâ leh, vasiyete mevzu olan mal veya menfaate mûsâ bih denir⁶⁴⁰.

Eski Ahit'e göre Hz. Yakup ölmeden önce Mamre yakınlarında Hititli Efron'un tarlasındaki mağaraya gömülmeyi vasiyet etmişti. Nitekim daha evvel burayı Hz. İbrahim mezar yapmak üzere Hititli Efron'dan satın almış, kendisi, karısı, İshak ve onun da karısı Rebeka oraya gömülmüştü. Ayrıca Hz. Yakub'un kendi hanımı Lea'yı da oraya gömdüğü rivâyet edilir⁶⁴¹.

Yine Hz. Yusuf ölürken kendi kavmine ataları Yakup, İshak ve İbrahim'in yanına gömülmeyi temenni etmiş⁶⁴², bilahare (yaklaşık dört yüz sene sonra)⁶⁴³ cenazesi oraya nakledilmiştir⁶⁴⁴.

Bununla beraber Yeni Ahit'te vasiyetin ölüm sonrası için de geçerli olduğuna dair ifadeler bulunmaktadır ki İslâm hukukuyla benzerliği dikkat çekmektedir. İbraniler kitabında şöyle deniliyor: "*Ortada bir vasiyet varsa, vasiyet edenin ölümünün kanıtlanması gerekir. Çünkü vasiyet ancak ölümden sonra geçerli olur. Vasiyet eden yaşadıkça, vasiyetin hiçbir etkinliği yoktur.*"⁶⁴⁵

9. Miras

⁶³⁸ Ekinci, *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatler*, 294-95.

⁶³⁹ Serahsî, *el-Mebsûṭ*, 12/30, 17/11, 28/97; *el-Mevsû'âti'l-Fıkhîyyetü'l-Küveytiyye*, 7/205; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuh*, 10/7440, 10/7577.

⁶⁴⁰ Abdüsselam Arı, "Vasiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42/552-53.

⁶⁴¹ Yaratılış 49:29-31.

⁶⁴² Yaratılış 50:24-26; Mısır'dan Çıkış 13:19.

⁶⁴³ Ekinci, *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatler*, 341.

⁶⁴⁴ Yeşu 24:32.

⁶⁴⁵ İbraniler 9:16-17.

Yahudilik'te miras hükümleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. En büyük erkek çocuk, babasının terekesinden diğerlerine nazaran iki kat fazla hisse alır. Buna "ilk oğulluk hakkı" denir⁶⁴⁶. Doğan çocuk gayrimeşru bir birlikteliğin mahsulü ise babasından miras alamaz⁶⁴⁷ ki İslâm hukukunda da bu böyledir⁶⁴⁸.

Hız. Musa'dan önce kız çocukları mirastan hisse alamazken, Musa şeriatında erkek çocuğun olmaması durumunda kızlar mirasçı kılınmıştır⁶⁴⁹. Ancak erkek çocuk bulunması durumunda kız çocuğun mirastan hisse alamaması İslâm'da kabul edilmemiştir⁶⁵⁰.

Tevrat'a göre erkek çocuğu olmayan kimsenin mirası kızına, kızı yoksa kardeşlerine, kardeşleri yoksa amcalarına, onlar da yoksa kendi boyunda bulunan en yakın akrabaya verilir⁶⁵¹. Buradan anlaşılacağı üzere ölenin ne babası ne de annesi mirastan pay sahibidir. Bununla beraber Mişna ve Talmud bu eksiği gidermiş, çocuksuz olarak ölen kimsenin mirasının babaya kalacağını bildirmiştir⁶⁵². Ancak orada da anneye miras verilmemiştir. Halbuki ölenin çocuğu olsun veya olmasın İslâm hukukunda anne-babaya mirastan hisse verilir⁶⁵³.

Yine erkek ve kız çocuğu olmayan kimsenin babası da yoksa dede ve ninesi pay alamazken İslâm hukukuna göre baba olmadığı takdirde dede ve nine mirastan hisse alabilmektedir⁶⁵⁴. Çocuğu olmadan ölen kadının varisi kocası kabul edilmiştir⁶⁵⁵. Halbuki İslâm hukukunda koca, terekenin en fazla yarısını alabilmekle beraber ölenin anne ve babasına, bunlar bulunmadığı takdirde ise kardeşlerine de miras hakkı tanımıştır⁶⁵⁶.

⁶⁴⁶ Yasa'nın Tekrarı 21:15-17; Ateş, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, 372.

⁶⁴⁷ Hâkimler 11:1-2.

⁶⁴⁸ Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1356/1937), 4/95; Buhûti, *Keşşâfü'l-kınâ' 'ani'l-İknâ'*, 4/255; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafê ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Serhi'l-kebîr* (b.y.: Dâru'l-Fikr, t.y.), 4/309.

⁶⁴⁹ Mahmud Es'ad b. Emin Seydişehrî, *Târîh-i İlm-i Hukuk* (İstanbul: Matbaâ-i Âmire, 1912), 195; Ateş, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, 374.

⁶⁵⁰ en-Nisâ 4/11.

⁶⁵¹ Çölde Sayım 27:8-11.

⁶⁵² Seydişehrî, *Târîh-i İlm-i Hukuk*, 216; Ateş, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, 376.

⁶⁵³ en-Nisâ 4/11.

⁶⁵⁴ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuh*, 10/7756-57.

⁶⁵⁵ Ateş, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, 376.

⁶⁵⁶ en-Nisâ 4/12.

Putperestlikten Yahudiliğe geçen kimse, hısımlarına mirasçı olabildiği halde hısımları böyle bir kimseye mirasçı olamaz⁶⁵⁷. İslâm hukukunda ise -bazı âlimlere göre- müslüman kâfire mirasçı olabildiği halde tersi kabul edilmemiştir⁶⁵⁸.

Anne-babasını iz bırakacak şekilde döven kimse Yahudilik'te mirasçı olamaz⁶⁵⁹. İslâm hukukunda ise ancak murisini öldüren kimsenin vârise mirasçı olamayacağı bildirilmiştir⁶⁶⁰.

Levililer'de kölelerin miras bırakılabileceği zikredilmiştir⁶⁶¹. Bu İslâm'da da câridir⁶⁶². Satın alınan arazi ise miras olarak bırakılamaz⁶⁶³. Bununla beraber üzerinden elli sene geçen arazinin, bedelini vermek şartıyla eski sahibine dönme imkânı bulunmaktadır⁶⁶⁴.

Hıristiyanlık'ta ise daha ziyade "Tanrı Egemenliği" ile ifade edilen manevi mirastan bahsedilmektedir ki puta tapanlar, zina edenler, oğlancılar, hırsızlar, açgözlüler, ayyaşlar, sövücüler ve soyguncular gibi nefsinin esaretinden kurtulamayan kimselerin bu mirastan hisse alamayacakları beyan edilmiştir⁶⁶⁵.

Câhiliye devrine gelince, miras alabilmek için hem erkek olmak hem de büluğ çağına girerek silah taşıma gücüne sahip olmak gerekirdi. Halbuki İslâm'da hem kadınlara hem de çocuklara miras hakkı tanınmıştır⁶⁶⁶. Öte yandan kişi hısımlık, hılf (dostluk ve tevârüs anlaşması), tebennî (evlatlık edinmek) ve vasiyet ile mirasa hak kazanabilirdi⁶⁶⁷. İslâm

⁶⁵⁷ Ateş, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, 378.

⁶⁵⁸ Nitekim cumhûr-i fukahaya, Hz. Ali'ye, Zeyd b. Sâbit'e ve sahabenin çoğunluğuna göre -tereke taksim edilmeden önce müslüman olsa bile- kâfir müslümana mirasçı olamaz. Çünkü murisin ölümüyle tereke mirasçıların hakkı olmuştur. Ahmed b. Hanbel ise -taksimden evvel müslüman olan- kâfirin murise mirasçı olabileceğine kâildir. Çünkü bunda kâfiri İslâm'a teşvik etmek vardır. Yine fukahânın çoğunluğuna göre müslüman kâfire mirasçı olamasa da Muaz b. Cebel, Muâviye b. Ebî Süfyan, Hz. Hasan, Muhammed b. Hanefiyye ve Muhammed b. Hasan b. Ali'ye göre müslüman kâfire mirasçı olabilir. Olamaz diyenlerin delili Hz. Peygamber'in "*Ne müslüman kâfire ne de kâfir müslümana vâris olur.*" (*Buhârî*, "*Ferâiz*", 26) sözüdür. Olur diyenlerin delili ise Hz. Peygamber'in "*İslâm en yücedir. Ondan daha yüce bir şey yoktur.*" (*Buhârî*, "*Cenâiz*", 80) sözüdür (*el-Mevsû'âtü'l-Fıkhıyyetü'l-Küveytiyye*, 3/23-24).

⁶⁵⁹ Ateş, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, 378.

⁶⁶⁰ Zira Hz. Peygamber "*Kâtile miras yoktur.*" buyurmuştur (İbn Mâce, "Diyât", 14; Abdürrezzak, *el-Musannef*, 9/140; Dârekutnî, *Sünen*, 5/168-69,524).

⁶⁶¹ Levililer 25:44-46.

⁶⁶² Çünkü köle mal hükmünde olduğu için alınıp satılabilir, kiralanabilir, hibe ve mirasa mevzu olabilir.

⁶⁶³ Levililer 25:23-27.

⁶⁶⁴ Tevrat'ta buna jübile (özgürlük) senesi denir. Bkz. Levililer 25:30; Seydişehirî, *Târîh-i İlm-i Hukuk*, 195; Ateş, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, 379; Ekinci, *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatler*, 161.

⁶⁶⁵ I. Korintliler 6:9; Galatyalılar, 5:19; I. Petrus 3:9; Vahiy 21:7-8.

⁶⁶⁶ en-Nisâ 4/11, 12, 176.

⁶⁶⁷ Ateş, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, 379-88.

bunlardan hısımlık ile mirası kabul etmiş⁶⁶⁸, hıf ve tebennî ahdiyle miras edinmeyi yasaklamıştır⁶⁶⁹. Vasiyet yoluyla miras edinmek ise ilk zamanlarda benimsendiği halde⁶⁷⁰ bu hüküm daha sonra “*Vârise vasiyyet yoktur.*”⁶⁷¹ hadisiyle neshedilmiştir.

10. Cenaze

İslâm hukukunda ölüye yapılacak tasarruflar cenaze başlığı altında ele alınır. Bunlardan ölmek üzere olan kimseye muhtazar, ölü için yapılan genel hazırlıklara teçhiz, ölünün yıkanmasına gasil, kefenlenmesine tekfin, tabuta konularak hem namazının kılınacağı yere hem de kabristana kadar taşınmasına teşyi, kabre konmasına ise defin adı verilmiştir⁶⁷².

Yahudilik’te ölmek üzere olan kimse (goses) yakınlarını çağırarak onlarla helalleşir, ölüm anı geldiği zaman elleri, ayakları, çenesi bağlanarak gözleri kapatılır, göbeğine metal bir nesne konularak evde bulunan tüm aynalar ters çevirilir. Daha sonra vücut kılları ve tırnakları kesilir, yıkanır, ketenden bir kefene sarılır ve bir teskere üzerine yatırılarak defne hazır hale getirilir. Bunun ardından ise tabut mezara konularak gömülmeye başlanır. Cenazeyi gömmek için orada bulunanlar tabutun üzerine toprak atarlar. Bu esnada Tevrat’tan dualar okunur⁶⁷³.

Hıristiyanlık’ta da benzer muamele yapılır. Nitekim Markos’ta Hz. İsa’nın defniyle alakalı şu bilgiler yer almaktadır:

“O gün Hazırlık Günü, yani Şabat Günü’nden önceki gündü. Artık akşam oluyordu. Bu nedenle, Yüksek Kurul’un saygın bir üyesi olup Tanrı’nın Egemenliği’ni umutla bekleyen Aramatyalı Yusuf geldi, cesaretini toplayarak Pilatus’un huzuruna çıktı, İsa’nın cesedini istedi. Pilatus, İsa’nın bu kadar çabuk ölmüş olmasına şaşı. Yüzbaşığı çağırıp, “Öleli çok oldu mu?” diye sordu. Yüzbaşından durumu öğrenince Yusuf’a, cesedi alması için izin verdi. Yusuf keten bez satın aldı, cesedi çarmıhtan indirip beze sardı, kayaya oyulmuş bir mezara yatırarak mezarın girişine bir taş

⁶⁶⁸ en-Nisâ 4/12.

⁶⁶⁹ el-Ahzâb, 33/5, 40. Tefsiri için bkz. Tahâvî, *Şerhu müşkili’l-âsâr*, 7/222; Cessâs, *Ahâmü’l-Kur’ân*, 2/97.

⁶⁷⁰ el-Bakara 2/180.

⁶⁷¹ Buhârî, “Vesâyâ”, 6; İbn Mâce, “Vesâyâ”, 6; Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, 6; Tirmizi, “Vesâyâ”, 5 vd.

⁶⁷² Demirci, “Cenaze”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Ankara: TDV Yayınları, 2019, 7/353.

⁶⁷³ a.mlf., “Cenaze”, 7/354.

*yuvarladı. Mecdelli Meryem ile Yose'nin annesi Meryem, İsa'nın nereye konulduğunu gördüler.*⁶⁷⁴

Ayrıca Hz. Âdem'in oğullarından birinin (Hâbil) gömülmesi Kur'ân-ı Kerim'de şu şekilde zikredilmiştir: *"Allah, kardeşinin ölüsünü nasıl gömeceğini göstermek üzere, ona yeri eşeleyen bir karga gönderdi. "Bana yazıklar olsun! Kardeşimin ölüsünü örtmek için bu karga kadar olmaktan aciz kaldım" dedi de ettiğine yananlardan oldu.*⁶⁷⁵

Câhiliye devrinde öldükten sonra tekrar dirilmeye inananlar ölülerini yıkar, kefenler ve onun üzerine dua okurlardı. Ölü tabuta konduğu zaman yakın akrabalarının en büyüğü kalkar ve ona Allah'tan rahmet dilerdi. Bundan sonra ölünün mezarı yanına bir deve getirilir, devenin başı sırtından arkasına veya göğsünden karnına doğru bağlanır, boynuna da bir halka takılarak bu deve ölünceye kadar beklenir veya ölenle beraber mezara gömülürdü ki buna "beliyye" derlerdi⁶⁷⁶. İslâm bunlardan gasil, tekfin, dua ve defni kabul etmekle beraber, beliyyeyi yasaklamıştır. Nitekim Hz. Peygamber bunun hakkında *"İslâm'da akr (mezar yanında deve veya koyun kesme) yoktur.*⁶⁷⁷ buyurmuştur.

⁶⁷⁴ Markos 15:42-47. Ayrıca bkz. Elçilerin İşleri 9:36-38.

⁶⁷⁵ el-Mâide 5/31.

⁶⁷⁶ Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 125.

⁶⁷⁷ Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 74; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, "Cenâiz", 134; Abdürrezzak, *el-Musannef*, 4/276.

SONUÇ

İslâm, önceki şeriatların bazı hükümlerini kısmen veya tamamen kabul etmiş; bazılarını ise reddetmiştir. “Önceki Şeriatların İslâm Hukukuna Yansımaları” başlığı altında hazırladığımız bu tez, bu yansımaları, neshedilen ve neshedilmeyen hükümler olarak ele almış, önceki şeriatlarla İslâm hukuku arasındaki benzerlik ve farklılıklara temas etmiştir.

Öncelikle bu tez, “Önceki Şeriatlar” ile neyin kastedildiğini ortaya koymuştur. Her ne kadar önceki şeriatlar ile genellikle Yahudilik ve Hıristiyanlık anlaşılrsa da aslında Hanîflik, Sâbiîlik, Sâmirîlik gibi dinler de bu kapsamda değerlendirilmiş, bunların İslâm’la olan bağı ortaya çıkarılmıştır.

İkinci olarak, birçok âyet ve hadiste önceki şeriatların hükümlerine temas edilmiş, Hz. Peygamber’in bi’setten önceki ve sonraki uygulamalarına bakılarak önceki şeriatların İslâm açısından delalet vasfı taşıyıp taşımadığı sorgulanmıştır.

Yapılan araştırma neticesinde bi’set öncesi için, bazı Şâfiî fakîhleri, Ahmed b. Hanbel, Hulvânî, İbnü’l-Hâcib gibi âlimler, Hz. Peygamber’in önceki şeriatların hükümleriyle ibadet ettiğine kâil olmuş, bu yöndeki delillerini ifade etmişlerdir. Çoğu Hanefî âlimi ve mütekellimun fukasının cumhuru Hz. Peygamber’in önceki şeriatların hükümleriyle ibadet etmediğine; Kâdı Abdülcebbâr, İmamül’l-Haremeyen el-Cüveynî, Âmidî ve Gazzâlî gibi âlimler ise bu meselede tevakkuf edilmesi gerektiğine kâil olmuşlardır.

Bi’set öncesi dönem, hükümlerin istinbatında herhangi bir değer ifade etmediğinden bu âlimlerden hangisinin görüşünün isabetli olduğunu tayin etmeye lüzum yoktur. Ancak bu meselede tevakkuf edenlerin görüşünün daha isabetli olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bi’set öncesi dönem için herhangi bir şeriatın hükmüyle ibadet etmiş olsaydı Hz. Peygamber bunu bildirirdi. Nitekim bildirmemiştir. Öte yandan eğer bi’setten önce ibadet etmemişse, niçin Kâbe’yi tavaf etmiş, oruç tutmuş vb. ibadetleri yapmış olsun? Bunlar ise ancak bir şeriatın bildirmesi ile yerine getirilecek hususlardandır. Öyleyse bu meseledeki delillerin birbirine eşit olması sebebiyle bu konuda tevakkuf etmek daha isabetli görünmektedir.

Bi’set sonrası için ise âlimlerin görüşleri Hz. Peygamber’in önceki şeriatların hükümleriyle ibadet ettiğine yahut etmediğine dair iki grupta toplanmış, Hanefî ve Mâlikîler’in çoğunluğu ile bazı Şâfiî âlimlerinin görüşlerine, Ahmed b. Hanbel’in iki

görüŖünden birine, Ebu İŖhak Ŗirazi ve Gazzâlî'nin ise son tercihlerine göre Hz. Peygamber önceki Ŗeriatların hükümleriyle ibadet etmiş; Mutezile ve Ŗafîiler'in çoğunluğuna, Ŗia'ya, Zâhirîler'e ve Ebû Bekir Bâkılânî'ye göre ise ibadet etmemiŖtir. Burada da bir değerlendirilmeye gidildiği zaman Hz. Peygamber'in bi'set sonrası için - neshedildiğine dair herhangi bir delil bulunmadıkça- önceki Ŗeriatların hükümleriyle ibadet ettiği görüŖü daha isabetli görünmektedir. Çünkü bu yönde bildirilen akli ve nakli deliller daha ağır basmaktadır. Öte yandan önceki Ŗeriatlar, İslâm hukukunun fer'î kaynakları arasında yer almıŖtır. Ayrıca istishâbın delil olma niteliği, önceki Ŗeriatların kabul edilmesi ile aynı akli gerekçeler üzerine kurulmuŖtur. Dolayısıyla bi'set sonrası dönem için -aksi bildirilmedikçe- önceki Ŗeriatların bağlayıcı olması esastır.

Bu esastan yola çıkarak bazı ibâdat, muâmelat, münâkehat ve ukûbat hükümleri ile yemin, adak, hıtân, örtünme, yeme-içme, hîle-i Ŗer'ıyye, kölelik, vakıf, vasiyet, miras ve cenaze gibi konularda önceki Ŗeriatların hükümleri, İslâm hukuku tarafından da kabul edilmiş; kardeşlerin evliliği, aynı anda iki kızkardeşle evlenme, kıblenin deđiŖtirilmesi, ağır hükümlerin varlığı ve Câhiliyle devrinde insanlar arasında mütedavil olan kimi âdet ve gelenekler ise neshedilen hükümler müvacehesinde deđerlendirilmiŖtir.

Kısaca İslâm hukuku, önceki Ŗeriatların kimi hükümlerini kabul etmiş; kimilerini ise reddetmiŖtir.

KAYNAKLAR

Abdülazîz el-Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed. Keşfü'l-esrâr fi şerhi Uşûli'l-Pezdevî. b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, t.y.

Abdülmeccid, Abdülmeccid Mahmud. el-İtticâhâtu'l-fiğhiyye 'inde aşhâbi'l-ḥadîs fi'l-ḳarni's-sâliḳi'l-ḥicrî. Kâhire: Ezher Üniversitesi Dâru'l-Ulûm Fakültesi, Doktora Tezi, 1387/1968.

Acar, Halil İbrahim. "Nişan" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2019): 33/152-54.

Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh. Kitâbü'ş-Şerî'a. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1420/1999.

Ahmednagarî, Abdünnebî. Düstûru'l-'ulemâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1420/2000.

Algül, Ayşe Betül. "Semavî Dinlerde Mehir, ed. Mustafa Yiğitoğlu" I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi (2018): 123-27.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. Şerhu'ş-Şifâ'. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1420/2000.

Ali Haydar Efendi (Küçük), Ali Haydar b. Mehmed Emin. Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1411/1991.

Altıntaş, Ramazan . "Cahiliye Arap Toplumunda Kadın" Diyanet İlmi Dergi (2001): 37/1, 61-85.

Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd. Rûḥu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Ḳur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-meşânî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1414/1994.

Âmidî, Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed. el-İḥkâm fi uşûli'l-ahkâm. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, t.y.

Apaydın, Hacı Yunus. "Kefâlet" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2019): 43/15-19.

Ateş, Ali Osman. İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri. İstanbul: Umut Batbaacılık, 1996.

Azîmâbâdî, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî. 'Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd . Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.

Ba'î, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebi'l-Feth. el-Matla' 'alâ elfâzi'l-Muğni'. b.y.: Mektebetü's-Sevâdî li't-Tevzi', 1423/2003.

Bardakoğlu, Ali. "Hediye" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2019): 17/151-55.

Basrî, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Alî b. Tayyib. el-Mu'temed fi uşûli'l-fıkh. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1402/1982.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd. Me'âlimü't-tenzîl. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1419/1999.

Belhî, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî. Tefsîru Mukâtil b. Süleymân. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1422/2002.

Bevernû, Muhammed Sıdkı b. Ahmed b. Muhammed. Mevsû'âtü'l-ğavâ'idü'l-fıkhîyye. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1423/2003.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebîli'r-reşâd 'alâ mezhebi's-selef ve aşhâbi'l-ğadıq. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1400/1980.

—. es-Sünenü'l- şugrâ. Karaşî: Câmi 'atü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1410/1989.

—. es-Sünenü'l-kübrâ. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.

—. Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr. Kâhire: Dâru'l-Vefâ, 1412/1991.

—. Şu'abu'l-îmân. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.

Beyzâvî, Nâsîrüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer. Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1417/1997.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâliq. el-Müsned. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1430/2009.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. el-Câmi‘u’s-şahîh. thk. Muhammed Abdülbâkî, Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001.

Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. Deķā' iķu üli'n-nühâ li-Şerhi'l-Müntehâ. Beyrut: ‘Âlemü'l-Kütüb, 1413/1993.

—. Keşşâfû'l-ķinâ‘ ‘ani'l-İķnâ‘. Riyad: nşr. Vüzerâtü'l-‘Adl fi'l-Memleketi’s-Su‘ûdiyyeti'l-‘Arabiyye, Mektebetü'n-Nasr el-Hadîsiyye, 1388/1968.

Bulut, Halil İbrahim. “İseviyye Mezhebi ve Hz. Muhammed’in Risaletinin Evrenselliği Tartışmalarının Başlaması” Sakarya, S.Ü.İ.F.D. (2004): 6/122-24.

Bursevî, İsmail Hakkı b. Mustafa. Rûhu'l-Beyân. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.

Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî. Kitâbü'l-Ĥayevân. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 1424/2003.

Cehdâmî, Ebû İshâk İsmâîl b. İshâk b. İsmâîl el-Ezdî. AĤkâmü'l-Ĥur‘ân. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1426/2005.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. AĤkâmü'l-Ĥur‘ân. thk. Abdüsselâm Muhammed Alî Şâhîn, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 1415/1994.

Cezîrî, Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz. el-Fıķh ‘ale'l-mezâhibi'l-erba‘a. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 1423/2003.

Crown, Alan David. The Samaritans. Tübingen: Mohr, 1989.

Cündî, Ziyâüddîn Ebü'l-Mevedde Halîl b. İshâk b. Mûsâ. et-Tavzîh fi şerhi'l-Muhtasari'l-fer‘î li'bni'l-Hâcib. Kâhire: Merkezü Necîbeveyh li'l-Mahtûtât ve Hıdmeti't-Türâs, 1428/2008.

Cürcânî, Seyyid Şerif. et-Ta'rîfât. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.

Cüzzâmî, Ebu Muhammed Celâleddin Abdullah b. Necm b. Şâs. İkdü'l-Cevâhiri's-Semîne fi Mezhebi Âlimi'l-Medîne. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1423/2003.

Çağatay, Neşet. İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı. Ankara: Mars T. ve S.A.Ş. Matbaası, 1957.

Çalışkan, Mehmet . Kur'an Dilinde Kasem (Yemin) Üslûbu. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Çeker vd., Orhan. Fıkıh. Ankara: M.E.B. Yayınları, 2020.

Çelebi, İlyas. "Rukye" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2019): 35/219-22.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. es-Sünen. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004.

Debûsî, Ebû Zeyd Abdillâh b. Muhammed b. Ömer b. Îsâ. Taqvîmü'l-edille fi'l-uşûl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001.

Demirci, Kürşat. "Cenaze" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2019): 7/353-54.

Dervîş, Abdurrahman. eş-Şerâ'i'u's-sâbika ve medâ hücciyetihâ fi'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye. Riyad: İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi Şeriat Fakültesi, Doktora Tezi, 1409/1989.

Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe. Hâşiye 'ale'ş-Şerhi'l-kebîr. b.y.: Dâru'l-Fikr, t.y.

Dönmez, İbrahim Kâfi. "Örf" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2019): 34/87-93.

—. "Şer'u Men Kablenâ" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2019): 39/15-19.

Dürre, Muhammed Alî Tâhâ. Tefsîru'l-Kur'an'l-Kerîm ve i'râbuh ve beyânuh. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1430/2009.

Ebû Ceyb, Sa'dî. el-Ğâmûsu'l-fıkhî. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1408/1988.

Ebû Cîb, Sa'dî . el-Ğâmûsu'l-fıkhî. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1408/1988.

Ebü'l-Leys Semerkandî, İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. Bahrû'l-'ulûm. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.

Ebüssuûd Efendi. İrşâdü'l-'âklı's-selîm. Beyrut: Dâru İhyâit'-Türâsi'l-'Arabî, t.y.

Ekinci, Ekrem Buğra. İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatler. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2. Basım, 2017.

el-Bâş, Hasan. el-Kur'ân ve't-Tevrât eyne yettfikân ve eyne yehtelifân . b.y.: Dâru Kuteybe, t.y.

el-Mevsû'atü'l-müeyssere fi'l-edyân ve'l-mezâhib ve'l-aḥzâbi'l-mu'âşıra. b.y.: Dâru'n-Nedveti'l-Âlemiyye, 1420/1999.

el-Mevsû'âtü'l-Fıkhıyyetü'l-Küveytiyye. Küveyt: Dâru's-Selâsil, 1404-1427/1983-2006.

el-Mevsû'âtü'l-icmâ' fi'l-fiḥhı'l-İslâmî. Riyad: Dâru'l-Fazîle, 1433/2012.

el-Mûhî, Abdürezzak Rahîm Salâl . el-İbâdât fi'l-edyâni's-semâviyye. Dımaşk: el-Evâil li'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-Hidemâti't-Tıbbâ'ıyye, 1421/2001.

Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed. Esne'l-meḥâlib şerḥu Ravzi't-ḥâlib. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

Erbaş, Ali vd. Yaşayan Dünya Dinleri. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, 2015.

Ermevî, Sirâceddîn Mahmud b. Ebî Bekir. et-Taḥşîl mine'l-Maḥşûl. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1409/1988.

Ertürk, Emin. "Kilise, Faiz, Kapitalizm: Günahın Meşruiyete Sancılı Bir Geçişin Anatomisi" Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi (2019): 108-134.

Eşkâr, Muhammed Süleyman. Ef'âlü'r-rasûl ve delâlethe alâ aḥkâmi's-şer'iyye. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2003.

Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed. Aḥbâru Mekke ve mâ câ'e fiḥâ mine'l-âşâr. Beyrut: Dâru'l-Endülüs li'n-Neşr, t.y.

Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. el-Maḥşûl. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1997.

—. Mefâtîhu'l-ğayb. Beyrut: Dâru İhyâ-i Tûrâsi'l-'Arabî, 1419/1999.

Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs. Aḥbâru Mekke fî ḳadîm-i dehrihî ve ḥadîşihî. Beyrut: Dâru Hıdır, 1413/1993.

Fârikî, Ebû Bekr Fahrû'l-islâm Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyn eş-Şâşî. Ḥilyetü'l-'ulemâ' fî ma'rifeti mezâhibi'l-fuḳahâ'. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1980.

Fayda, Mustafa. "Câhiliye" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2019): 7/17-19.

Ferrâ', Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed . el-'Udde fî uşûli'l-fiḳh. Riyad: Câmîatü'l-Melik Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1410/1990.

Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. el-Müstaşfâ min 'ilmi'l-uşûl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1413/1993.

—. İḥyâ'ü 'ulûmi'd-dîn. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.

Gazzî, Ebû'l-Mekârim Necmüddîn Muhammed b. Muhammed. Ḥüsnü't-tenebbüh li-mâ verede fî't-teşebbüh. Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1432/2011.

Göregen, Mustafa vd. "Yahudilik'te Zina Suçunun Karşılığı Olan Recm'in İnsan Hayatı ve Ailenin Kutsallığı Bağlamında İncelenmesi" Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (2018): 5/10, 70-92.

Güç, Ahmet. "Kible" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2019): 25/364-65.

Gündüz, Şinasi. "Harrânîler" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2019): 16/240-42.

Gürkan, Salime Leyla. "Sünnet" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2019): 38/155-57.

—. Yahudilik. İstanbul: İsam Yayınları, 2012.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn. thk. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.

Harman, Ömer Faruk. “Endüljans” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2019): 11/209-11.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. el-Faḫīḥ ve'l-mütefaḫḫih. b.y.: Dâru İbn Cevziyye, 1420/2000.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. Mecmau'z-Zevâid. Kâhire: Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id, 1414/1994.

Hizmetli, Sabri. İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar). Ankara: A.Ü.İ.F.Y., 1991.

Iannitto, Padre Luigi. Hıristiyan Dininin Esasları. İstanbul: Saint Antuan Kilisesi, 1982.

İbn Abdillatîf, Abdurrahman b. Sâlih. el-Ḳavâ'id ve'd-ḍavâbitu'l-fıḫhiyyetü'l-mütezzammîn li't-teysîr. Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1423/2003.

İbn Âdil, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nûriddîn Alî b. Âdil. el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1998.

İbn Akîl, Ebü'l-Vefâ Alî b. Akîl b. Muhammed b. Akîl. el-Vâzih fî uşûli'l-fıḫ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1999.

İbn Âşur, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. et-Taḥrîr ve't-tenvîr. Tunus: Matba'atu'n-Nehda, 1340/1922.

İbn Âşur, Muhammed et-Tâhur. Hâşiyetü't-tavzîḥ ve't-taḫḫîḥ li-müşkilâti Kitâbi't-Tenḫîḥ 'alâ şerḫi't-Tenḫîḥi'l-fuḫûl fî'l-uşûl. Tunus: Matba'atu'n-Nehda, 1340/1922.

İbn Bezîze, Ebû Fâris Abdülazîz b. İbrâhîm b. Ahmed. Ravḍatü'l-müstebîn fî şerḫi Kitâbi't-Telḫîn. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1431/2010.

İbn Ebî Hâtim. Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-'azîm. b.y.: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419/2009.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. Fetḫu'l-bârî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.

İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. el-Müsned. thk. Âdil Mürşid, b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. el-Faşl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal. Kâhire: Mektebetü'l-Hancı, t.y.

—. el-İhkâm fi usûli'l-aḥkâm. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, t.y.

—. el-Muḥallâ bi'l-âşâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm. es-Sîretü'n-nebeviyye. Kâhire: Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, 1374/1955.

İbn İmâm el-Kâmiliyye, Kemâlüddîn b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân. Teysîrû'l-vuşûl ilâ minhâci'l-uşûl. Kâhire: Dâru'l-Fâruk el-Hadîsiyye, 1423/2002.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. İ'lâmü'l-muvakkî'în. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. Tefsîrû'l-Ḳur'âni'l-'azîm. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed. el-Muḡnî. Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1417/1997.

—. Ravzatü'n-nâzır ve cünnetü'l-münâzır fi usûli'l-fıḫḫ 'alâ mezhebi'l-İmâm Aḥmed. b.y.: Müessesetü'r-Reyyân, 1422/2002.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. es-Sünen. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, t.y.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî. Lisânu'l-'Arab. Beyrut: Dâru Sadr, 1413/1993.

İbn Müfliḫ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Müfliḫ. Uşûlü'l-fıḫḫ. Riyad: Mektebetü'l-Abîkân, 1419/1999.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî. el-Muḫaddimâtü'l-mümehhidât. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm. el-Fetâva'l-kübrâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987.

—. el-İstigâse fi'r-red 'ale'l-Bekrî. Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1425/2005.

—. İktizâ'ü's-şirâti'l-müstaķîm li-muĥâlefeti aşĥâbi'l-caĥîm. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999.

—. Mecmû'u'l-fetâvâ. Medine: Mecma'u'l-Melik Fahd li't-Tıbbâ'ati'l-Mushafi's-Şerîf, 1415/1995.

İbnü't-Tilimsânî, Abdillâh b. Muhammed Alî el-Basrî. Şerĥu'l-Me'âlim fi uşûli'l-fıķĥ. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1419/1999.

İbnü'd-Dibyân, Dibyân b. Muhammed. el-Mu'âmeletü'l-mâliyye asâleten ve mu'âsıraten. b.y.: y.y., 1431/2010.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî . Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1421/2001.

İbnü'l-Endülüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf. el-Baĥrû'l-muĥîṭ. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1419/1999.

İbnü'l-Ferrâ', Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed. Me'âlimü't-tenzîl. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1419/1999.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd. Fethu'l-kadîr. Kâhire: Şeriketü Mektebeti Mustafa el-Bâbî ve Evlâdih, 1389/1970.

İbnü'n-Neccâr, Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz. Şerĥu'l-Kevkebi'l-münîr. Riyad: Mektebetü'l-Abîkân, 1417/1997.

İmâm Şâfîf, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. el-Müsned. thk. Sencer b. Abdillâh el-Câvilî, Küveyt: Şeriketü Garâs li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1425/2004.

—. Tefsîru'l-İmâm eş-Şâfîf. Riyad: Dâru't-Tedmüriyye, 1427/2006.

İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh. el-Burĥân fi uşûli'l-fıķĥ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.

İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh. et-Telhîs fî uşûli'l-fıkh. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, t.y.

İnce, İrfan. "Ridde" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2019): 35/88-91.

İrâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn. Tarhu't-teşrib fî şerhi't-Taşrib. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, t.y.

İtyûbî, Muhammed b. Ali. el-Baħru'l-muħiṭu's-seccâc fî şerhi Saħîhi'l-İmâm Müslim bin el-Ḥaccâc. Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1426-1436/2004-2014.

—. Zehîretü'l-'Ukbâ fî şerhi'l-Müctebâ. Riyad: Dâru'l-Mi'râci'd-Devliye li'n-Neşr, 1424/2003.

Kâmil Ali, Kevser vd. "Çok Evlilik" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2019): 8/365-69.

Kannevcî, Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen. Fetħu'l-beyân fî maķâşidi'l-Ḳur'ân. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1412/1992.

Karadaş, Cağfer. "Sâbiiler Meselesi" Bolu, A.İ.B.Ü.İ.F.D. (2013): 1/1-23.

Karâfi, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs. Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, t.y.

—. Şerħu Tenķiħi'l-fuşûl. b.y.: Şeriketü't-Tıbbâ'ati'l-Fenniyyeti'l-Muttahide, 1393/1973.

Karaman, Hayrettin. İslâm Hukuk Tarihi. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1975.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed . Bedâ'i'u's-şanâ'i'. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.

Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. İrşâdü's-sârî. Kâhire: el-Matba'atü'l-Kübra el-Emîriyye, 1323/1905.

Kattân, Mennâ' Halîl. Târîħu't-teşri'i'l-İslâmî. b.y.: Mektebetü Vehbe, 1421/2001.

Kaya, Münir Yaşar. İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Aile Vakıfları. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Kaysî, Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib. el-Hidâye ilâ bülûgu'n-nihâye. b.y.: Mecmû'atu Buhûsi'l-Kitâb ve's-Sünne, 1428/2008.

Kazvînî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm. el-'Azîz şerhu'l-Vecîz. Beyrut: âru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1417/1997.

Kelvezânî, Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen. et-Temhîd fî uşûli'l-fîkh. b.y.: Dâru'l-Medenî li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1405/1985.

Kitap, Kutsal. Erişim 12 Aralık 2021. <https://www.kutsalkitap.org/>.

—. "Katoliklik, Ortodoksluk ve Protestanlık Nedir?", Erişim 12 Aralık 2021. <https://www.kutsalkitap.org/katoliklik-ortodoks-protestanlik/>.

—. "Protestanlık", Erişim 12 Aralık 2021. <https://www.kutsalkitap.org/katoliklik-ortodoks-protestanlik/>.

Kiyâ el-Herrâsî, Ebü'l-Hasen Şemsülişlâm İmâdüddîn Alî b. Muhammed . Ahkâmü'l-Çur'ân. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, t.y.

Kuraşî, Ebü'l-Fedâ İsmail b. Ömer b. Kesir. el-Bidâye ve'n-nihâye. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-'Arabî, 1408/1988.

Kurtubî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. el-Câmi' li-ahkâmi'l-Çur'ân. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1383/1964.

Kutluay, Yaşar. İslam ve Yahudi Mezhepleri. İstanbul: Anka Yayınları, 2001.

Kuzgun, Şaban. "Hanîf" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2019): 16/33-39.

Macdonald, John. "Samaritans" Encyclopaedia Judaica (Jerusalem: Keter Publishing House, 2007): 17/718-30.

Mahzûmî, Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî. Tefsîru Mücâhid. Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadîsiyye, 1409/1989.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. Te'vîlâtü'l-
Kur'ân. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2005.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. A'lâmü'n-nübüvve.
Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-Hilâl, 1408/1988.

—. el-Hâvi'l-kebîr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999.

—. en-Nuket ve'l-uyûn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

Mâzerî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ali. İzâhu'l-mahşûl fi burhâni'l-uşûl. Tunus:
Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001.

Meâfirî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. Aḥkâmü'l-Kur'ân.
Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.

Merdâvî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed. el-İnşâf fi ma'rifeti'r-
râciḥ mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Aḥmed b. Ḥanbel. Kâhire: Hicr li't-
Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'lân, 1415/1995.

—. et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr fi Usûli'l-Fıkh. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1421/2000.

Mevsîlî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. el-İḥtiyâr li-
ta'lîli'l-Muḥtâr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1356/1937.

Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde. el-Lübâb fi şerḥi'l-Kitâb. Beyrut: el-
Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.

Molla Fenârî, Şemseddin Muhammed b. Hamza. Fuşûlü'l-bedâyi'. Beyrut:
Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. el-Câmi'u's-şahîḥ. thk. Muhammed
Fuâd Abdülbâkî, Kâhire: Matba'atu İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhu, 1374/1955.

Müttakî el-Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân. Kenzü'l-'ummâl
fi süneni'l-aqvâl ve'l-ef'âl. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981.

Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl. Me'âni'l-Kur'ân. Mekke:
Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 1408/1988.

Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. es-Sünen. Halep: Mektebetü'l-Matbû'âtu'l-İslâmiyye, 1407/1986.

Nesefî, Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. Medârikü't-tenzîl ve haķâ'ıķu't-te'vîl. Beyrut: Dâru'l-Kelîmî't-Tayyib, 1419/1998.

Ömer, Ahmed Muhtar. Mu'cemü'l-lügati'l-'Arabîyyeti'l-mu'âsıra. 1428/2008: 'Âlemü'l-Kütüb, Kâhire.

Pânîpetî, Muhammed Senâullah. et-Tefsîrû'l-Mazharî. Pakistan: el-Mektebetü'r-Rüşdiyye, 1412/1991.

Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. el-Müfredât fî Garîbî'l-Kur'an. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1411/1991.

Rahûnî, Ebû Zekerîyyâ Yahya b. Mûsâ. Tuĥfetü'l-mes'ûl fî şerĥi muĥtaşari müntehe's-sûl. Dubai: Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Türâs, 1422/2002.

Recrâcî, Ebu'l-Hüseyin Ali b. Said. Menahicü't-tahsîl ve netâicu letâifi't-te'vîl fî şerĥi'l-Müdevvene ve halli müşkilâtihâ. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1427/2007.

Rûyânî, Ebü'l-Mehâsin Fahrülişlâm Abdülvâhid b. İsmâîl. Bahrû'l-mezĥeb fî fûrû'ı mezĥebi'l-İmâm eş-Şâfi'î. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1430/2009.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Ķur'ân. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1422/2002.

Salioĝlu, Mahmut. "Sâmirîler" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2019): 36/79-81.

Samed, Abdus vd. "Zekatın Gelişimi ve Monoteist Dinlerde Zekatın Kapsamı, çev. Faruk Özdemir" RTEÜ.İ.F.D. (2013): 2/3, 251-72.

San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi'. el-Muşannef. thk. Habîbürahmân el-A'zamî, Beyrut: Tevzî'u'l-Mektebi'l-İslâmî, 1403/1983.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân. el-Maķāşidü'l-ĥasene. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1405/1985.

Sem‘ânî, Ebü’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr. *Ḳavâṭı‘u’l-edille fi’l-uşûl*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1419/1999.

—. *Tefsîrû’l-Ḳur‘ân*. Riyad: Dâru’l-Vatan, 1417/1997.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsûṭ*. Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1413/1993.

—. *Uşûlü’s-Serahsî*. Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, t.y.

Seydişehrî, Mahmud Es‘ad b. Emin. *Târîh-i İlm-i Hukuk*. İstanbul: Matbaâ-i Âmire, 1331/1912.

Sinanoğlu, Mustafa. “Karâîlik” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2019): 24/424-26.

Soelle, Dorothee vd. *Jesus of Nazareth*. London: Westminster John Knox Press, 2000.

Sübki, Takıyyüddîn. *el-İbhâc fi şerhi’l-Minhâc*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1404/1984.

Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Cem’u’l-Cevâmi’*. Kâhire: el-Ezherü’ş-Şerîf, 1426/2005.

—. *ed-Dürerü’l-müntesire fi’l-eḥâdîsi’l-müştehire*. Riyad: İmâdetü Şüûni’l-Mükettebât, t.y.

—. *ed-Dürü’l-menşûr*. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1431/2010.

—. *el-Fethu’l-kebîr*. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1423/2003.

Şa‘bân, Zekiyyüddin. *İslâm Hukuk İlminin Esasları*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara: TDV Yayınları, 2006.

Şeker, Cihat. “Yahudilikte Sadaka” *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* (2014): 14/3, 83-104.

Şentürk, Recep. “Millet” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2019): 30/64-65.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî. Fethu'l-ğadîr. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1413/1993.

— . İrşâdü'l-fuḥûl ilâ taḥkîki'l-ḥaḳ min 'ilmi'l-uşûl. Dimaşk: Dâru'l-Kütubi'l-Arabî, 1419/1999.

Şevşâvî, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Alî b. Talha er-Recrâcî. Ref'û'n-nuḳâb 'an tenḳîhi'ş-şihâb. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1425/2004.

Şinkîfî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr. el'Azbu'n-nemîr. Riyad: Dâru Atâ'âtî'l-'İlm, 1441/2019.

Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. es-Sirâcü'l-münîr fi'l-i'âne 'alâ ma'rifeti ba'zî me'ânî kelâmi rabbine'l-ḥakîmi'l-ḥabîr. Kahire: Bulak Matbaası, 1284/1868.

— . Muğni'l-muḥtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-'İlmiyye, 1414/1994.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed. el-Mu'cemü'l-evşat . Kâhire: Dâru'l-Haremeyn, t.y.

— . el-Mu'cemü'l-kebîr. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân. Mekke: Dâru't-Terbiye ve't-Türâs, t.y.

— . Târîḫü't-Taberî. Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387/1967.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî. Şerḫu Me'âni'l-âşâr. b.y.: Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994.

— . Şerḫu müşkili'l-âşâr. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1994.

Tayyâr, Musâ'id b. Süleymân vd. Mevsû'atu't-tefsîri'l-me'sûr. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1439/2017.

Tayyibî, Şerefüddîn el-Hüseyn b. Abdillâh. Fütûhu'l-Gayb fi'l-Keşfi an Kınâ'i'r-Rayb. Dabî: Câzetü Dabî ed-Düveliyye, 1424/2013.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. el-Câmi‘u’s-şahîh. thk. Beşşâr Avvâd, Beyrut: Dâru'l-Garbî'l-İslâmî, 1416/1996.

Tûfî, Ebü'r-Rebî‘ Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî. Muhtaşaru'r-Ravza. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987.

Türcan, Talip. “Şeriat” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2019): 38/572.

Ûfî, İvaz b. Recâ b. Füreyc. el-Vilâye fi'n-nikâh . Medine: el-Câmi‘atü’-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1423/2002.

Üsmendî, Ebü'l-Feth Alâüddîn Muhammed b. Abdilhamîd. Bezlü'n-naẓar fi'l-uşûl. Kâhire: Mektebetü't-Türâs, 1412/1992.

Üzüm, Hamza . “Tanah ve Talmut’ta Kölelik” Kars Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (2013): 1/12, 163-182.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbüri. et-Tefsîrü'l-basîf. Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-‘İlmî, 1428/2008.

Veşerîsî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ. ‘Uddetü'l-burûk fi cem‘i mâ fi'l-meẓheb mine'l-cümû‘ ve'l-furûk. Beyrut: Dâru'l-Garbî'l-İslâmî, 1410/1990.

Vikipedi. "Mayalar", Erişim 18 Şubat 2022.
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Mayalar>.

—. "Maniheizm", Erişim 18 Şubat 2022.
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Maniheizm>.

Yediyıldız, Bahaeddin. “Vakıf” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2019): 42/479-86.

Yitik, Ali İhsan. “Oruç” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2019): 33/414-16.

Yüksek, Ali. “Namaz İbadetinin Tarihi Süreci” Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi (2018): 7/2, 111-25.

Zâzâ, Hasan. ed-Fikru'd-dînu'l-İsrâîlî ve eṭvâruh ve mezâhibuh. Mısır: Ma'hedü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtü'l-Arabiyye, 1390/1971.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed. Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs. b.y.: Dâru'l-Hidâye, t.y.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. Me'âni'l-Ḳur'ân ve i'râbüh. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. el-Keşşâf. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1408/1988.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. el-Baḥrû'l-muḥîṭ fî uşûli'l-fıkh. b.y.: Dâru'l-Kütübî, 1414/1994.

—. Teşnîfü'l-mesâmi' bi-Cem'i'l-cevâmi'. b.y.: Mektebetü Kurtuba, 1417/1997.

Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen. Tebyînü'l-ḥakâ'ik. Kahire: el-Matba'atü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1430/2009.

Zuhaylî, Muhammed Mustafa . el-Ḳavâ'idü'l-fıkhîyye ve tatbîkâtuhâ fî'l-mezâhibi'l-erba'a. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1427/2006.

Zuhaylî, Vehbe. el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuh. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, t.y.

—. et-Tefsîru'l-münîr fî'l-'aḳîde ve'serî'a ve'l-menhec. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1411/1991.

Zübeyrî, Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh. Nesebü Kureyş. Kâhire: Dâru'l-Ma'rife, t.y.